

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2014-0005**

**TÜRKİYE' DE FAİZ DIŞI FAZLANIN ÖNEMİ VE
EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ**

HAZIRLAYAN

Hülya UÇAL

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR

AYDIN - 2014

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2014-0005**

**TÜRKİYE' DE FAİZ DIŞI FAZLANIN ÖNEMİ VE
EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ**

HAZIRLAYAN

Hülya UÇAL

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR

AYDIN - 2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hülya UÇAL tarafından hazırlanan “Türkiye’de Faiz Dışı Fazlanın Önemi ve Ekonomik Büyümeye Etkisi” başlıklı tez, 08/07/2014 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı:</u>	<u>Kurumu:</u>	<u>İmzası:</u>
(Başkan)Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR	ADÜ Nazilli İİBF
Yrd. Doç. Dr. Umut EVLİMOĞLU	ADÜ Nazilli İİBF
Yrd. Doç. Dr. Şansel ÖZPINAR	ADÜ Nazilli İİBF

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Doç Dr. Fatma Neval GENÇ
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Hülya UÇAL

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: HÜLYA UÇAL

BAŞLIK: TÜRKİYE’DE FAİZ DIŞI FAZLANIN ÖNEMİ VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

ÖZET

Faiz dışı fazla Türkiye gibi borçlanma oranı yüksek gelişmekte olan ülkelerde bütçe disiplini açısından önemli bir araçtır. Faiz dışı fazla ile bütçe harcamalarında faiz giderlerini karşılanması sağlanarak borç sorunundan kurtulmak ve daha düşük faiz oranı ile daha az borçlanma imkanı sağlanabilir. Bu da ekonomik istikrarı beraberinde getirerek ekonomik büyümeye olumlu katkı yapacaktır. Bu yüzden Türkiye de bütçede faiz dışı fazla sağlayarak kamu borç stokunu ve maliyetini azaltıp borçların sürdürülebilirliğini sağlamak istemiştir. Kamu bütçesindeki disiplin ve iyileşme ile birlikte ekonomik istikrar sağlanabilir. Literatürde faiz dışı fazla için sıkı maliye politikalarının uygulanması ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir denmektedir. Ancak Türkiye’nin özellikle 2001 sonrası sağladığı ekonomik büyümenin faiz dışı fazla ve bunun getirdiği düşük borçlanma imkanı olduğu öngörülmektedir. Çalışmada 1998-2013 yılları arası çeyrek dönem verileri kullanılarak eş bütünleşme analizi ile faiz dışı fazla oranının ekonomik büyümeye etkisi incelenmiştir. Ampirik bulgulara göre faiz dışı fazla oranı ile büyüme arasında uzun dönem pozitif ilişki bulunmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Faiz Dışı Fazla, Büyüme, Bütçe Dengesi, Eş bütünleşme Analizi

NAME: HÜLYA UÇAL

**TITLE: THE IMPORTANCE OF PRIMARY SURPLUS IN TURKEY
AND THE EFFECT ON ECONOMIC GROWTH**

ABSTRACT

Primary surplus is an important tool for budgetary discipline in developing countries such as Turkey which has high borrowing rates. Government can meet interest payments by primary surplus. As primary surplus increases, the rate of interest expenses in government expenditures decrease. This will lead to decline in interest rates. Lower interest rates will promote economic stability and will contribute to economic growth. Therefore in Turkey, providing primary surplus in the budget and reduction of public debt cost and stock has been asked to ensure debt sustainability. It is called in the literature that the implementation of tight fiscal policies for primary surplus may adversely affect economic growth. However, in Turkish economy, possibility of low cost of borrowing by primary surplus promoted high economic growth especially after year 2001. In this study, the effect of primary surplus on economic growth in Turkey investigated by using co-integration analysis. For econometric analysis Turkey's quarterly data between the years 1998-2003 were used. According to the empirical findings, there is a positive correlation between primary surplus and economic growth in the long term. As a result primary surplus promote economic growth in Turkey.

KEYWORDS: Primary Surplus, Economic Growth, Co-integration Analysis, Budget Balance

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sorunlardan çıkarak hızlı bir ekonomik büyüme sürecine geçmesinde faiz dışı fazlanın önemi tartışılmıştır. Faiz dışı fazlanın ekonomik büyümeye olan etkisini Türkiye örneği ile ele alarak bu alandaki literatüre katkı yapmaya çalıştım. Bu çalışmamda başta tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Abdullah Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca diğer İktisat bölümü öğretim üyelerine de yüksek lisans eğitimi süresince hem ders aşamasında hem de tez aşamasında desteklerini esirgemedikleri için sevgi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte manevi desteğini benden esirgemeyen eşime de şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	3
FAİZ DIŞI FAZLANIN EKONOMİDEKİ ÖNEMİ	3
1.1.FAİZ DIŞI FAZLA KAVRAMI	3
1.1.1. Faiz Dışı Fazla Tanımı.....	3
1.1.2. Faiz Dışı Fazlanın Hesaplaması.....	4
1.1.3. Faiz Dışı Fazlanın Önemi ve Etkileri	4
1.2. FAİZ DIŞI FAZLANIN DEVLET BÜTÇESİNDEKİ ÖNEMİ.....	7
1.2.1. Devlet Bütçesi ve Borçlanma Sorunu.....	8
1.2.2. Borcun Sürdürülebilirliği.....	10
1.3. TÜRKİYE’DE DEVLET BÜTÇESİ VE FAİZ DIŞI FAZLANIN GELİŞİMİ ...	11
1.3.1. Türkiye’de Devlet Bütçesine Genel Bakış.....	11
1.3.1.1. Bütçe Gelirleri.....	12
1.3.1.1.1. 1991-2005 Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri	13
1.3.1.1.2. 2006-2012 Merkezi Yönetim Bütçesi Vergi Gelirleri.....	16
1.3.1.2. Bütçe Giderleri	19
1.3.1.2.1. 1991-2003 Bütçe Giderleri	20
1.3.1.2.2. 2004-2012 Bütçe Giderleri	24
1.3.1.3. Bütçe Gelir-Gider Dengesi.....	27
1.3.2. Türkiye’de Borçlanma Sorunu ve Borçların Sürdürülebilirliği.....	30
1.3.2.1. Türkiye’de Kamu Borçlanmasının Nedenleri	30
1.3.2.2. Türkiye’de İç Borç Stokunun Gelişimi	32

1.3.2.3. Türkiye’de Dış Borç Stokunun Gelişimi.....	35
1.3.3. Türkiye’de Maliye Politikası Aracı olarak Faiz Dışı Fazla	37
İKİNCİ BÖLÜM	42
EKONOMİK BÜYÜME VE FAİZ DIŞI FAZLA	42
2.1. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜYÜME SÜRECİ.....	42
2.2. TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİ	47
2.2.1. Türkiye’de 1923-1980 Dönemi Ekonomik Büyüme	47
2.2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Büyüme	50
2.3. MALİYE POLİTİKALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ	55
2.3.1. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi	55
2.3.2. Vergi politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi	57
2.4. FAİZ DIŞI FAZLA VE EKONOMİK BÜYÜME.....	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	63
FAİZ DIŞI FAZLA - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	63
3.1. LİTERATÜR.....	63
3.2. YÖNTEM.....	65
3.3. VERİ.....	67
3.4. UYGULAMA VE BULGULAR.....	68
3.4.1. Ön Testler	69
3.4.2. Uzun Dönem Analizi	70
3.4.3. Engle-Granger Eş-Bütünleşme Analizi	71
3.4.4. Kısa Dönem Analizi.....	72
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: 1991-2003 Yılları Vergi Gelirlerinin Yüzde Dağılımı	14
Tablo 1.2: 1991-2005 Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri(Milyon TL)	15
Tablo 1.3: 2006-2012 Merkezi Yönetim Vergi Gelirleri(Milyon TL).....	17
Tablo 1.4: 1991-2003 Bütçe Giderleri(Milyar TL).....	21
Tablo 1.5: 1991-2003 Bütçe Giderlerinin Payı(%).....	22
Tablo 1.6: 1991-2003 Bütçe Giderlerinin GSYİH'ye Oranı	223
Tablo 1.7: 2004-2012 Bütçe Giderleri(milyar TL)	25
Tablo 1.8: Bütçe Giderlerinin GSYİH'ye Oranı(%).....	26
Tablo 1.9: Bütçe Gelir, Giderleri (Milyon TL) ve Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı(%)	28
Tablo 1.10: Bütçe Gelir, Gider ve Açığın GSYİH'ye Oranları(%).....	29
Tablo 1.11: İç Borç Ortalama Vade(ay).....	32
Tablo 1.12: Yıllara Göre İç Borç Stoku ve Artış Oranı	33
Tablo 1.13: İç Borçlanma Faiz Oranı ve Vade	35
Tablo 1.14: Türkiye Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Stoku(milyon\$)	36
Tablo 1.15: Orta Vadeli Programda Bütçe ve Faiz Dışı Fazla Hedefleri.....	41
Tablo 2.1: Dünyada, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranları(%)....	44
Tablo 2.2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kişi Başı Gelir Artış Oranı(%)....	45
Tablo 2.3: Sektörlerin Büyüme Hızı (1980-1989).....	51
Tablo 2.4: Reel GSYİH ve Büyüme Oranı(1987 fiyatıyla).....	52
Tablo 2.5: Reel GSYİH ve Büyüme Oranı(1998 fiyatlarıyla).....	54
Tablo 3.1: Kamu harcamaları-Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar.....	64
Tablo 3.2: Vergi-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar.....	65
Tablo 3.3: ADF Birim Kök Testi.....	69
Tablo 3.4: Uzun Dönem Analizi.....	71

Tablo 3.5: Eş Bütünleşme İlişkisi.....	71
Tablo 3.6: Kısa Dönem Analizi.....	72

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: İç Borç Stokunun GSYİH'ye Oranı.....	34
Şekil 2.1: FDF/GSYİH Oranı Büyüme Oranı Karşılaştırması.....	61
Şekil 3.1: FDF ve BUY Grup Grafiği.....	68
Şekil 3.2: Değişkenlerin Düzey Değer ve Birinci Fark Grafikleri.....	70

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

ADF: Augmented Dickey Fuller Testi

BUMKO: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

ECM: Hata Düzeltme Modeli

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HDI: İnsani Gelişim Endeksi

IMF: Uluslararası Para Fonu

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

ÖİV: Özel İletişim Vergisi

ÖTV: Özel Tüketim Vergisi

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TL: Türk Lirası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

WEO: Dünya Ekonomik Görünümü

GİRİŞ

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yüksek enflasyonla birlikte kamu ekonomisinde yaşanan sorunlar ülke ekonomisine de olumsuz olarak yansımıştır. Bu dönemde yaşanan sorunların temelinde yatan önemli nedenlerden biri de kamu ekonomisindeki problemlerdir. Kamu bütçesindeki dengesizliğin artması, siyasi ve sosyal nedenlerden dolayı kamu giderlerinin hızla artıp gelirlerin yeterince artmaması sonucu bütçe açıklarında artış yaşanmıştır. Kamuda yapısal reformların yapılamaması, siyasi iradenin ekonomiye etkisi ve baskısının yüksek olması, özelleştirmenin etkin kullanılmaması ve daha birçok nedenden dolayı ekonomide istenilen düzeyde bir istikrar sağlanamamıştır. Özellikle bütçe açıklarının artması ve bunun finansmanında borçlanma yolunun takip edilmesi bütçe sorununu daha da büyütüştür. Borçlanma ihtiyacı arttıkça faiz oranları da artmış, bütçede faiz ödemeleri daha fazla yer tutar olmuştur. Elde edilen vergi gelirlerinin büyük bir kısmının borç faizi geri ödenmesinde kullanılması ülke ekonomisini içinden çıkılmaz bir borç sarmalına itmekteydi. Yüksek faiz oranları yüksek reel faiz ödenmesine neden olmakta kaynakların yatırım yerine borca gitmesine neden olmaktadır. 1994 ekonomik kriziyle birlikte bütçe disiplininin sağlanması için Uluslararası Para Fonu (IMF)’nun da etkisiyle faiz dışı fazla kavramına önem verilmeye başlandı. Bu sayede Türkiye ekonomisi son yıllarda önceki dönemlere göre daha sağlam ve istikrarlı bir performans göstermektedir. 1994 ve 1999 yıllarında yaşanan ekonomik daralma 2001 yılında finansal krizle tekrar etmiştir. Ancak bu dönemde faiz dışı fazla hedefinin de tutturabilmesi sayesinde yaşanan hızlı ekonomik büyüme, ekonominin diğer alanlarında da olumlu etkisini gösterebilmiştir.

Faiz dışı fazlanın sağlanması borçların sürdürülebilirliği için önemli bir etkidir. Çünkü faiz dışı fazla sayesinde kamu faiz giderlerini ödeyebilecek duruma gelir. Hatta daha yüksek bir faiz dışı fazla ile borcun anaparası da ödenebilir. Ayrıca faiz dışı fazlanın sağlanması kamuda bir harcama disiplini oluştuğunun ve gelirleri arttırıcı önlemler alındığının göstergesidir. Bu da popülist ekonomik politikalardan vazgeçilmeye başlandığının da bir işaretidir. Bütçede sağlanan faiz dışı fazla ile borcun sürdürülebilirliği ihtimali artmakta ve borçlanma ihtiyacı azalmaktadır. Bu da faiz oranlarını aşağı yönde baskılamaktadır. Faiz oranlarının düşmesiyle birlikte faiz ödemelerinin bütçedeki payı da düşükçe ülke ekonomisi risk düzeyi azalacaktır.

Bu çalışmada da Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yaşadığı borç sorunu ve sonrasında uygulanan faiz dışı fazla politikasıyla bu sorunla nasıl mücadele edildiği anlatılacaktır. Bunun için öncelikle faiz dışı fazla kavramından ve ekonomi politikasındaki yeri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türkiye'nin 1991 yılından bu yana kamu bütçesi ve ekonomideki gelişmeler analiz edilecektir. Daha sonra faiz dışı fazlanın ekonomik büyümeye etkisi istatistiksel olarak analiz edilecektir. Bu çalışmada beklentinin aksine Türkiye'de faiz dışı fazlanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği yönünde bir sonuç beklenmektedir. Çünkü Türkiye 2000'li yıllarda yüksek büyüme rakamlarına ulaşabilmişken aynı zamanda bütçe mali disiplininin de taviz vermeyerek faiz dışı fazla politikasını devam ettirmiştir. Özellikle büyümeyi sağlayan etkenler aynı zamanda devletin gelirlerini de artırıcı bir rol oynamıştır. Dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirlerindeki payının artması bütçe gelirlerinin mal ve hizmet alımları gibi harcamalar üzerinden alınan vergiler ile arttığını göstermektedir. Gerçi özellikle 2001'den sonra getirilen yeni ve yüksek oranlı vergilerin bütçeye olumlu katkısı da yadsınamaz. Ayrıca faiz dışı fazla sağlandıkça borçlanma ihtiyacının azalması faiz oranlarını düşürmekte bu yatırımları da olumlu etkilemektedir. Yatırımlar aracılığıyla faiz dışı fazlanın büyümeye etkisi görülmektedir. Bunlara ek olarak faiz dışı fazla sayesinde faiz ödemelerinin bütçedeki payının düşmesiyle devlet, faiz hariç harcamalara daha fazla kaynak ayırabilmektedir. Faiz hariç harcamalarda devletin altyapı ve benzeri yatırımlara harcadığı payın artması yine büyümeyi olumlu etkileyecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

FAİZ DIŞI FAZLANIN EKONOMİDEKİ ÖNEMİ

Bu bölümde faiz dışı fazlanın tanımı ve bütçedeki yerinden bahsedilecektir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde faiz dışı fazlanın gelişimi, devlet bütçesindeki önemi tarihsel açıdan tartışılacaktır. Maliye politikasında faiz dışı fazlanın nasıl kullanıldığı ve hangi hedeflerin amaçlandığı açıklanacaktır.

1.1.FAİZ DIŞI FAZLA KAVRAMI

Bu bölümde faiz dışı fazla tanımı ve nasıl hesaplandığından bahsedilmektedir. Ayrıca faiz dışı fazlanın önemi ve etkileri üzerinde durulmuştur.

1.1.1. Faiz Dışı Fazla Tanımı

Faiz dışı fazla tanımından önce devlet bütçesi dengesini kısaca açıklamak gerekir. Basit anlamda bütçe dengesi devletin gelir ve giderleri arasındaki farkın bulunmasıyla ortaya çıkar. Eğer bütçe dengesi fazla veriyorsa bütçe gelirleri giderlerinden daha fazladır. Ancak eğer negatif bir bütçe dengesi var ise bütçe açığı da denilen bu durumda giderler gelirlerden daha fazladır. Bütçede genellikle gelir olarak devletin topladığı vergi gelirleri en önemli yeri tutmaktadır. Ancak devletin diğer vergi dışı gelirleri de olabilmektedir. Bunlar, Kamu iktisadi Teşebbüslerinin faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler, faiz geliri, özelleştirmeden elde edilen gelirler ve benzeri diğer gelirlerden oluşur. Devlet bütçesinde giderler ise genel anlamda faiz dışı giderler ve faiz giderleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Faiz dışı giderler hükümet mal ve hizmet alımları, yatırım harcamaları, transfer harcamaları ve personel giderleri gibi harcamaları kapsar. Faiz giderleri de devletin borçlanmasından dolayı her dönem için ödemesi gereken faiz tutarıdır.

Faiz dışı fazlanın tanımı da bütçedeki gelir ve gider dengesi dikkate alınarak yapılabilir. Buna göre faiz dışı denge, bütçedeki gelirlerden bütçedeki faiz dışı giderlerin çıkarılması ile bulunur. Faiz dışı fazlanın adından da anlaşılacağı üzere faiz dışı denge eğer pozitif değer alıyorsa faiz dışı fazla vardır. Genel anlamda faiz dışı fazla şeklinde kullanılan bu terim Ünsal (2001) tarafından temel bütçe fazlası olarak tanımlanmış ve hesaplanmıştır. Aynı zamanda faiz dışı açık kavramına birincil bütçe

açığı da denilebilmektedir. Ceyhan (2004) faiz dışı fazlayı kısaca bütçedeki gelirler ile giderler dengesinin fazla vermesi şeklinde tanımlamıştır. Aurbach ve Gale (1999) ise kamu gelirlerinden faiz harcamaları dışındaki tüm kamu harcamalarının çıkarılması olarak ifade etmiştir. Ancak sonuç olarak bütçe dengesinde gelirlerden sadece faiz dışı giderlerin çıkarılmasıyla faiz dışı fazlaya ulaşılır.

1.1.2. Faiz Dışı Fazlanın Hesaplaması

Faiz dışı fazlanın tanımı nasıl hesaplanması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Ancak bütçe dengesi ve faiz dışı fazla aşağıda belirtildiği gibi daha net olarak ortaya konulabilir. Buna göre,

Bütçe Dengesi

= Genel Bütçe Gelirleri (Vergi Gelirleri + Diğer Gelirler)

– Genel Bütçe Giderleri (Faiz Dışı Giderler + Faiz Gideri)

Faiz Dışı Denge = Genel Bütçe Gelirleri – Faiz Dışı Giderler

şeklinde basit anlamda faiz dışı fazla hesaplanabilir.

Yukarıdaki denklemden de görüldüğü gibi faiz dışı fazla ile faiz dışı giderler arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Faiz dışı giderler artarsa faiz dışı fazla azalmaktadır. Bunun yanı sıra faiz dışı fazla ile devletin genel bütçe gelirleri arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Kısacası faiz dışı fazlayı, bütçe dengesi ve faiz dışı giderler doğrudan etkilemektedir. Diğer veriler sabitken bütçe açığının büyümesi faiz dışı fazlayı küçültürken, faiz giderlerinin artması faiz dışı fazlayı yükseltir (Gürdal ve Yardımcıoğlu, 2005: 22).

Bunun yanı sıra kamu borç stoku, kamu borç faiz oranı ve diğer ekonomik olaylar faiz dışı fazlayı dolaylı olarak etkilemektedir (Gürdal, 2008: 419). Gürdal (2008)'a göre kamu gelirlerindeki artış kısıtlıdır. Bu yüzden faiz giderlerinde artış olduğunda bu artışı karşılayabilmek ve bütçe dengesini sağlayabilmek için faiz dışı giderler azaltılır. Bu durumda faiz giderlerindeki artış faiz dışı fazlayı dolaylı olarak pozitif etkiler.

1.1.3. Faiz Dışı Fazlanın Önemi ve Etkileri

Devlet bütçesinde en önemli kalemlerin gelirler, giderler ve bunların yanı sıra borçlanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan faiz giderleri olduğu görülmektedir.

Burada önemli noktalardan biri kamunun borçlanma gereği ve bunun sonucunda faiz ödemesi yapmasıdır. Gelir gider dengesizliği sonucu oluşan bütçe açığını karşılayabilmek için devlet ya gelirlerini arttırıcı politikalar uygulamak ya da borçlanmak zorundadır. Gelir gider dengesizliği negatif yönde arttıkça borçlanma gereği de artacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde milli gelirin yeterince yüksek olmaması, kayıt dışı ekonominin yaygın olması, vergi bilincinin iyi yerleşmemesi gibi birçok nedenle vergi gelirlerinde yeterince artış sağlanamamaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde özel sermayenin ve yatırımların yetersizliği sonucu kamunun ekonomideki etkinliği yüksek olmakta ve bunun sonucu kamu harcamaları milli gelirden daha çok yer tutmaktadır. Böylece gelirlerinin üzerinde harcama yapmak zorunda kalan kamunun borcu sürekli artmakta ve bir süre sonra bu borcun sürdürülebilirliği sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu noktada faiz dışı fazlanın önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü borcun azaltılması ya da yeni borçlanma olmaması için bütçenin faiz dışı fazla vermesi ve bu fazla ile faiz ödemelerinin yapılabilmesi gerekmektedir. Yoksa, yeni borçlanmalar kaçınılmaz olacaktır.

Faiz dışı fazlanın, özellikle borçların sürdürülebilirliği açısından, önemi büyüktür. Faiz dışı fazla eğer yüksek olursa bütçedeki faiz giderlerinin ödenmesinin yanı sıra borcun anaparası da ödenerek borç stokunun azalması sağlanabilir.

Borçların sürdürülebilirliği makroekonomik dengeler açısından da önem taşır. Çünkü, borçlanma gereği arttıkça hem yurtiçi hem de yurtdışı finansal piyasalardaki aktörlerin hükümete ve ekonomiye olan güveni azalır. Güvenin azalması borçlanma maliyetlerini yani faiz oranlarını arttırır ve daha yüksek faiz giderlerine neden olur. Bu olumsuz durum ekonomik istikrarsızlığa neden olur.

Faiz dışı fazla, borçların sürdürülebilirliği ve makroekonomik istikrarın yanı sıra ülkelerin diğer ülkeler veya ülke gruplarıyla siyasi ilişkileri açısından da önemlidir. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda ekonomide karşılaması gerektiği önemli şartlardan biri de kamu borç stokunun milli gelire oranının %60'ın altına inmesiydi ve Türkiye bu konuda son yıllarda başarılı bir performans sergileyerek bu oranın çok daha altında bir orana ulaşmıştır. Burada yine temel hedef aslında kamu borcunun sürdürülebilirliğini sağlamak ve diğer ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilememesi için makroekonomik istikrarı sürdürmektir.

Faiz dışı fazla özellikle Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile olan ilişkilerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 1994 krizi ve sonrasında yapılan anlaşmalarda faiz dışı fazla Türkiye için konulan şartlardan olmuştur. Sonuçta borcu veren IMF'nin bu borcun geri ödenebilmesi için gerekli önlemlerin de alınmasını istemesinden doğal bir durum yoktur. Hem AB hem de IMF ile olan ilişkilerde faiz dışı fazlanın önemi ve konularda ayrıntılı bilgi Türkiye'de maliye politikası olarak faiz dışı fazla başlığı altında verilecektir.

Faiz dışı fazlanın etkilerini Cansız (2006) olumlu ve olumsuz olarak iki ayrı başlıkta incelemiştir. Olumlu etkilerinin en önemlileri uygulanan istikrar hakkında bilgi vermesi ve bütçe dengelerini görebilme imkanındır (Cansız, 2006: 74). Faiz dışı fazlanın borçlanma ihtiyacını azaltmakta ve borçların sürdürülebilirliği konusunda olumlu sinyal vermektedir. Faiz dışı fazla sadece faiz giderlerini karşılamakla kalmayıp ana para borcunu da azaltma imkanı sağlarsa bütçede ileriye dönük faiz giderlerini de azaltacaktır.

Ayrıca özellikle ekonomik bir program çerçevesinde hedeflenen faiz dışı fazla oranlarının başarıyla gerçekleşmesi programa olan güveni arttıracak ve diğer ekonomik hedeflere ulaşılabileceği öngörüsünü kuvvetlendirecektir. Genel anlamda faiz dışı fazlanın sağlanması borçlanma sorunu yaşayan ülkelerde bu sorunu aşmak için öncelikli hedeflerden biridir. Daha düşük faiz oranları ile borçlanmak ve hatta borçlanma gereksinimini azaltmak açısından faiz dışı fazlanın ekonomiye olumlu etkileri olacaktır.

Faiz dışı fazlanın olumsuz etkileri olumlu etkilerine göre çok daha çeşitli olabilir. Burada faiz dışı fazlanın hangi tedbirler alınarak ve hangi yöntemlerle gerçekleştirildiği önem kazanmaktadır. Çünkü faiz dışı fazlayı sağlayabilmek için bilindiği gibi ya giderler azaltılmalı ya da gelirler giderlerden daha fazla arttırılabilmelidir. Öncelikle gelirleri arttırabilmek için daha önce de belirtildiği gibi vergi gelirlerinin arttırılması gerekecektir. Bu durum ekonomi üzerindeki vergi yükünü arttıracaktır. Vergideki artışlar bireyler açısından harcanabilir gelirlerini azaltacağı için tüketimi ve satın alma gücünü azaltacaktır. Firmaların daha fazla vergi vermek zorunda kalması yeni yatırımlar için yapacakları tasarrufları olumsuz etkileyecektir.

Faiz dışı fazlayı gelir arttırıcı önlemler ile yapmak ve bunun için vergileri arttırmak hem ekonomiyi daha çok baskı altında tutacak hem de hükümet bu kararların

siyasi sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaktır. Ayrıca ekonomideki sıkıntılar vergi artışlarının yeterli gelir artışını sağlamada yetersiz olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle faiz dışı fazlayı sağlamak için gelir arttırıcı önlemlerden ziyade daha çok harcamaları azaltma yoluna gidilebilir. Ancak bu durum da ekonomiyi değişik açılardan olumsuz etkileyecektir. Çünkü hangi harcamaların ne kadar kısılacağına bağlı olarak ekonomide neleri olumsuz etkileyebileceği de değişecektir. Sonuçta kamu hizmetlerinin yapılabilmesi için asgari harcamalar da gereklidir. Bu harcamaların azaltılması da kamu hizmetlerinde sağlık, eğitim ve altyapı gibi önemli ve zorunlu hizmetlerde aksamaya neden olabilir. Ayrıca yatırımların yapılmasına ya da ertelenmesine neden olabilir. Kamu harcamalarından dolayı ya da doğrudan fayda sağlayan kişi veya kurumların gelirleri olumsuz etkilenir. Özellikle kamu çalışanları ya da işçiler gibi düşük gelirli kesimin bundan daha fazla etkilenmesi beklenir. Ancak devlete borç vererek faiz getirisi sağlayan kesim ise bundan zarar görmez ve bu da gelir dağılımının bozulmasına neden olabilir.

Kamu yatırımlarının ekonomik büyümede önemli etkisinin olduğu ekonomilerde büyümeyi destekleyecek yatırım harcamaları da azalacağı için ekonomik büyüme de olumsuz etkilenecektir.

Ayrıca hem geliri arttırmak hem de kamu harcamalarını kısabilmek için devlet özelleştirme yoluna gidebilir. Bu da özelleşen kurumlarda işten çıkarmalara neden olabilir ve sonuçta işsizliği arttırabilir.

Faiz dışı fazlanın yaratabileceği olumsuz etkiler göz önüne alınarak gerekli tedbirlerin alınması daha uygun olacaktır. Ekonomide oluşturabileceği olumsuz etkiler nedeniyle de faiz dışı fazlanın ne oranda olması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanabilmektedir.

1.2. FAİZ DIŞI FAZLANIN DEVLET BÜTÇESİNDEKİ ÖNEMİ

Faiz dışı fazla, özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı borç sorunları nedeniyle önem arz etmektedir. Bazı ülkelerde borçlanmadan kaynaklı yüksek faiz ödemeleri bütçe giderlerinde önemli yer tutabilmektedir. Bu faiz ödemelerinin yapılabilmesi ve borçlanmanın azaltılabilmesi için faiz dışı fazlanın artırılması ve faiz dışı bütçe dengesinin düzeltilmesi gerekir. Bütçede gelirlerin harcamalardan yüksek olması faiz dışı dengeyi pozitif yönde etkileyecek ve faiz ödemelerini kolaylaştıracaktır.

Bu açıdan, faiz dışı fazlanın bütçe içindeki önemi artmaktadır. Faiz dışı fazlanın bütçedeki önemini daha iyi anlayabilmek için devlet bütçesi, borçlanma sorunu ve borçların sürdürülebilirliği konularına değinmek gerekir.

1.2.1. Devlet Bütçesi ve Borçlanma Sorunu

Bütçe, genel anlamda, belirli bir zaman süresini kapsayan bir finansman planıdır. Hukuki açıdan ise devletin gelirlerini toplamasına ve giderleri yapmasına yetki veren bir kanundur (Akdoğan, 1996: 277). Yani devlet bütçesi ekonomik açıdan kamunun gelecek dönemde ne kadar harcama yapacağını ve bu harcamaları finanse etmek için ne kadar gelir elde edeceği öngörülerini içerir. Bütçeyi oluşturma yetkisi hükümette olmakla beraber demokratik ve parlamenter sistemlerde bütçeyi oluşturan hükümet tasarımı meclise sunarak kanunlaşmasını ve hukuki bir geçerlilik kazanmasını sağlar.

Devlet bütçesinde gelirleri oluşturan en önemli kalem vergilerden oluşur.

Kamunun borçlanma sorunu da devlet bütçesi ile birebir ilişkilidir. Çünkü borçlanmanın ana nedeni kamu gelirlerinin giderlerini karşılayamamasıdır. Ancak burada gelirlerin neden giderleri karşılayamadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Ya gelirlerde yeterli artış sağlanamamakta ya da giderler kısılamamaktadır. Bütçe açıklarını kapatabilmek için de kamu yurtiçinden ya da yurt dışından borçlanma yoluna gider. Yurtiçi piyasalardan borçlanıldığında bu iç borçtur. Yurtdışı piyasalardan borçlanma da dış borçtur. Ulusoy (2001)'a göre devleti borçlanmaya sevk eden sebepler iç borç ve dış borç için farklılık arz etmektedir (Ulusoy, 2001: 33-34).

Devleti iç borçlanmaya iten sebepler;

Devletin gelir ve giderleri arasında yer ve zaman bakımından uyumsuzluk olması,

Yeni vergi koymanın veya mevcut vergileri arttırmanın siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplerle sınırlandırılması,

Normal gelir kaynakları ile ödenemeyen iç borçların ödenmesi için yeniden borçlanmaya ihtiyaç duyulması,

KİT'lerin ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu ekonomilerde bunların açıklarının karşılanabilmesi,

Beklenmeyen durumların ortaya çıkmasından doğan finansman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi olarak sıralanabilir.

Devletin dış borçlanmaya gitmesinin sebepleri ise;

Devletin kendi sermaye piyasasından borçlanma imkanının olmaması,

Döviz ihtiyacı içinde olması,

Milli paranın değerini korumak için gerekli rezerv ihtiyacı içinde olması,

Gelişmiş ülkelerden borçlanmanın faiz yüklerinin daha düşük olabilmesi,

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri borçlanmaya zorlamaları olarak sıralanabilir.

İç ve dış borcun farklı nedenleri olsa da iç borç serbest kur rejiminin olduğu ekonomilerde kur riski olmaması nedeniyle daha çok tercih edilmektedir. Türkiye’de de serbest kur rejiminin uygulanıyor olması devletin iç borçlanmaya yönelmesini sağlamaktadır. Dış borcun avantajı ise düşük faiz oranı ile uzun vadelerde borçlanma imkanı sağlamasıdır.

Bütçe açıklarını giderebilmek için borçlanma ihtiyacını azaltmak için devletin farklı gelirler yaratabilmesi de önemlidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ve devletin ekonomideki etkinliği yüksek olan ülkelerde özelleştirme de önemli bir potansiyel kaynaktır. KİT ve benzeri devlete ait kuruluşların satılması veya kiralanması gibi yöntemler hem bu kurumlardan dolayı yaşanan zararları azaltmakta hem de artı gelir sağlamaktadır. Ayrıca arsa, arazi gibi gayrimenkul satışları da devlete ait taşınmazların çok olduğu ülkelerde gelir getirici yöntemlerdendir. Bu yöntemler ile de devletin borçlanma ihtiyacı azaltılabilir.

Ancak bu ve benzeri gelir artırıcı önlemlerin alınmasına engel olan hukuki, ekonomik veya özellikle siyasi nedenler hükümetlerin daha kolay bir yol olarak borçlanmayı seçmesine neden olabilmektedir. Kamuda borçlanmanın nedeni özel sektördeki gibi yatırım amaçlı olmaktan çok diğer giderleri karşılamaya yönelik olduğu zaman bu borçlanma sadece kısa vadede bir rahatlama sağlayacaktır. Hatta Türkiye’nin 1990’larda yaşadığı gibi borcu borçla kapatmaya çalışmak borç stokunu arttıracak ve borcun sürdürülebilirliğini tehlikeye sokacaktır. Eğer kamu gelirleri yeterince arttırılmazsa ve giderler kısılamazsa yani bütçe disiplini sağlanamazsa borçlanma

ihtiyacı artacaktır. Borçlanma ihtiyacı arttıkça o ülke ekonomisine olan güven azalacak ve ülkenin borç bulma imkanı azalacaktır. Bu da yeni borçlanmalar için daha yüksek faiz ödemeye yol açacaktır. Faizdeki artış bütçede faiz ödemelerine daha fazla para ayrılmasına sebep olacaktır. Sonuçta faiz dışı giderler için yeni kaynaklara ihtiyaç duyulacaktır. Bu durumdaki bir ülkede borç sorunu olduğu açıktır.

Bir ülkede kamunun borç sorunu olduğunu anlamak için sadece ne kadar borçlandığına bakmak yeterli değildir. Kamu borç stoku ve ülke ekonomisine oranı arttıkça borç sorunu artmaktadır. Avrupa Birliği de üye ve aday ülkeler için Maastricht kriterleri çerçevesinde borç stokunun GSYİH'ye oranını %60 ile sınırlamıştır. Borç sorununu ortaya koyan diğer bir gösterge de faiz oranlarıdır. Özellikle yüksek reel faiz ödemek zorunda kalan ülkelerin riskli olduğu anlaşılmaktadır. Borç stokunun GSYİH'ye oranı yüksek olsa da piyasalardan çok düşük faizlerle borçlanma imkanı bulan ülkeler borçların sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Ayrıca borcun vadesi de çok önemlidir. Uzun vadeli borçlanabilen ülkeler piyasalar açısından güvenilir kabul edilir. Kısa vadeli borçlar tekrar borçlanmayı daha fazla gerektireceği için borç sorununu arttıracaktır.

1.2.2. Borcun Sürdürülebilirliği

Önceki bölümde kamunun borç sorunundan bahsedilmişti. Borcun sürdürülebilirliği de borç sorunu olan ülkeler için bir sorundur. Kamu borcunun sürdürülebilirliği, kamu borç stokunun milli gelire oranının uzun dönemde makul ve istikrarlı bir seyir izlediği durum olarak tanımlanmaktadır (TCMB, 2011: 1). Geithner (2002) de borcun sürdürülebilirliğini kamu borç stokunun milli gelire oranının uzun dönemde sabit kalması olarak tanımlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere kamu borcunun sürdürülebilirliğinde en önemli gösterge borç stokunun kendisi değil onun ekonomik büyüklüğe olan oranıdır. Ekonomi büyüdükçe oran yükselmek kaydıyla borç stokunda artış olabilir. Borç stok oranının da makul seviyelerde olması gerekir ki ileride yeni borçlanma ihtiyacı doğmasın. Bu açıdan daha önce de belirtildiği gibi AB ülkeleri için öngörülen Maastricht kriterine göre kamu borç stokunun GSYİH'ye oranı %60 ile sınırlandırılmıştır.

Bir ülkede kamu borç stoku artıyorsa faiz ödemeleri de artıyor demektir. Bu da kamu bütçesine daha fazla faiz gideri yüklenmesi anlamına gelir. Faiz dışı fazla burada

önemini gösteriyor. Eğer borç stoku oranı artarken faiz dışı fazla oranı da artmaz ise faiz ödemelerinde sıkıntı yaşanmaya başlanacaktır. Faiz giderlerinin karşılanamaması borcun borçla ödenmesi ihtiyacını doğuracaktır. Hatta faiz dışı giderlerin de artması ve gelirler tarafından karşılanamaz hale gelmesi daha fazla borçlanmaya neden olacaktır. Ancak borçlanma ihtiyacı arttıkça kamu borç stokunun milli gelire oranı da yükselecektir. Bir süre sonra borcun ödenme riski artacağından borç verenler artık borç vermek istemeyecektir. Borçlanmada yaşanacak sıkıntı faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarındaki artış daha yüksek maliyetli borçlanma anlamına gelmekte ve borcun sürdürülemez hale gelmesine neden olmaktadır. Bütçede faiz dışı fazla verilmesi borç verenler için de aranan bir konudur (Darıcı, 2004: 61).

Eğer borç oranı artarken faiz dışı fazla oranı da artarsa borçlanma ihtiyacı artmayacak hatta azalacaktır. Faiz dışı fazla güvenirliliği de arttırarak riski azaltacak ve daha düşük faiz ile borçlanma imkanı sağlayacaktır. Borçlanma gereği düştükçe borcun sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

Kamu borcunun azaltılması ya da sürdürülebilir bir seviyede olması için bütçede faiz dışı fazla verilmesi gerekmektedir. Faiz dışı fazlanın da etkisiyle borç stok oranının da düşürülmesi gerekiyor. Aksi halde ekonomideki olumsuz durumlar faizlerin yükselmesine neden olduğunda kamu borçları bir sorun haline dönüşecektir. Borç stok oranı arttıkça ekonomi daha hassas ve şoklara karşı daha kırılgan hale gelecek olası risklere karşı korumasız kalacaktır.

1.3. TÜRKİYE’DE DEVLET BÜTÇESİ VE FAİZ DIŞI FAZLANIN GELİŞİMİ

Türkiye’de yaşanan krizler ve sonrasında uygulanan ekonomi politikaları içinde faiz dışı fazla önem kazanmıştır. Özellikle yüksek faiz oranları ve borçlanma ihtiyacı Türkiye’nin devlet bütçesinde önemli bir yer kaplamıştır. Bu bölümde Türkiye’nin devlet bütçesindeki gelişim ve özellikle 1990 sonrası yaşanan krizlerle birlikte bütçe gelir gider dengesi ve faiz dışı fazlanın gelişimi açıklanmaktadır.

1.3.1. Türkiye’de Devlet Bütçesine Genel Bakış

Osmanlı Devleti’nde bütçe Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. 1876’daki ilk anayasa olan Kanuni Esasi ile birlikte vergilerin toplanması ve her yıl Bütçe Kanunu

ile yeniden izin verilmesi kanuna bağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçek anlamda ilk bütçe 1924 yılında kabul edilmiştir. Cumhuriyetin başından bu yana bütçe gerçekleştirmelerine bakıldığında ilk dönemlerde bütçenin fazla veya denk olduğu görülmektedir. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında devlet borçlanmasının artması ve harcamaların bir finansmanı olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bütçe açıkları artmaya başlamıştır. Özellikle 1990 ve sonrasında devlet bütçesinde yüksek açıklar görülmeye başlamıştır. Bu dönemde yaşanan krizler de devlet bütçesi ve ekonominin yönetiminde aksaklıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2001 krizi ve sonrasında ekonomide uygulanan sıkı tedbirler, gelir arttırıcı önlemler ile bütçe açık vermeye devam etse de bu açık ülke ekonomisindeki ilerlemeyle karşılaştırıldığında giderek azalmıştır.

Bilindiği üzere bütçede gelirler ve giderler başlıca iki kalemi oluşturmaktadır. Devlet bütçesinde gelirlerin en önemli kısmını vergi gelirleri oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bütçedeki giderler çeşitli başlıklar altında belirtilmiştir. Bu giderlerden en önemlileri personel giderler, sosyal güvenlik giderleri, yatırım giderleri, mal ve hizmet alım giderleri ve faiz ödemeleri ve diğer cari transfer harcamaları şeklinde sayılabilir. Harcama kalemlerinin önemi ve ağırlığı dönemler ve yıllar itibariyle değişebilmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi verebilmek için Türkiye'nin 1990 sonrası bütçe gerçekleştirmeleri ve yıllar itibariyle değişimleri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.3.1.1. Bütçe Gelirleri

Türkiye'de devlet bütçesinde gelir kısmına bakıldığında vergi gelirlerin en önemli yeri kapladığı görülmektedir. Bütçe gelirlerinin %80'den fazlası vergiden elde edilen gelirlerdir. Devlet birçok ekonomik faaliyetler içinde olduğu için farklı yollardan da gelir sağlayabilmektedir. Mal satışı ve hizmet gelirleri elde edebildiği gibi kamuya ait kurumların elde ettiği gelir ve karlar da bulunmaktadır. Özellikle KİT diye bilinen Kamu İktisadi Teşekkülleri ve kamu bankalarının da gelirleri bütçeye katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra devlet faiz geliri, kişi ve kurumlardan alınan paylar ve para cezaları da bütçede vergi dışında elde edilen gelirler önemli gelir kalemlerindedir.

Devlet bütçesinin en önemli kalemlerinden biri olan vergiler değişik şekillerde tanımlanmakla birlikte genel olarak kamu giderlerini karşılamak için vatandaşlardan

alınan karşılıksız ve zorunlu bir parasal kıymettir. Vergiler konuları itibariyle gelirden alınan, servetten alınan, dış ticaretten alınan ve mal ve hizmetlerden alınan vergiler şeklinde ayrılır. Ayrıca damga vergisi ve harçlar da vergi gelirlerinden sayılır. Türkiye’de 1991 yılında gelir ve kazançtan alınan vergiler toplam vergi gelirlerinin yarısını oluşturmaktayken bu oran 2012 yılı itibariyle %30’a düşmüştür. 2012 yılı itibariyle en çok vergi %40 oranla dahilde alınan mal ve hizmet vergilerinden alınmaktadır. Ayrıca uluslararası ticaretten alınan vergiler de %20’ye ulaşmıştır.

Ayrıca vergiler hangi yoldan alındığına bağlı olarak dolaylı ve dolaysız vergiler olmak üzere ikiye de ayrılabilir. Dolaylı vergiler mal ve hizmetlerin el değiştirmesi üzerinden alınır (Eğilmez ve Kumcu, 2013:322). Ancak dolaysız vergiler kişi veya firmaların kazançları üzerinden kesilmektedir.

Türkiye’de vergi gelirlerinin dağılımını 1991-2005 yılları arası için konsolide bütçe gerçekleştirmelerinde ve 2005 sonrası için merkezi yönetim bütçesi gelir gerçekleştirmeleri altında daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

1.3.1.1.1. 1991-2005 Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri

Konsolide bütçe vergi gelirleri ile ilgili veriler 2003 yılı ve öncesinde program bütçe sınıflandırmasına göre, 2004 ve 2005 yılları verileri de analitik bütçe sınıflandırmasına göre düzenlenmiştir. Konsolide bütçe gelirleri genel bütçe ve katma bütçe gelirleri olarak iki ana kalemden oluşmaktadır.

1991-2003 yılları arasında verilere bakıldığında vergi gelirlerinde en önemli kalemlerin gelirden, mal ve hizmetten alınan vergiler ile dış ticaretten alınan vergiler olduğu görülmektedir. Ancak bu vergi kalemlerinin vergi geliri içindeki payı yıllar itibariyle belirgin bir şekilde değişmiştir. 1990’ların başlarına bakıldığında vergi gelirlerinin büyük bir bölümünün gelirden alınan vergilerden kaynaklandığı görülmektedir. 1991 yılında 78,6 milyon TL’lik vergi gelirinun 40,4 milyon TL’si yani yarıdan fazlası gelirden alınan vergiler oluşturmaktadır. Gelirden alınan vergilerin en önemli alt kalemleri de gelir vergisi ve kurumlar vergisidir. Bu tür vergiler dolaysız vergilerin içinde sayılmaktadır. Yani doğrudan gelire bağlı vergilendirmedir. Gelirden alınan vergiler yıllar itibariyle nominal anlamda hızla artmakla beraber vergi gelirleri içindeki payı düşmüştür.

Tablo 1.1: 1991-2003 Yılları Vergi Gelirlerinin Yüzde Dağılımı

	GELİRDEN ALINAN VERGİLER	SERVETTEN ALINAN VERGİLER	MAL VE HİZMETLERDEN ALINAN VERGİLER	DIŞ TİCARETTEN ALINAN VERGİLER
1991	51,4	0,9	31,4	16,4
1992	49,5	0,9	33,4	16,1
1993	47,6	1,0	33,8	17,5
1994	38,4	0,9	36,5	15,3
1995	39,9	0,8	39,6	18,0
1996	38,4	0,8	43,3	17,3
1997	39,9	0,7	41,8	17,4
1998	45,8	0,8	39,1	14,3
1999	44,2	1,2	41,3	13,4
2000	39,6	1,3	42,9	16,2
2001	39,4	1,1	45,6	14,0
2002	32,4	1,2	50,4	15,9
2003	30,5	2,5	52,1	14,9

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Tablo 1.1'e göre 1991'de vergi gelirlerinin % 50'sinden fazlası gelirden alınan vergilerden oluşmaktayken 2003 yılın gelindiğinde toplam vergi gelirleri 85 milyar TL'yi aşmışken gelirden alınan vergiler 25,7 milyar TL'ye ulaşmış ve vergi gelirlerinin ancak % 30'unu karşılamıştır. Bu düşüş 2003 yılı sonrasında da devam etmiş ve 2005 yılında gelirden alınan vergilerin tüm vergi gelirlerindeki payı % 28'e düşmüştür. Ancak bu durumun aksine mal ve hizmetlerden alınan vergilerin payı 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara gelindiğinde hızla artmıştır. Mal ve hizmetten alınan vergiler 1991 yılında 24,7 milyar TL ile toplam vergi gelirlerindeki payı % 31,4 iken 2003 yılında 43,9 milyar TL ile payı % 52'ye ulaşmıştır. Burada mal ve hizmetten alınan vergilerin en önemli alt kalemi dahilde alınan vergilerdir. Ancak bu durum 2002 ve sonrasında ortaya çıkan Özel tüketim vergisi (ÖTV) adında yeni bir vergi kalemiyle değişmiştir. Tablo 1.2'ye bakıldığında mal ve hizmette alınan vergilerin içinde 2003 yılı ve sonrasında ÖTV en yüksek geliri sağlayan vergi kalemi durumuna geldiği görülmektedir. ÖTV'nin yüksek getirisi mal ve hizmetten alınan vergilerin tüm vergi gelirleri içindeki payının da hızla artmasına neden olmuştur. Bu kalemdeki vergiler dolaylı vergilerin içinde sayılmaktadır. Özellikle ÖTV gibi yeni vergi kalemleri dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre payının daha hızlı artmasına da neden olmuştur.

Tablo 1.2: 1991-2005 Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri (Milyon TL)

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Genel Bütçe Gelirleri	96	1.387	33.040	50.890	74.603	98.558	108.940	135.756
Vergi Gelirleri	78	1.084	26.503	39.735	59.631	84.316	90.076	106.929
Gelirden Alınan Vergiler	40	432	10.503	15.647	19.343	25.716	26.558	30.323
Gelir Vergisi	33	329	6.212	11.579	13.717	17.063	17.845	20.457
Kurumlar Vergisi	7	102	2.356	3.675	5.575	8.645	8.714	9.866
Servetten Alınan Vergiler	0,6	8	346	433	734	2.092		
Motorlu Taşıtlar Vergisi	0,5	7	201	398	695	1.206		
Veraset ve İntikal Vergisi	0,1	1	13	21	30	56		
Mal ve Hizmetlerden Alınan V.	24	429	11.363	18.103	30.063	43.926		
Dahilde Alınan KDV	14	212	4.487	7.289	11.542	15.389	11.759	
Özel Tüketim Vergisi					6.008	22.299	26.070	32.476
Dış Ticaretten Al. Vergiler	12	194	4.289	5.551	9.487	12.578		
İthalde Alınan KDV	8	142	3.891	5.149	8.857	11.641	15.656	17.876

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Özel Tüketim Vergisi 2002 yılındaki bir kanuni düzenleme ile yürürlüğe girmiştir. Toplumda deprem vergisi gibi algılanan ÖTV'nin aslında farklı nedenleri ve amaçları bulunmaktadır. AB vergi mevzuatına uymak için uygulamaya konan ÖTV'nin asıl amacı lüks mallar, sağlığa zararlı mallar ve çevreye zararlı malların tüketimini azaltmaktır. Ancak Türkiye'de bir çok üründe ve özellikle de zorunlu ve çokça tüketilen ve günümüzde lüks sayılmayacak ürünlerin satışı üzerinde yüksek oranlarda uygulanması ÖTV'nin devlet hazinesi için yüksek getiri sağlayan bir vergilendirme

biçimi olmasını sağlamıştır. ÖTV ile aynı zamanda bazı vergi kalemleri kaldırılarak bir kalem altında toplayarak vergide kolaylığı ve basitliği amaçlanmıştır. ÖTV'nin özellikle akaryakıt, doğalgaz, motorlu taşıtlar, içki ve sigara gibi iktisatta talep esnekliği az esnek olarak bilinen tüketim maddelerinde yüksek oranlarda uygulanması bu verginin getirisini arttırmıştır.

Vergi gelirlerinin en önemli ana kalemlerinden birini de dış ticarettten alınan vergiler oluşturmaktadır. Tablo 1.2'ye göre 1991 yılında 12,9 milyon TL'lik dış ticaret vergi geliri tüm vergi gelirleri içinde % 16 paya sahipken 2003 yılı itibariyle 11,6 milyar TL'lik gelir ile % 15 paya sahip olmuştur. Bu ana kalemin altında ithalde alınan KDV'nin payı büyüktür. Özellikle gümrük birliği ve sonrasında dış ticarettte kısıtlamaların kaldırılmasıyla gümrük vergi gelirlerinde yaşanan artış ithalde alınan KDV'deki artışın çok gerisinde kalmıştır.

1991-2005 döneminde konsolide bütçede vergi gelirlerinin payının çok değişmemekle beraber % 80'in altında kaldığı görülmektedir.

1.3.1.1.2. 2006-2012 Merkezi Yönetim Bütçesi Vergi Gelirleri

Türkiye'de 2006 yılı ve sonrasında açıklanan merkezi yönetim bütçe gelirleri, merkezi yönetim gelirleri, özel bütçeli idarelerin gelirleri ve düzenleyici ve denetleyici kurumların gelirleri şeklinde üç ana başlıkta toplanmıştır. Vergi gelirleri yine genel bütçe gelirleri içerisinde ele alınmıştır.

Vergi gelirlerinde en büyük payın dahilde alınan mal ve hizmet vergileri kalemine ait olduğu görülmektedir. Daha sonrasında gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler ve uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler sırasıyla en büyük payı almaktadır. Daha sonrasında ise faiz, paylar ve cezalar ile teşebbüs ve mülkiyet gelirleri kalemleri gelmektedir.

Tablo 1.3: 2006-2012 Merkezi Yönetim Vergi Gelirleri (Milyon TL)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Merkezi Yönetim Gelirleri	173.483	190.359	209.598	215.458	254.277	296.823	331.700
Genel Bütçe Gelirleri	168.546	184.802	203.026	208.610	246.051	286.554	320.277
I-Vergi Gelirleri	137.480	152.835	168.108	172.440	210.560	253.809	278.751
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	40.140	48.198	54.935	56.468	61.317	75.799	85.510
a) Gelir Vergisi	28.982	34.447	38.029	38.445	40.392	48.807	56.493
b) Kurumlar Vergisi	11.157	13.750	16.905	18.022	20.924	26.992	29.017
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	3.117	3.645	4.088	4.663	5.248	6.257	7.009
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	59.408	63.589	67.258	73.136	91.735	103.380	113.836
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	15.911	16.793	16.804	20.852	26.325	29.956	31.571
b) Özel Tüketim Vergisi	36.926	39.110	41.831	43.619	57.285	64.188	71.705
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2.624	3.149	3.695	4.003	3.570	4.288	5.470
e) Özel İletişim Vergisi	3.577	4.210	4.550	4.264	4.120	4.418	4.472
4. Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	27.562	28.970	32.781	28.651	39.527	53.451	55.310
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	25.425	26.492	29.972	26.134	36.208	48.685	49.999
5. Damga Vergisi	3.148	3.642	3.945	4.169	5.082	6.464	7.360
6. Harçlar	3.958	4.743	5.050	4.755	7.033	8.343	9.646

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Tablo 1.3'e göre Gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler 2006 yılında 40 milyar TL iken 2012'de bu rakam 85 milyar TL'yi geçmiştir. Gelir ve kurumlar vergisi olarak ayrılan bu kalemden kurumlar vergisi 2006 yılından 2012 yılına kadar iki kattan fazla artarak 11,1 milyar TL'den 29 milyar TL'ye çıkmıştır. Aynı şekilde gelir vergisi de 26 milyar TL'den 56,4 milyar TL'ye çıkarak yedi yıl içinde iki kattan fazla artmıştır.

Mülkiyet üzerinden alınan vergilerde ise özellikle motorlu taşıtlar vergisinin 2012 yılı itibariyle 7 milyar TL'yi aşan gelir getirisi ile vergi gelirlerinde önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Bu dönemde vergi gelirlerinin en çok gelir getiren kalemi dahilinde alınan mal ve hizmet gelirleridir. Bu başlık altında KDV ve ÖTV gelirleri en önemli vergi geliri kalemi olmaya devam etmiştir. 2001 yılı ve sonrasında bütçede önemli bir yer tutan ÖTV gelirleri 2012 yılı itibariyle 71 milyar TL'yi geçmiştir. Bu rakam KDV getirisinin iki katından fazladır. Buradan da görülmektedir ki ÖTV bütçe için diğer birçok vergi çeşidinden çok daha büyük bir kaynak sağlamaktadır. ÖTV toplam vergi gelirlerinin dörtte birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda ÖTV'nin ürün fiyatlarında KDV'den önce eklenmesi ve sonrasında ÖTV dahil fiyattan KDV hesaplaması yapılması KDV gelirlerini de arttırıcı bir etki yapmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de vergi politikaları verginin vergisi alındığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Ayrıca 1999 Marmara depreminden sonra alınmaya başlanan Özel İletişim Vergisi (ÖİV)'inden elde edilen gelirin de önemli tutarlara ulaştığı görülmektedir. ÖİV'den elde edilen gelir 2012 yılı itibariyle yaklaşık 4,4 milyar TL'yi aşmıştır. İletişim teknolojisinin gelişmesi, internet ve cep telefonu kullanımının artması bu verginin getirisini artmasında önemli bir rol oynamıştır.

En önemli vergi geliri kalemlerinden birini de uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan verginin alt kalemi olan ithalde alınan KDV'dir. Tablo 1.3'te görüldüğü üzere ithalde alınan KDV tutarı da 2012 yılı itibariyle 50 milyar TL'ye ulaşmıştır. Dış ticarete ithalattaki hızlı artış bu vergi gelirinde de hızlı bir artışa neden olmuştur. İthalde alınan KDV'nin 1991'de vergi gelirleri içindeki payı sadece % 11 iken 2012 yılı itibariyle bu oran % 18'e çıkmıştır.

Vergi gelirlerinin genel bütçedeki payına bakıldığında 2010 ve sonrasında bir artış görülmektedir. Vergi gelirlerinin genel bütçedeki payı 1988 yılından bu yana ilk kez 2010'da % 85,6'ya ulaşmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda bu oran %80 civarında değişmekte iken 2011'de % 88,6'ya çıkarak en yüksek değeri almıştır. Buradan vergi gelirlerinin son yıllarda bütçede daha fazla önem arz ettiği görülmektedir. Bütçedeki açıkların vergi oranlarında ve miktarlarında artışla karşılanmak istenmesi de vergi gelirlerini arttırmada rol oynamıştır.

1.3.1.2. Bütçe Giderleri

Bütçe giderleri kamunun bir yıl içerisinde yapacağı kamu harcamaları toplamını göstermektedir. Ödemesi para şeklinde yapılan, yetkili ve sorumlu kişilerce gerçekleştirilen ve zaman içinde sürekli artma gösteren kamu harcamaları, kamu ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir (Sayar, 1975: 26-27). Bütçe giderleri ülkelere göre farklılıklar gösterebilir. Bütçe giderleri nasıl tasnif edildiğine bağlı olarak, kamu harcamalarının hangi alanlarda yapıldığını veya hangi alanlara yapılacağı konusunda fikir vermektedir.

Türkiye'nin bütçe giderleri incelendiğinde konsolide bütçe giderleri 1991-2003 yılları arasında eski sınıflandırmaya (program bütçe sınıflandırmasına) göre gösterilmektedir. 2004 yılı ve sonrasında ise bütçe giderleri analitik sınıflandırmaya göre düzenlenmiştir. 2006 yılı ve sonrasında ise bütçe giderleri merkezi yönetim bütçesi tanımlıdır. Türkiye'de bütçe ayrıca ekonomik ve fonksiyonel ayrıma göre iki şekilde tasnif edilmektedir. Ekonomik sınıflandırmaya göre yapılan bütçe giderlerinde personel giderleri, cari transferler, yatırım, faiz giderleri gösterilmektedir. Ancak fonksiyonel tasnifte ise devletin verdiği hizmetler göz önünde tutularak her bir hizmet grubu için yapılan giderler dikkate alınmaktadır (Akdoğan, 2003: 82). Fonksiyonel tasnif ile yapılan bir hizmetin toplam maliyeti saptanabilir ve harcanan para ile elde edilen fayda arasında kıyaslama yapılabilir (Gürsoy, 1975: 131). Harcamaların fonksiyonel tasnifi ile bu hizmetler arasında öncelik sıralaması yapma imkanı da olmaktadır (Tural, 1987: 19). Fonksiyonel tasnifte kamu harcamaları sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, savunma, güvenlik vb. başlıklar altında gösterilmektedir. Bütçe giderleri sınıflandırmalarına göre ayrıca incelenecektir.

Bütçe giderleri değişik başlıklar altında sınıflandırılabilir. Ancak özellikle borç sorunu yaşayan ülkelerde ya da devletin giderleri karşılamak için borçlanmak zorunda kaldığı durumda faiz harcamaları da önemli bütçe gider kalemlerinden biri olmuştur. Bu yüzden bütçe harcamaları faiz dışı harcamalar ve faiz giderleri olarak iki ana başlıkta da incelenebilmektedir.

1.3.1.2.1. 1991-2003 Bütçe Giderleri

1991-2003 yılları arasında Türkiye’de ekonomik sınıflandırmaya göre konsolide bütçe giderlerinde başlıca harcamalar cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde ayrılmaktadır. Personel giderleri cari harcamalar içerisinde gösterilmektedir.

Bu dönem için personel harcamaları toplam bütçe gideri içinde önemli bir yer tutmaktadır. 1991 yılında 49 milyon TL personel giderleri için harcama yapan devlet 2003 yılına gelindiğinde 30 milyar TL’den fazla personel harcaması yapmıştır. Ancak personel giderlerinin toplam bütçe giderlerindeki payı % 37’den % 21’e kadar düşmüştür. Bunda önemli etkenin diğer harcama kalemlerindeki artış olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle transfer harcamalarından iç borç faiz ödemelerindeki hızlı artış diğer harcama kalemlerinin payını azaltmıştır. Cari harcamalarda diğer cari harcamalar içinde ise en önemli payı Milli Savunma Bakanlığının harcamaları almaktadır. Diğer cari harcamaların payı da zamanla azalarak % 10,1’den % 5,9’a düşmüştür.

Konsolide bütçe giderlerinin gösterildiği tablo 1.4’te görüldüğü üzere yatırım harcamalarının payı da 1991’den 2003 yılına kadar giderek azalmıştır. 1991’de yatırım harcamalarının payı % 14,4 iken 2003 yılında % 5,1’e kadar düşmüştür.

1991-2003 yılları arasında bütçe giderleri içinde en çok yer tutan ise faiz giderlerini de içeren transfer harcamalarıdır. Özellikle iç borç faiz ödemelerindeki hızlı artış dikkati çekmektedir. Tablo 1.4’e göre 1991 yılında iç borç faiz ödemeleri cari ve yatırım harcamalarının altında kalarak sadece 16,9 milyon TL idi. Ancak 2003 yılına gelindiğinde iç borç faiz ödemeleri 52,7 milyar TL’yi aşmıştır. İç borç faiz giderleri sadece cari olarak artmakla kalmamış konsolide bütçedeki payı da hızla artmıştır. 1991’de iç borç faiz giderinin bütçedeki payı %14,1 iken özellikle 1994 krizi ve sonrasında hızla artarak 2002 yılında en yüksek düzey olan %46,5’e ulaşmıştır. Daha sonra tekrar azalma eğilimine girmiştir. Aslına bu dönemde yaşanan 1994, 1999 ve 2001 krizleri de faiz giderleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bütçedeki bozulma ve sonrasında gelen borçlanma yüksek faiz ödemelerine neden olmuştur

Tablo 1.4: 1991-2003 Bütçe Giderleri(Milyar TL)

	Cari		Yatırım	Transferler						Toplam
	Personel	Diğer Cari		İç Borç Faizi	Dış Borç Faizi	Toplam Faiz Ödemeleri	Sosyal Güvenlik	Diğer Transferler	Toplam Transfer	
1991	0,049	0,011	0,019	0,017	0,007	0,024	0,002	0,027	0,053	0,132
1995	0,503	0,143	0,103	0,476	0,101	0,576	0,108	0,291	0,975	1,7
2000	9,9	3,6	2,4	18,7	1,6	20,4	3,3	6,8	30,6	46,7
2001	15,2	5,2	4,1	37,4	3,5	41,0	5,1	9,8	55,9	80,5
2002	23,1	8,0	6,8	46,8	5,0	51,8	11,2	14,6	77,6	115,6
2003	30,2	8,3	7,1	52,7	5,8	58,6	15,9	20,2	94,7	140,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Dış borç faiz giderlerinin ise bütçedeki payı çok fazla değişim göstermemiş ve hatta azalmıştır. Toplam faiz ödemelerinin 1994'e kadar toplam bütçe giderlerinde payının %20'yi aşmamasına rağmen 1994 ve sonrasında hızla arttığı ve 2002 yılında %51'e ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde üç önemli ekonomik kriz atlatan Türkiye'de bütçe dengesinde borçlanma ve faiz ödemelerinin yerinin ne kadar çok arttığı açıktır. Faiz giderlerindeki bu hızlı artış faiz dışı diğer giderlerin payını da düşürmüştür.

Tablo 1.5: 1991-2003 Bütçe Giderlerinin Payı(%)

	CARI		YATIRIM	TRANSFERLER					
	PERSONEL	DIĞER CARI		İÇ BORÇ FAIZI	DIŞ BORÇ FAIZI	TOPLAM FAİZ ÖDEMELERİ	SOSYAL GÜVENLİK	DIĞER TRANSFERLER	TOPLAM TRANSFER
1991	38,7	10,2	14,5	14,1	6,4	20,4	1,8	14,4	36,6
1992	37,2	8,5	14,4	12,8	5,4	18,2	1,2	20,5	39,9
1993	41,7	9,0	14,5	13,6	4,3	17,9	1,8	15,1	34,7
1994	34,6	7,3	11,7	18,9	4,9	23,7	2,2	20,4	46,4
1995	30,3	8,2	8,5	25,8	7,2	33,1	3,8	16,1	53,0
1996	29,1	8,3	6,0	27,6	5,8	33,4	6,3	16,9	56,6
1997	24,6	7,9	6,4	33,6	4,2	37,8	8,5	14,8	61,1
1998	25,8	8,9	8,0	24,6	3,7	28,3	9,4	19,7	57,4
1999	24,8	8,4	6,4	36,1	3,5	39,6	9,0	11,9	60,4
2000	24,6	8,1	5,5	35,0	3,2	38,2	9,8	13,9	61,8
2001	21,4	7,8	5,3	40,2	3,5	43,8	7,1	14,7	65,6
2002	18,9	6,5	5,1	46,5	4,4	51,0	6,3	12,2	69,5
2003	20,0	6,9	6,0	40,5	4,4	44,8	9,7	12,6	67,2

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Faiz hariç transfer harcamaları içinde sosyal güvenlik ve diğer transfer harcamaları yer tutmaktadır. Bu dönemde sosyal güvenlik harcamalarındaki artış da dikkati çekmektedir. Emekli sandığı, SSK ve Bağ-Kur ödemeleri ile 2000 yılı ve sonrasında işsizlik sigortası ödemeleri sosyal güvenlik harcamalarını oluşturmaktadır. 1991 yılında 2 milyon TL'yi bulmayan sosyal güvenlik harcamaları 2003 yılına gelindiğinde 16 milyar TL'ye dayanmıştır. Tablo 1.5'te gösterilen verilere göre sosyal güvenlik harcamalarının bütçedeki payı da 1991'de % 1,8'den başlayarak hızla artıp 2003 yılında % 9,7'e ulaşmıştır. İç borç faiz ödemelerine benzer şekilde sosyal güvenlik harcamalarının payı da bu dönemde hızla artmış bulunmaktadır. Diğer Transfer harcamaları da cari olarak artmasına rağmen bütçedeki payı artmamış hatta biraz azalmıştır. Diğer transfer harcamalarının içinde ise özellikle İhracat KDV iadesini içeren vergi iadesi, görev zararı gibi nedenlerden dolayı KİT'lere yapılan transferler, Tarımsal destekleme ve kuruluş transferleri bulunmaktadır. Toplam transfer

harcamalarının özellikle iç borç ve sosyal güvenlik ödemelerindeki artıştan dolayı konsolide bütçe giderleri içindeki payının hızla arttığı görülmektedir. Toplam transfer harcamalarının 2003 yılı itibariyle toplam bütçe giderlerinin üçte ikisine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1.6: 1991-2003 Bütçe Giderlerinin GSYİH'ye Oranı (%)

	CARI		YATIRIM	TRANSFERLER						TOPLAM
	PERSONEL	DIĞER CARI		İÇ BORÇ FAIZI	DIŞ BORÇ FAIZI	TOPLAM FAİZ ÖDEMELERİ	SOSYAL GÜVENLİK	DIĞER TRANSFERLER	TOPLAM TRANSFER	
1991	5,0	1,3	1,9	1,8	0,8	2,6	0,2	1,9	4,7	12,9
1992	5,8	1,3	2,2	2,0	0,8	2,8	0,2	3,2	6,2	15,6
1993	6,4	1,4	2,2	2,1	0,7	2,7	0,3	2,3	5,3	15,3
1994	6,4	1,3	2,2	3,5	0,9	4,4	0,4	3,8	8,5	18,4
1995	5,3	1,4	1,5	4,5	1,3	5,7	0,7	2,8	9,2	17,4
1996	4,8	1,4	1,0	4,6	1,0	5,5	1,0	2,8	9,3	16,5
1997	4,9	1,6	1,3	6,7	0,8	7,5	1,7	3,0	12,2	19,9
1998	5,3	1,8	1,7	5,1	0,8	5,9	2,0	4,1	11,9	20,8
1999	5,5	1,9	1,4	8,0	0,8	8,8	2,0	2,6	13,4	22,2
2000	6,6	2,2	1,5	9,4	0,9	10,2	2,6	3,7	16,6	26,9
2001	6,0	2,2	1,5	11,3	1,0	12,3	2,0	4,1	18,4	28,0
2002	6,3	2,2	1,7	15,6	1,5	17,1	2,1	4,1	23,3	33,5
2003	6,6	2,3	2,0	13,4	1,4	14,8	3,2	4,2	22,2	33,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Ekonomik sınıflandırmaya göre bütçe giderlerinin GSYİH'deki payları da bu dönemde yıllar itibariyle değişim göstermiştir. Bu dönemde cari ve yatırım harcamalarının payı çok değişmemekle birlikte transfer harcamalarının payı çok fazla artmıştır. Tablo 1.6'da belirtildiği üzere personel giderlerinin GSYİH'ye oranı % 5'ten % 6,6'ya çıkmıştır. Ancak özellikle yine iç borç faiz ödemelerinden kaynaklı olarak transfer harcamalarının GSYİH'ye oranı 1991'de % 4,4 iken 5 kat artarak 2003 yılı itibariyle % 22,2'ye ulaşmıştır. 2012 yılında iç borç faiz ödemelerinin GSYİH'ye oranı % 15,6'ya ulaşmıştır. Türkiye'nin 1990'lı yıllardan itibaren önemli bir borç sorunu ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. Gelirin önemli bir kısmının faiz ödemelerine

gitmesi diğer harcamaların payının artmasını da engellemiştir. Yatırım harcamalarının payı artmamış hatta 1996'da % 1'e kadar düşmüştür. Sosyal güvenlik harcamalarının payındaki artış da dikkati çekmektedir. Genel olarak bakıldığında bütçe giderlerinin payı 1991'den 2003'e kadar geçen sürede 2 kattan fazla artmıştır.

1.3.1.2.2. 2004-2012 Bütçe Giderleri

Bütçe giderlerindeki kalemler 2004 yılı ve sonrası için değişmiştir. Bu yıldan sonra giderler; personel giderleri, sosyal güvenlik kurumu devlet primi, mal ve hizmet alımları, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç ödeme, yedek ödenekler ve faiz harcamaları şeklinde sınıflandırılmıştır.

Bu dönemde bütçe giderlerinde en önemli payları yine personel harcamaları, cari transferler ve faiz giderleri almaktadır. Tablo 1.7'de 2004-2012 bütçe giderleri verilmiştir. Bu tabloya göre 2004 yılında personel giderleri 28.94 milyon TL iken yaklaşık 9 yılda % 207 artış göstererek 86,45 milyar TL 'ye ulaşmıştır. Ayrıca personel giderleri 2004-2012 yılları arasında yaklaşık olarak 3 kat artış göstermiştir. Personel giderlerinin toplam bütçe giderlerindeki payı bu dönemde % 20,5'den % 24'e çıkmıştır.

Bütçenin önemli giderlerinden biri de cari transferlerdir. Cari transferler 2004 yılında 27,6 milyar TL iken 9 yıllık dönemde yaklaşık 4,7 katına çıkarak 129,2 milyar TL olmuştur. Dokuz yıllık süre içerisinde bütçede en önemli harcama kalemi cari transfer harcamaları olduğu gözlenmektedir. Bunun nedeni ise cari transfer harcamalarının içinde SGK ve mahalli idarelere yapılan transfer harcamalarının olmasıdır. Cari transfer harcamalarının toplam bütçedeki payı bu dönemde hızla artarak % 19,6'dan % 35,9'a çıkmıştır.

Tablo 1.7: 2004-2012 Bütçe Giderleri (Milyar TL)

	PERSONEL GİDERLERİ	SOSYAL GÜV.KUR. DEVLET PRİMİ	MAL VE HİZMET ALIMLARI	CARİ TRANSFERLER	SERMAYE GİDERLERİ	SERMAYE TRANSFERLERİ	BORÇ VERME	FAİZ HARCAMALARI	TOPLAM
2004	28,9	4,0	12,7	27,7	8,1	0,4	2,7	56,5	141,0
2005	31,9	4,5	14,4	35,2	9,8	1,5	3,0	45,7	146,1
2006	37,8	5,1	19,0	49,9	12,1	2,6	5,7	46,0	178,1
2007	43,6	5,8	22,3	63,3	13,0	3,5	3,8	48,8	204,1
2008	48,9	6,4	24,4	70,4	18,5	3,2	4,6	50,7	227,0
2009	55,9	7,2	29,8	92,0	20,1	4,3	5,7	53,2	268,2
2010	62,3	11,1	29,2	101,9	26,0	6,8	8,9	48,3	294,4
2011	72,9	12,8	32,8	110,5	30,9	6,7	5,7	42,2	314,6
2012	86,5	14,7	32,5	129,3	34,2	6,0	9,0	48,4	360,5

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Bütçe giderleri içinde 2003 öncesinde hızla artarak önemli bir yer kaplayan faiz ödemeleri bu yıldan itibaren artış göstermemiş ve hatta bazı dönemlerde düşmüştür. Bu durum faiz harcamalarının bütçedeki payını da düşürmüştür. 2003 ve sonrasında 50 milyar TL civarında seyreden faiz harcamalarının payı 2004 yılında % 40,1'e ve sonrasında da 2012 yılı itibariyle % 13,4'e düşmüştür. Bu da göstermektedir ki 2001 krizi sonrası uygulanan istikrar programı ile birlikte ekonomideki iyileşmeler faiz ödemelerine de yansımıştır. Faiz oranlarının düşmesi ve borçlanma ihtiyacının azalması faiz giderlerini cari olarak arttırmamış ve bütçedeki payının da azalmasını sağlamıştır.

Tablo 1.8: Bütçe Giderlerinin GSYİH'ye Oranı (%)

	PERSONEL GİDERLERİ	SOSYAL GÜV.KUR. DEVLET PRİMİ	MAL VE HİZMET ALIMLARI	CARİ TRANSFERLER	SERMAYE GİDERLERİ	SERMAYE TRANSFERLERİ	BORÇ VERME	YEDEK ÖDENEKLER	FAİZ HARCAMALARI	TOPLAM
2004	5,18	0,72	2,27	4,95	1,44	0,08	0,48	0,01	10,10	25,23
2005	4,91	0,70	2,23	5,43	1,51	0,24	0,46	0,00	7,04	22,51
2006	4,99	0,67	2,51	6,57	1,60	0,35	0,75	0,00	6,06	23,49
2007	5,17	0,69	2,64	7,51	1,54	0,42	0,46	0,00	5,78	24,20
2008	5,14	0,67	2,57	7,40	1,95	0,33	0,49	0,00	5,33	23,88
2009	5,87	0,76	3,13	9,66	2,11	0,45	0,60	0,00	5,59	28,16
2010	5,67	1,01	2,66	9,27	2,37	0,62	0,81	0,00	4,40	26,79
2011	5,62	0,99	2,53	8,51	2,38	0,52	0,44	0,00	3,25	24,24
2012	6,10	1,04	2,29	9,12	2,41	0,42	0,63	0,00	3,42	25,44

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Tablo 1.8'e göre 2004 yılı ve sonrasında bütçe giderlerinin GSYİH'deki payının %25 düzeyine gerilediği görülüyor. Daha sonra düşmeye başlayan bu oranın 2009 dünya genelindeki ekonomik krizle birlikte bütçe giderlerinin payının %28'e çıktığı sonrasında tekrar düştüğü görülüyor. Bu dönemde faiz harcamalarının oranının hızla düştüğü görülmektedir. Faiz oranlarının düşmesi ve borçlanma ihtiyacının azalmasının etkisi burada açıkça görülmektedir. Ancak cari transfer harcamalarındaki hızlı artış bütçe giderlerinin ekonomideki payının düşmesini engellemiştir. Burada faiz dışı fazla ile faiz giderlerinin azaltıldığı ancak diğer harcamalardaki artışın bütçe giderlerinin payının düşmesini engellediği gözlenmektedir. Bu dönemde bütçe disiplininin giderlerin azaltılmasından ziyade gelirlerin arttırılmasıyla sağlandığı söylenebilir.

1.3.1.3. Bütçe Gelir-Gider Dengesi

Bilindiği üzere hükümet her yıl bir sonraki yıl için gelir ve giderleri tahmin ederek bir bütçe kanunu hazırlamakta ve onay için meclise sunmaktadır. Burada hedeflenen ve beklenen gelir ve giderler belirtilmektedir. Ancak belirtilen hedef ve tahminler yıl sonunda farklı şekilde sonuçlanabilmektedir. 1991 yılı ve sonrasında bakıldığında öngörülen bütçe dengesi 1995 ve 2001 yılları hariç hep negatif olmuştur. Yani bu yıllar haricinde bütçenin açık vermesi beklenmiştir. Genellikle yıl sonu gelir gerçekleşmesi tahminlerden daha yüksek olmuştur. Ancak harcamaların da yine genellikle öngörülen tahminler çerçevesinde ayrılan ödenekleri aştığı görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin bütçe dengesi 1991'den bu yana sürekli negatif olmuştur. Bu da son 22 yılda bütçenin sürekli açık verdiğini göstermektedir.

Bütçe gelir ve giderlerinin gösterildiği tablo 1.9'a bakıldığında hem gelirlerde hem de giderlerde sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Bütçe gelirlerinde en önemli gelir olan vergi gelirlerinin de arttığı görülmektedir. 1991'den bu yana gelirin gideri karşılama oranına bakıldığında bütçenin sürekli açık verdiği görülüyor. Gelirlerin giderleri karşılama oranına bakıldığında sadece 1994 ve 1995 yıllarında % 80'i geçtiği sonraki yıllarda daha düşük kaldığı görülüyor. Ancak 2005 yılı itibariyle bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranının % 90'ı aştığı görülüyor. Yine 2009 krizinin etkisiyle gelirin giderleri karşılama oranı % 90'ın altına düşmüş sonrasında tekrar yükselmiştir. Bu yıllarda bütçe disiplininin sıkı bir şekilde korunduğu ortaya çıkıyor. Gelirlerin giderleri karşılama oranının çok yüksek olduğu 2004 sonrasında dikkati çeken bir şey de vergi gelirlerinin etkisidir. Bu dönemde vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranında da artış yaşanmıştır. Bu dönemden önce vergi gelirlerinin giderleri karşılama oranı % 65'i aşamamışken 2005 sonrasında % 70'i aşmış ve hatta 2008 yılında % 80'i bulmuştur. Bu durum da yine vergi gelirlerindeki artışın bütçe disiplininin sağlamada ve açığı azaltmada ne kadar önemli bir rol oynadığını ortaya koyuyor.

Tablo 1.9: Bütçe Gelir ve Giderleri (milyon TL) ve Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı (%)

	BÜTÇE GİDERİ	BÜTÇE GELİRİ	VERGİ GELİRİ	GİDERİ KARŞILAMA ORANLARI (%)	
				BÜTÇE GELİRİ	VERGİ GELİRİ
1991	132	99	79	74,84	59,40
1995	1.724	1.409	1.084	81,73	62,89
1996	3.961	2.728	2.244	68,87	56,65
1997	8.050	5.815	4.745	72,23	58,95
1998	15.614	11.811	9.229	75,64	59,10
1999	28.085	18.933	14.802	67,41	52,71
2000	46.705	33.440	26.504	71,60	56,75
2001	80.579	51.543	39.736	63,97	49,31
2002	115.682	75.592	59.632	65,34	51,55
2003	140.455	100.250	84.316	71,38	60,03
2004	141.021	110.721	90.077	78,51	63,87
2005	146.098	137.981	106.929	94,44	73,19
2006	178.126	173.483	137.480	97,39	77,18
2007	204.068	190.360	152.835	93,28	74,89
2008	227.031	209.598	168.109	92,32	74,05
2009	268.219	215.458	172.440	80,33	64,29
2010	294.359	254.277	210.560	86,38	71,53
2011	314.607	296.824	253.809	94,35	80,68
2012	360.491	331.700	278.751	92,01	77,33

Not: 2006 öncesi konsolide bütçe verileri, 2006 sonrası merkezi yönetim bütçe verileridir
 Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Bütçe açığındaki gerçek artışı görebilmek için ülkenin ekonomik büyüklüğü ile karşılaştırmak daha gerçekçi olacaktır. Tablo 1.10'da verilen değerlere bakıldığında

1991’de bütçe açığının GSYİH’ye oranı %4’e yakın iken daha sonraları bu açığın giderek arttığı görülüyor. Özellikle ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında zirve yaparak %12’yi aşmıştır. Özellikle 1998-2003 yılları arasında bütçe açığının GSYİH’ye oranının %8’in altına düşmediği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda bütçenin toparlanmasıyla birlikte bu oran çok daha aşağı seviyelere indirilmiştir. Ancak yine 2009’da Dünya il birlikte Türkiye’yi de etkileyen global ekonomik krizin etkisiyle bütçe açığının GSYİH’ye oranı %5’i aşmıştır. Bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranı da bu paralelde gitmekte ve kriz zamanları haricinde bu oranın yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1.10: Bütçe Gelir, Gider ve Açığının GSYİH'ye Oranları (%)

	GSYH'A ORANLARI (%)		
	Harcama	Tahsilat	Açık
1991	15,63	11,70	-3,93
1995	16,52	13,51	-3,02
1996	19,95	13,74	-6,21
1997	20,77	15,00	-5,77
1998	22,24	16,82	-5,42
1999	26,85	18,10	-8,75
2000	28,02	20,07	-7,96
2001	33,54	21,46	-12,09
2002	33,01	21,57	-11,44
2003	30,88	22,04	-8,84
2004	25,23	19,81	-5,42
2005	22,51	21,26	-1,25
2006	23,49	22,88	-0,61
2007	24,20	22,58	-1,63
2008	23,88	22,05	-1,83
2009	28,16	22,62	-5,54
2010	26,79	23,14	-3,65
2011	24,24	22,87	-1,37
2012	25,44	23,41	-2,03

Not: 2006 öncesi konsolide bütçe verileri, 2006 sonrası merkezi yönetim bütçe verileridir

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

1991’den 2012’ye kadar geçen sürede harcamaların oranında 2 kattan daha az bir artış olmasına rağmen tahsilatta 2 kat artış sağlanmıştır. 1999-2003 yıllarında bütçe açığı oranındaki yükseliş 2004 ve sonrasında hızla düşmüş ve yine 2009 krizindeki artış hariç çok düşük seviyelerde kalmıştır. Bütçe disiplinini sağlamada gelir artışının önemi tablo 1.10’dan da görülmektedir.

1.3.2. Türkiye’de Borçlanma Sorunu ve Borçların Sürdürülebilirliği

Bir ülkede kamu borcunun sürdürülebilirliği ile faiz dışı fazla arasında birebir ilişki bulunmaktadır. Türkiye de krizlerden çıkmak için uyguladığı maliye politikalarında bu kritere önem vermiştir. Türkiye’de faiz dışı fazladan bahsetmeden önce neden faiz dışı fazla gerektiğini açıklamak faydalı olacaktır. Faiz dışı fazlanın en önemli gerekliliği Türkiye’nin yaşadığı borç sorunudur.

Daha önce de belirtildiği gibi bir ülkede kamu kesimi harcamalarını elde ettiği gelirlerle karşılayamıyorsa bu açığı kapatmak için borçlanmak zorunda kalabilmektedir. Türkiye de 1990’lı yıllarda bütçedeki açıklar nedeniyle sıkça borçlanma yöntemine başvurmuştur. Ancak bu durum o yıllarda bir soruna dönüşmüştür. Özellikle 1986 yılı sonrasında ekonomiye net bir dış kaynak girişinin olmaması ve vergilerin düşük düzeylerde seyretmesi borçlanmayı hızlandırmıştır (Ulusoy, 2001: 98). Özellikle 1990’ların başında dolaylı vergilerin dolaysız vergi gelirlerinden daha az olması da tüketim ve harcamalar üzerindeki vergi yükünün ve getirisinin az olduğunun bir göstergesidir.

Bir ülkede borç sorunu olduğunu anlayabilmek için öncelikle bazı makroekonomik göstergelere bakılmalıdır. Özellikle kamu borç stoku, faiz harcamaları, bütçe açığı, borçlanma gereksinimi gibi göstergeler ülkede borçlanma sorunu ve sonrasında bu borçların sürdürülebilirliği hakkında önemli bilgiler verir. Türkiye’de kamu borcuyla ilgili verileri analiz etmeden önce neden borçlandığını incelemek gerekir.

1.3.2.1. Türkiye’de Kamu Borçlanmasının Nedenleri

Türkiye’de özellikle 90’lı yıllarda bütçe açıkları nedeniyle borçlanma gereksinimi artmıştır. Yüksek enflasyon ve sonucunda yüksek faiz oranları kamu borçlanmasının maliyetini yükseltmiştir. 1991 yılına kadar bütçe açıklarının GSYİH’ye oranı % 3’ü aşmamasına rağmen bu tarihten sonra bütçe açıklarının oranı hızla artmıştır. Aynı zamanda bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranı da % 80’in altına düşmüştür. Özellikle 1994 yılı öncesinde faiz hariç harcamaların dahi gelirleri aşması borçlanma gereğini arttırmıştır.

90’lı yıllardan itibaren 2001 krizi sonrasına kadar Türkiye’de kamu borç sorunu yaşanmaktaydı. Hem faiz dışı harcamalardaki artış hem de faiz giderleri borçlanma

ihtiyacını arttırmaktaydı. Faiz giderlerinin dahi ödenememesi borcun da borçlanarak ödenmesini gerektirmekteydi. Bu da ülkeyi bir borç sarmalına hapsetmekteydi. Zaten 1994 krizinin en önemli nedenlerinden biri de bütçe açıkları ve sonrasında borç sorunudur. Türkiye’de bütçe açığına bakıldığında açığın giderek arttığı görülüyor.1990’larda önemli seviyelere ulaşan kamu açıklarındaki artışın değişik sebepleri bulunmaktadır. Dönek (1999)’e göre kamu açıkları ekonomideki yapısal sorunlara dayanmakta, artan kamu açıkları iç ve dış borç stokunun artmasına yol açmaktadır. Etkin bir vergi sisteminin olmayışı, kamu harcama disiplininin yetersiz olması, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, KİT’lerin, sosyal güvenlik kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin finansman açıkları gibi ekonominin yapısal sorunları kamu açığını arttırmaktadır (Dönek, 1999: 41). Ayrıca kamu açıklarının artmasında 1989-1991 yılları arasında kamu sektörü çalışanlarına yapılan yüksek oranlı zamların etkisi de büyük olmuştur (Ardıç, 2004: 114). 1980 sonrası düşmeye başlayan reel ücretler 1988-1994 yılları arasında artış göstermiştir (Pazarlıoğlu ve Çevik, 2007: 7).

1994’te yaşanan kriz ve sonrasında Güney Doğu Asya’dan başlayıp Rusya ve Türkiye’yi etkileyen ekonomik kriz ve 1999 depremi ülke ekonomisinin olumsuz etkilemiştir. Sonrasında 2001 krizi ile büyük darbe alan ülke ekonomisi toparlanana kadar büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bütçe açıklarını sadece krizlere bağlamak durumu açıklamak için yeterli olmayacaktır. Özellikle gelir getirici özelleştirme sürecinin beklendiği gibi olmaması, yüksek faiz oranlarının getirdiği yükler ve kamuda gerekli mali ve yapısal reformların yapılamaması da ülke ekonomisinin ve dolayısıyla kamu bütçesinin sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Özelleştirme yaparak ya da harcamalarda kısıntıya gidip gelirleri arttırıcı önlemler almak yerine borçlanma yolunun seçilmesi ülkeyi büyük bir borç sorunu ile karşı karşıya getirmiş ve bu borçların sürdürülebilirliği konusunda endişeleri ortaya çıkarmıştır.

Borç stokundaki artış ve bütçe açıkları nedeniyle kamu kesimi borçlanma gereğinin de yüksek olması ülkenin borçlanma ihtiyacından kurtulamamasına ve bu da borç yükünün artmasına neden olmuştur.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan ve 2001 krizi sonrasına kadar devam eden kamunun borç sorununun önemli nedenlerinden biri de borçların ortalama vadesidir. Ülke ekonomisindeki ve devlet bütçesindeki sorunlar ülkenin kredibilitesini azaltmakta

ve kamu kesimi daha yüksek faiz oranı ile daha düşük vadelerde borçlanmak zorundadır. Tablo 1.11'e göre 1994 yılında yurtiçi borçlanmanın ortalama vadesi 3,7 aya kadar düşmüştür. Daha sonra bu süre 1999'da 16 aya kadar çıkmasına rağmen 2001 krizinde tekrar azalarak 5 aya düşmüştür. Borçların vadesi kısaldıkça sürdürülebilirliği de azalmaktadır. Kısa vadede ödenemeyen borçlar tekrar borçlanmayı gerektirmektedir. Yurtdışı borçlanma vadeleri de iç borç vadelerine benzer şekilde kriz dönemlerinde azalmıştır. Ancak 2001 sonrasında bütçedeki iyileşme ile birlikte borç stokunun GSYİH'ye oranı düşmesiyle ülke üzerindeki risk azalmış ve hem daha düşük faizli hem de daha uzun vadeli borçlanma imkanı sağlanmıştır. 2012 yılı itibariyle iç borçlanma ortalama vadesi 60 aya çıkmıştır.

Tablo 1.2: İç Borç Ortalama Vade(ay)

Yıl	Ortalama Vade (ay)	Yıl	Ortalama Vade (ay)
1991	7,7	2002	9,4
1992	6,9	2003	11,6
1993	7,2	2004	14,8
1994	3,7	2005	27,7
1995	6,6	2006	28
1996	8	2007	34
1997	12	2008	31,7
1998	7,8	2009	35,3
1999	16	2010	44,1
2000	14	2011	44,7
2001	5	2012	60,8
		2013	74,3

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

İç borç ortalama vade süresinin 2001 yılından sonra 2008 yılı hariç sürekli arttığı görülmektedir. Bu da ekonomiye olan güveni ve borcun çevrilebilirliğini göstermektedir.

1.3.2.2. Türkiye'de İç Borç Stokunun Gelişimi

Türkiye'de iç borçlanma kamu finansmanında kullanılan önemli kaynaklardan biridir. Ancak burada borçların kullanılmasında üretime yönelik değil daha çok kamu açıklarının finansmanı öne çıkmaktadır. Tablo 1.12'ye göre 1990'dan sonra kamu iç borç stokunda yüksek oranlı artışlar dikkati çekmektedir. Yüksek oranlı artışlar 2002

yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra artış oranlarında belirgin bir düşüş gözlenmektedir.

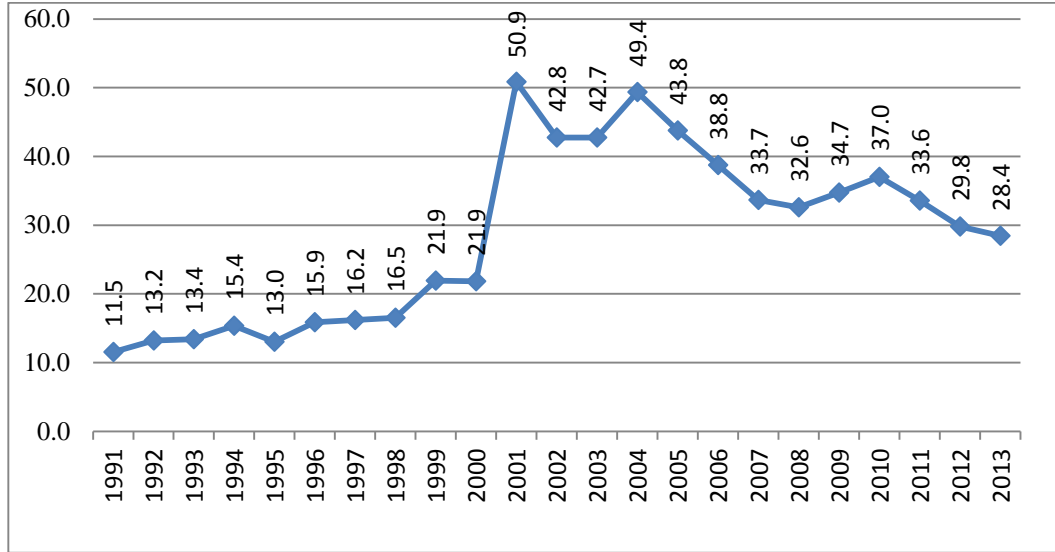
Tablo 1.3: Yıllara Göre İç Borç Stoku ve Artış Oranı

Yıllar	İç Borç Stoku (milyon TL)	Artış Oranı (%)	Yıllar	İç Borç Stoku (milyon TL)	Artış Oranı (%)
1991	97,6	70,8	2003	194.386,7	29,7
1992	194,2	98,9	2004	224.482,9	15,5
1993	357,3	84,0	2005	244.781,9	9,0
1994	799,3	123,7	2006	251.470,1	2,7
1995	1.361,0	70,3	2007	255.310,0	1,5
1996	3.149,0	131,4	2008	274.827,3	7,6
1997	6.283,4	99,5	2009	330.004,6	20,1
1998	11.612,9	84,8	2010	352.841,1	6,9
1999	22.920,1	97,4	2011	368.778,4	4,5
2000	36.420,6	58,9	2012	386.541,7	4,8
2001	122.157,3	235,4	2013	403.007,0	4,3
2002	149.869,7	22,7			

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 1.12’de Türkiye’de iç borç stokunun yıllar itibariyle sürekli bir artış içinde olduğu görülüyor. Ancak iç borç sorununun ekonomiye etkilerini inceleyebilmek için iç borç stokunun GSYİH’ye oranı bu konuda daha açıklayıcı sonuçlar sunar. Türkiye’de iç borç stokunu/GSYİH oranını gösteren şekil 1.1 incelendiğinde 1990’larda % 20’nin altında seyreden bu oranın 2000’li yıllarda % 20’nin üzerine çıktığı görülmektedir. Özellikle finansal krizin de etkisiyle 2001 yılında bu oran % 50,9’a ulaşmıştır. Daha sonra ekonomideki düzelmeye birlikte ve yüksek büyüme oranları sayesinde iç borç stoku/GSYİH oranında düşme sağlanmıştır.

Şekil 1.1: İç Borç Stokunun GSYİH'ye oranı

Şekil 1.1'e göre 2001 yılında iç borç stokunun GSYİH'ye oranındaki ani artış yıllar itibariyle azaltılsa da 2000'li yıllar öncesindeki değerlerden uzakta kalmaktadır. Ancak bu iyileşme ülkenin borç sorununun hafiflediğinin de bir göstergesidir.

Borç sorununda vade ve faiz oranlarının da önemli olduğu daha önce bahsedilmişti. Vadenin kısa olması borcun sürdürülebilirliği açısından tehlike arz etmektedir. Türkiye uzun yıllar yüksek enflasyon sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Enflasyonist bir ortamda bütçe açıklarının artmaya devam etmesi nominal faiz oranları üzerinde bir baskı oluşmasına yol açarak; borçlanma maliyetini yükseltmektedir (Peker ve Acar, 2010: 194). Faizlerdeki artış faiz harcamalarını arttırmakta ve yine borçlanma ihtiyacına neden olmaktadır. Bu da ülkenin borç sarmalına girmesine neden oluyor. Tablo 1.13'e göre 1991'de ortalama bileşik faiz oranları % 80,5 iken 1994'te % 164'ü geçmiştir. Krizin etkisi faiz oranlarına da yansımıştır. 2000 yılına kadar üç haneli rakamların altına inmeyen faiz oranı enflasyonla mücadele programı ile birlikte hızla düşmüş ve % 38'e inmiştir. 2000 Kasım ayında başlayan finansal krizle birlikte faiz oranları artmış ve 2001 yılında % 96'ya fırlamıştır. Daha sonraki yıllarda uygulamaya konulan yeni ekonomik istikrar programı ve sonrasında siyasi istikrarla birlikte hem enflasyon hem de faiz oranları birlikte düşmeye başlamıştır. 2010 yılı itibariyle faiz oranları tek haneli rakamlara düşmüştür.

Borç sorununda faiz oranları ile birlikte faizin vadesi de önemlidir. Ekonomideki riskler arttıkça faiz oranlarının artmasının yanı sıra vadesinin de azaldığı görülmektedir. İç borçlanma vade yapısı incelendiğinde tablo 1.13'te de görüldüğü üzere 1993'te 257 gün olan iç borçlanma vade süresi 1994'te 119 güne inmiştir. 2000 yılına kadar vadenin tekrar arttığı ancak 2001'de yaşanan krizin etkisiyle yine düştüğü görülmektedir. Sonrasında faizdeki düşüşle birlikte vadenin de hızla arttığı görülmektedir. Tek haneli faiz oranıyla birlikte vadenin de 1000 günü geçtiği görülüyor.

Tablo 1.13: İç Borçlanma Faiz Oranı ve Vade

Yıllar	Ort. Bileşik Faiz(%)	Vade(gün)	Yıllar	Ort. Bileşik Faiz(%)	Vade(gün)
1991	80,5	211	2003	45,0	299
1992	87,7	211	2004	25,7	372
1993	87,6	257	2005	16,9	560
1994	164,4	119	2006	18,2	756
1995	121,9	206	2007	18,8	859
1996	135,2	195	2008	19,3	810
1997	127,2	349	2009	12,7	1005
1998	122,5	233	2010	8,5	1170
1999	109,5	479	2011	8,7	1136
2000	38,0	410	2012	8,8	1408
2001	96,2	148	2013	7,7	1927
2002	63,8	252			

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1.3.2.3. Türkiye'de Dış Borç Stokunun Gelişimi

Dış borç konusunda durum biraz farklılık arz etmektedir. Türkiye'nin toplam dış borç stoku yıllar içinde artmasına rağmen sadece kamuya ait dış borç stokunda fazla artış olmamıştır. Ayrıca dış borçların çoğunlukla uzun vadeli olması bu konuda kamunun daha rahat olmasını sağlıyor. Dış borç faiz ödemelerinin bütçedeki payı kriz dönemlerinde dahi iç borcun oranından çok daha düşük kalmıştır. Her ne kadar

Türkiye'nin toplam dış borçtaki artışı daha çok özel sektörden kaynaklansa da bu artış ülke ekonomisi üzerindeki riski arttırmaktadır.

Tablo 1.44: Türkiye Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Stoku(milyon\$)

	KAMU SEKTÖRÜ			TCMB			ÖZEL SEKTÖR		
	Kısa Vadeli Stok	Uzun Vadeli Stok	Toplam	Kısa Vadeli Stok	Uzun Vadeli Stok	Toplam	Kısa Vadeli Stok	Uzun Vadeli Stok	Toplam
1991	281	34.999	35.280	557	6.658	7.215	8.279	2.849	11.128
1992	400	36.076	36.476	572	6.158	6.730	11.688	3.702	15.390
1993	65	39.575	39.640	667	6.626	7.293	17.741	5.838	23.579
1994	36	41.705	41.741	828	8.949	9.777	10.323	6.863	17.186
1995	250	41.753	42.003	993	11.178	12.171	14.257	7.517	21.774
1996	0	40.192	40.192	984	11.397	12.381	16.088	10.637	26.725
1997	204	38.864	39.068	889	10.876	11.765	16.598	16.925	33.523
1998	1.602	39.737	41.339	905	12.081	12.986	18.267	23.760	42.026
1999	1.581	42.526	44.107	686	10.320	11.006	20.654	27.357	48.011
2000	2.461	47.621	50.081	653	13.437	14.090	25.187	29.244	54.431
2001	1.019	46.110	47.129	752	23.599	24.351	14.632	27.480	42.112
2002	915	63.618	64.533	1.655	20.348	22.003	13.854	29.202	43.056
2003	1.341	69.503	70.844	2.860	21.513	24.373	18.812	30.129	48.941
2004	1.840	73.828	75.668	3.287	18.123	21.410	27.076	37.023	64.099
2005	2.133	68.278	70.411	2.763	12.662	15.425	34.018	50.960	84.978
2006	1.750	69.837	71.587	2.563	13.115	15.678	38.540	82.522	121.062
2007	2.163	71.362	73.525	2.282	13.519	15.801	38.700	122.276	160.976
2008	3.248	75.058	78.306	1.874	12.192	14.066	47.397	141.394	188.791
2009	3.598	79.884	83.482	1.764	11.398	13.162	43.628	128.858	172.486
2010	4.290	84.791	89.081	1.553	10.012	11.565	71.451	119.714	191.165
2011	7.013	87.268	94.281	1.239	8.095	9.334	73.589	126.681	200.270
2012	11.040	92.983	104.023	1.036	6.052	7.088	88.464	138.734	227.198
2013	17.605	98.371	115.976	833	4.401	5.234	110.669	156.364	267.033

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 1.14'te de görüldüğü üzere 1991'de kamu sektörü dış borcu 35 milyar dolar iken 2013 yılı itibariyle 3 kat artarak 115 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak özel sektör dış borcu bu dönemde 11 milyar dolardan 267 milyar dolara çıkarak 20 kattan fazla artmıştır. Ayrıca kamu borcunun sadece % 15'i kısa vadeli borçlardan oluşmakta iken özel sektör borcun % 41'i kısa vadelidir. Bu durum kamu sektörünün dış borcunun yıllar itibariyle fazla artış göstermediğini asıl riskin özel sektör borcundaki artıştan

kaynaklandığını göstermektedir. Kamu dış borcunun 2001 yılı sonrası bir sıçrama yapmıştır. Bunun en önemli nedeni de 2001 krizi sonrası IMF ile yapılan yeni anlaşmayla alınan yeni kredilerdir.

Türkiye’de borçlanma bütçe açıkları ile de doğrudan ilgilidir. Bu yüzden bütçe açığının sürdürülebilirliği ve yeniden borçlanma ihtiyacının azalması da önemlidir. Göktaş(2008) 1987-2007 yılları arası dönemde Türkiye için yaptığı çalışmada bütçe açığının sürdürülebilirliğini incelemiştir. Türkiye için bütçe açığının zayıf sürdürülebilir olduğunu sonucuna varmış ve bütçedeki en önemli sorunu da borç faiz ödemeleri olarak belirtmiştir. Göktaş(2008) bütçe açığının sürdürülebilir olması için faiz dışı fazlanın önemini vurgulamış ve aynı zamanda büyüme ve faiz ödemelerinin daraltılması gerektiğini öngörmüştür. Keyder(2003) de bir çalışmasında Türkiye için borcun sürdürülebilirliğini analiz etmiş ve faiz oranlarının önemini ortaya koymuştur. Özellikle reel faizlerin %15’in altına inmesi sağlanırsa Türkiye’de borcun sürdürülebilirliğinin mümkün olacağını öngörmüştür. 1990’ların başından 2013’e gelindiğinde Türkiye’nin borçlanma ve borçların sürdürülebilirliği konusunda çok yol kat etmiştir. Bütçe açıklarını azaltarak borçlanma ihtiyacının azalması, faiz oranlarının düşerek faiz ödemelerinin payını azalması ve ortalama vadenin uzaması Türkiye’nin borç ve borçların sürdürülebilirliği konusunda riskinin az olduğu görülmektedir.

1.3.3. Türkiye’de Maliye Politikası Aracı olarak Faiz Dışı Fazla

Türkiye ekonomisi 1923 yılından bu yana dönem dönem farklı iktisadi anlayışlarla yönetilmiştir. Bazı dönemlerde dışa açık ve liberal bir anlayış ekonomiye hakim iken bazen de dışa kapalı ve korumacı ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Ancak ekonomide yöntem değişse de ülke ekonomisi yine krizlerle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler bazen iç kaynaklı bazen de dış kaynaklı olmuştur. 1980 sonrası geri dönülemeyecek şekilde dışa açılan ülke ekonomisi daha kırılgan bir hale gelmiştir. Özellikle 1990 sonrasında arka arkaya gelen krizler ülke ekonomisinde derin izler bırakmıştır. 90’lı yıllarda yaşanan en önemli ekonomik kriz 1994’te yaşanmıştır. Bu krizin bir diğer önemli yanı da Türkiye’de faiz dışı fazla kavramının önemini ortaya koymasındır.

Türkiye’de ekonomik kriz denince tabii ki ilk akla gelen kuruluş da Uluslararası Para Fonu (IMF)’dur. Türkiye 1960’lı yıllardan bu yana kriz dönemlerinde IMF’ye

başvurmak zorunda kalmıştır. Ekonomiyi tekrar düzeltebilmek için IMF ile değişik şartlarda Stand-by anlaşmaları yapılmıştır. İlk stand-by anlaşması 1961 yılında yapılmıştır. Bu tarihten sonra günümüze kadar 19 kez stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaların içerdiği şartlar itibariyle uygulanmasında sorunlar yaşanmış ve çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1994 yılında yaşanan krizle birlikte IMF ile yapılan stand-by anlaşmasında faiz dışı fazla kavramı önem kazanmıştır. Çünkü yaşanan krizlerin önemli nedenlerinden biri de hükümetlerin ekonomi yönetimindeki başarısızlığı ve sonucunda devlet bütçesindeki açıkların artmasıyla ekonomik krizin yaşanmasıdır. Özellikle siyasi, popülizm vb. nedenlerle bütçe yönetimindeki gevşeklikler bütçe açığına ve sonrasında borçlanmaya neden olmuştur. Borçlanma ihtiyacındaki artış bir süre sonra borçların sürdürülebilirliğinde sıkıntılara neden olmuş bu ekonomik krizleri tetiklemiştir. 1994 yılına gelindiğinde de faiz hariç harcamaların dahi bütçe gelirlerini aşması ekonomide krizin sinyallerini vermekteydi. Bütçe gelirlerinin faiz dışı harcamaları karşılayamaz durumda olması hem faiz ödemeleri hem de faiz dışı açık için tekrar borçlanmayı gerektirmekteydi. Bu durum riski ve faizleri arttırmakta borçlanmayı zorlaştırmaktadır. Bu durumu düzeltmek için faiz dışı fazla kavramı maliye politikası olarak önem kazandı.

1994 yılında yaşanan kriz ve 5 Nisan kararlarından sonra IMF ile 8 Temmuz 1994'te stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmadan sonra faiz dışı fazla kamu bütçe disiplini ve borçların azaltılması için en önemli maliye politikalarından biri haline gelmiştir. Bu sayede gelirler faiz dışı giderlerden fazla olacak, bütçe disiplini ve iç borçların sürdürülebilirliği sağlanacaktır. 1994 ve sonrasında IMF ile yapılan görüşmelerde faiz dışı fazla hedefi hükümetler için belirleyici bir maliye politikası hedefi olmuştur. Ancak istenilen faiz dışı fazla sağlanamamıştır. 1998 yılında yürürlüğe konan yeni program faiz dışı fazla odaklı politikaları kurala bağlamış ve bu konudaki kararlılık vurgulanmıştır (BSB, 2006: 49). Bu kararlılık kapsamında sonraki yapılan stand-by anlaşmalarında FDF/GSMH oranı % 6,5 olarak belirlenmiştir. 19. Stand-by anlaşması ile borcun çevrilebilmesi için konsolide bütçede faiz dışı fazlaya öncelik tanındığı bir kez daha vurgulanmıştır (BSB, 2006: 55).

Faiz dışı fazla sağlamak için önceki bölümlerde de belirtildiği gibi ya gelirlerin giderlerden daha fazla artması ya da giderlerin gelirlerden daha fazla kısılması gerekiyor. Türkiye için de faiz dışı fazla giderlerin kısılması ve bütçe disiplini sağlanması anlamına geliyordu. Ancak bu durum daraltıcı bir maliye politikasına neden olacağı için ekonomiyi olumsuz etkileyeceği öngörüsünde olan ekonomi çevreleri de bulunmaktaydı. Bütçede faiz giderlerinin bütçe giderlerindeki payının yüksek olması ve hükümetin yüksek reel faizlerle ancak borç alabilmesi borcun sürdürülebilirliği açısından tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle faiz dışı fazla vermek kaçınılmaz olmaktadır. Ancak burada devleti yöneten siyasiler açısından da bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Giderlerin azaltılması demek yapılması gereken kamu yatırımlarının ertelenmesi, sosyal ve transfer harcamalarının kısılması anlamına gelmekteydi. Giderlerden ödün vermeyi göze alamayan bir hükümet bu kez gelirleri arttırmak yolunu seçmelidir. Bu da vergilerin arttırılması anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere maliye politikası olarak faiz dışı fazla hedefi siyasiler açısından uygulanması zor bir karardır. Çünkü daraltıcı maliye politikası anlamına gelen bu durum ülke ekonomisinin büyümesini de olumsuz etkileyebilir ve toplumun siyasilere olan güvenini sarsabilir. Faiz dışı fazla verme politikasından vazgeçilemeyecek olmasına rağmen ne kadar olması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Hedeflenen faiz dışı fazlanın yüksek olması devletin ekonomideki etkinliğini ve büyümeye olan katkısını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca gereğinden fazla faiz dışı fazla vermek kamunun yapması gereken yatırımları ve harcamaları daha fazla kısıması anlamına gelebilir. Bu da devletten fayda sağlayan bireyler veya kurumların olumsuz etkilenmesine eden olabilir. Eğer harcamaları kısmayıp vergileri arttırarak gelir arttırıcı yöntemi tercih etmesi yine toplumda olumsuz etki yapacaktır. Yani kamunun yapması gereken yatırımları yapamaması ya da yüksek vergi nedeniyle tüketimi engellemesinin sonucunda büyüme de olumsuz etkilenecektir. Ayrıca faizdeki düşüş ve borçlanma ihtiyacındaki azalmayla birlikte kamu daha rahat ve ucuz borçlanabileceği için faiz dışı fazla hedefinin düşürülmesi gerektiği de savunulmaktadır. Bu durum hükümetlerce faiz dışı fazla hedefinde gevşeme bahanesi olarak da kullanılabilir.

Ancak faiz dışı fazlanın gerekli olduğunu ve sıkı bir şekilde uygulanmasını öngören iktisatçılar ise bunun uzun dönemde ekonomiye yapacağı katkıyı öne sürmektedir. Çünkü faiz dışı fazla ile borçların sürdürülebilirliğinin ve hatta azaltılmasının sağlanması ekonomiyi uzun dönemde olumlu etkileyecektir.

Türkiye’de faiz dışı fazla verilerine bakıldığında ise FDF/GSYİH oranının yıllar itibariyle değiştiği görülmektedir. Faiz giderlerindeki düşüş ve ekonomideki iyileşme ile birlikte kamu kesimi borçlanma gereği de azalmış ve buna bağlı olarak faiz dışı fazla oranı hedefinde azaltmaya gidilmiştir. 2006 yılında FDF/GSYİH oranının % 6 ya kadar çıktığı ancak bu yıldan sonra sürekli bir düşüş sergilediği görülmektedir. Özellikle 2001 krizi sonucunda faiz giderlerinin GSYİH’ye oranı zirve yapmıştır. Ancak bu yıldan sonra hem faiz giderlerinin hem de bütçe açığının GSYİH’ye oranı hızla düşmeye başlamış ve bu da borçlanma ihtiyacını azaltmıştır. Bu durum faiz dışı fazla hedefinin gevşemesine neden olmuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken durum faiz dışı fazla verilirken borcun anaparasının azalıp azalmadığıdır. Çünkü faiz dışı fazla eğer sadece faiz giderlerini karşılayacak kadar ise borcun anaparası azalmayacaktır. Hatta faiz giderlerini de tam anlamıyla karşılayamaz ise faiz giderleri için de tekrar borçlanma ihtiyacı artacaktır. Bu yüzden yüksek faiz dışı fazlaya rağmen borç stokunda artış olabilir. Türkiye’nin de borç stokunun cari olarak arttığı görülmektedir. Fakat bu durum kamu için sorun olarak görülmemektedir. Maastricht Kriterlerinde belirtildiği gibi kamu borç stokunun GSYİH’ye oranı %60’ın altında olmalıdır ve Türkiye bu koşulu 2004 yılından itibaren fazlasıyla karşılamaktadır. Dünya’da da birçok gelişmiş ülkenin borç stokunun GSYİH’ye oranının yüksek seviyelerde olduğu bilinmektedir. Düşük faiz oranı ve kolay borçlanma imkanı hükümetleri borçlanmaya yönlendirmektedir. Türkiye’de de kamu borçlarında cari artış eleştirilere konu olmakla birlikte borçlanma ihtiyacındaki azalma, faiz oranlarının düşmesiyle kolay ve ucuz borçlanma imkanının artması ve borcun GSYİH’ye oranının azalması Türkiye’nin borç sorununun olmadığı bir göstergesi olarak öne sürülebilir.

Türkiye 2009 krizinde faiz dışı fazla verememiştir. Ancak bütçe disiplininin vazgeçmemesi krizin etkilerinin kısa sürmesini sağlamıştır. Faiz dışı fazla hedefinin giderek düşmüştür. 2013 sonrası hedeflerde de eskisi kadar yüksek faiz dışı fazla oranı yoktur. 2014-2016 Orta Vadeli Program çerçevesinde FDF/GSYİH oranı %1’in altına düşmemektedir. Tablo 1.15’te merkezi yönetim bütçe dengesi ve faiz dışı fazla hedefleri görülmektedir. Buna göre bütçe açığı öngörülmekte ancak faiz dışı dengenin de fazla vermesi hedeflenmektedir.

Tablo 1.15: Orta Vadeli Programda Bütçe ve Faiz Dışı Fazla Hedefleri

	2014	2015	2016
Bütçe dengesi (milyon TL)	-33.158	-29.501	-23.001
Bütçe Dengesi/GSYİH (%)	-1,9	-1,6	-1,1
Faiz dışı fazla(milyon TL)	18.842	23.499	27.999
Faiz Dışı Fazla/GSYİH(%)	1,1	1,2	1,3

Kaynak: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi(İFESAM) Türkiye Ekonomisi 2014 Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Performansı Raporu

Bütçe disiplini sağlandıkça yani bütçe açığının GSYİH'ye oranı düşük oldukça Türkiye'nin yüksek borçlanma ihtiyacı olmayacaktır ve faiz dışı fazla hedefleri de bu doğrultuda belirlenmiştir. Ayrıca bütçenin her yıl büyümesi de göz önüne alındığında faiz giderlerinde bir artış olmadıkça faiz dışı fazla oranı düşük belirlenmeye devam edecektir.

Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerle birlikte IMF ile yaptığı anlaşmalar çerçevesinde faiz dışı fazlayı yüksek tutmaya çalışmıştır. Ancak son yıllarda IMF ile yeni bir anlaşma yapılmaması ve hatta borçların ödenerek IMF ile olan borç ilişkisinin bitmesi hükümetin maliye politikalarında daha serbest davrandığı görülmektedir. Ayrıca borç oranının azalması, faizlerin düşmesi ve daha az borçlanma ihtiyacı gibi finansal iyileşme hükümetin faiz dışı fazla hedeflerini düşürmesini sağlamaktadır. Faiz giderleri artmadığı için faiz dışı fazla oranının düşük tutulması makul karşılanabilir. Ancak bu faiz hariç giderlerin artacağına da bir göstergesidir. İleride yaşanacak olası bir kriz durumunda yeterli faiz dışı fazla olmaması bütçeyi zora sokabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE FAİZ DIŞI FAZLA

Bu bölümde dünya ile birlikte Türkiye ekonomisinin de ekonomik gelişmesinden bahsedilecektir. Ayrıca Türkiye’de ekonomik büyümede maliye politikalarının etkinliği tartışılacaktır. Kamu harcamaları, vergi politikaları ve sonucunda kamu bütçesinin ekonomik büyümeye etkileri de incelenecektir. Son olarak da faiz dışı fazla ve ekonomik büyüme arasında nasıl bir ilişki olduğu veriler yardımıyla ortaya konacaktır.

2.1. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜYÜME SÜRECİ

Ekonomik büyüme kısaca bir ülkede üretilen mal ve hizmet kapasitesindeki artıştır. Ekonomik büyümenin hesaplanmasında GSYİH verileri kullanılmaktadır. Bir önceki yıla göre reel GSYİH’deki değişim o yıl için ülke ekonomisinin yüzde kaç büyüdüğünü gösterir. Reel GSYİH’nin dikkate alınmasının nedeni enflasyondan arındırılmış ve gerçek bir üretim kapasitesi artışını vermesidir.

Genellikle ekonomik büyüme ile gelişme(kalkınma) yanlış bir şekilde aynı anlamda kullanılabilir. Ancak büyüme ile gelişme arasında fark vardır. Ülkeler yıllar itibariyle ekonomisindeki ilerleme ile birlikte daha yüksek üretim kapasitesine ulaşarak ekonomik büyümeyi sağlayabilir. Ancak bu o ülkenin aynı zamanda gelişmiş bir ülke olduğunu göstermez. Her ne kadar ülkelerin gelişmişlik düzeyi ölçmek için ülkenin ekonomik büyüklüğü en önemli kriterlerden biri olsa da bu tek başına yeterli değildir. Gelişmiş ülkelerde kişi başı gelir yani toplam GSYİH’nin ülke nüfusuna bölümü ile elde edilen rakam yüksektir. Ancak bunun yanında ülkenin ekonomisinin hangi sektörlere dayalı olarak büyüdüğü de önemlidir. Gelişmiş ülkelerin genel bir özelliği de sanayileşmiş ülkeler olmasıdır. Özellikle sanayi ve hizmet sektörünün daha fazla önemli olduğu teknolojinin gelişmiş olduğu ekonomilerdir. Çünkü bu temellere dayalı ekonomilerde verimlilik ve katma değer daha yüksek olacağı için kişi başına düşen gelir de daha yüksek olacaktır. Bunların yanı sıra gelişmiş bir ülkede sosyal ve siyasal yaşam da daha ileri düzeydedir. Bir ülke ekonomik olarak büyüdükçe sosyal, kültürel ve

siyasal alanda da gelişme gösteriyorsa o ülkede kalkınmadan söz edilebilir. Özellikle insanların yaşam süresi, sağlık ve eğitim seviyesi gibi kriterler ülke vatandaşlarının yaşam standartları hakkında bilgi vermektedir. Bu konuda İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index) referans olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra özgürlük ve politik haklar konusunda da ülkenin ilerlemiş olması o ülkede sadece ekonomik değil her alanda kalkınmanın bir göstergesidir.

Bir ülkede ekonomik ilerleme sağlandıkça her açıdan toplumsal refahın da artması beklenir. O yüzden kişi başı gelir ne kadar yüksek olursa kalkınmışlık seviyesinin de o kadar yüksek olması beklenir. Ancak günümüzde dünyanın en yüksek kişi başı gelir seviyelerine ulaşmış bazı ülkelerde bu ilerleme toplumun diğer kısımlarına etki etmemiştir. Örneğin petrol zengini bazı ülkeler halen demokrasiden uzak ve politik haklardan yoksun bir toplum olarak yaşamaktadır. Ekonomisi sadece yer altı zenginliklerine bağlı olan, sanayileşememiş ve toplumun kültürel ve sosyal düzeyini yükseltememiş ülkeler her ne kadar kişi başı gelirden en yüksek seviyelerde olsa da kalkınmamış ülkelerdir. Görüldüğü üzere gelişmişlik seviyesini belirleyen bir çok kriter vardır. Ancak bunların ölçümü veya sıralamasında yaşanan zorluklar nedeniyle gerçek anlamda gelişmiş ve gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapmaz zordur.

Genellikle gelişmiş ülkelerin Batı medeniyetine sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin bazı Kuzey Amerika, Avrupa ülkeleri ve bazı Asya ülkelerinden ibaret olduğu görülüyor. IMF'nin son yayınladığı WEO raporuna göre dünyada 36 ülke gelişmiş ekonomiye sahiptir. Bu ülkelerin 26 tanesi Avrupa ülkesidir. Bu 25 Avrupa ülkesinden 17'si Avro bölgesindedir. Kuzey Amerika kıtasından ABD ve Kanada bulunmaktadır. Uzakdoğu ve Okyanusya ülkelerinden de Japonya, Hong Kong, Tayvan, Singapur, G. Kore, Avustralya, Yeni Zelanda vardır. Diğer bölgelerden ise sadece Ortadoğu'dan İsrail de gelişmiş ekonomiler grubu içerisine dahil edilmiştir. Bu ülkelerde kişi başı gelir oldukça yüksek seviyelerdedir. Zaten dünya GSYİH'nin % 49,6'sını da bu ülkeler oluşturmaktadır(WEO, 2014). Görüldüğü gibi son zamanlarda kişi başı gelirden en yüksek seviyelere çıkan petrol zengini Arap ülkeleri bu listede yoktur. Bu da kişi başı gelirin gelişmiş ekonomi statüsünde olmak için yeterli olmadığını gösteriyor. Bunlar dışındaki ülkeler ise gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdir.

IMF tanımlı gelişmiş ekonomiler grubundaki ülkeler neredeyse dünya ekonomik çıktı düzeyinin yarısını üretmektedir. Sadece üretim kapasitesi olarak değil aynı zamanda dış ticarete de bu ülkelerin çok yüksek payı bulunmaktadır. Dünya mal ve hizmet ihracatının %61,1'ini yine bu ülkeler sağlamaktadır. Dünya nüfusundaki paya bakılacak olursa gelişmiş ekonomilerin payı sadece %14,7'dir.

Dünyada büyüme oranlarına bakıldığında genellikle gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere göre daha yavaş büyüdüğü göze çarpmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik büyüklük farkının giderek azaldığını gösteriyor.

Tablo 2.1: Dünyada, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranları (%)

	1996-2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dünya	3,7	5,2	5,3	2,7	-0,4	5,2	3,9	3,2	3
Gelişmiş ülkeler	2,8	3	2,7	0,1	-3,4	3	1,7	1,4	1,3
Gelişmekte olan ülkeler	5,2	8,2	8,7	5,9	3,1	7,5	6,3	5	4,7

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2014

Tablo 2.1'de 1996-2005 yılları arasında ortalama büyüme rakamlarına bakıldığında bu dönemde dünyanın toplam ekonomik büyümesi ortalama % 3,7 iken gelişmiş ülkeler için bu rakam % 2,8 ve gelişmekte olan ülkeler için ise % 5,2 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllara da bakıldığında gelişmiş ülkelerin ortalama büyüme oranı hem dünya hem de gelişmekte olan ülkelerin oranlarının altında seyretmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler zaman zaman kendi ülkelerinden ya da bölgesel sebeplerden kaynaklı ekonomik krizler yaşamasına rağmen yüksek büyüme rakamlarına ulaşmıştır. 2009 küresel ekonomik krizin etkisi de tabloda görülmektedir. Buna göre, küresel kriz dünya ekonomisinde % 0,4'lük bir küçülmeye neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin dünya ortalamasından çok daha fazla gerilediği görülüyor. Gelişmiş ekonomiler hem 2008'de % 0,1 gibi çok düşük oranda büyümüş hem de 2009'da % 3,4 küçülmüştür. Özellikle Avro Bölgesi gelişmiş ülkeler ile Japonya ekonomisindeki küçülme gelişmiş ülkeler için ortaya çıkan rakamı aşağıya çekmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin de bundan olumsuz etkilendiği bilinmekle birlikte yine de % 3,1 pozitif

büyüme yi sağlamıştır. Ancak bu küresel krize rağmen pozitif büyümenin gerçekleşmesinde gelişmekte olan Asya ekonomilerinin payı büyüktür.

Ekonomik büyüme rakamlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranları çok yüksektir. Ancak kişi başı gelir açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın kapanabilmesi için gelişmekte olan ülkelerin sürekli yüksek büyüme oranlarını sağlaması gerekmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi gelişmiş ülkeler dünya ekonomisinde çıktının yaklaşık %50'sini karşılamaktayken nüfusun sadece yaklaşık %15'ini kapsamaktadır. Bu da kişi başı gelirin yüksek olduğunu göstermektedir. Kişi başı gelir büyüme rakamlarına bakıldığında da yine gelişmiş ülkelerin daha yüksek oranlara sahiptir.

Tablo 2.2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kişi Başı Gelir Artış Oranı (%)

	1996-2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Gelişmiş ülkeler	2,1	2,3	2	-0,6	-4,1	2,5	1,2	0,9	0,8
Gelişmekte olan ülkeler	3,9	6,9	7,4	4,5	2	6,4	5,2	4	3,6

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2014

Tablo 2.2'de verilen kişi başı gelir büyüme rakamlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranı düşmektedir. Ancak yine de gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranının gelişmiş ülkelere göre fazla olması aradaki ekonomik büyüklük farkının yıllar içinde azalacağını bir göstergesidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik büyüklüğü ve büyüme oranlarını karşılaştırırken sadece rakamlara değil aynı zamanda büyümenin nedenlerine de bakmak gerekir. Gelişmiş ülkeler diğerlerinden daha önce sanayileşmiş olmanın ve teknolojik ilerlemedeki avantajlarıyla uzun yıllar boyunca dünya ekonomisine egemen olmuştur. Amerika, Almanya, Japonya gibi ülkeler I. ve II. Dünya Savaşları gibi çok önemli iki yıkım yaşamasına rağmen dünya ekonomisindeki üstünlüklerini bu avantajları ile kaybetmemişlerdir. Ancak son 20 yıldır özellikle Uzakdoğu ülkelerindeki gelişmekte olan ülkeler de sanayi ve teknolojik üretimde atılıma geçmiştir. 1990'larda Asya kaplanları adıyla da anılan bazı Uzakdoğu ülkeleri çok ilerleme kaydetmiştir. Özellikle günümüzde Çin, Kore, Tayvan gibi Uzakdoğu ülkeleri ile Hindistan gibi Güney Asya ülkeleri dünyada önemli üretim merkezleri haline gelmiştir. Gelişmiş

ülkelerin teknolojik avantajına karşı ucuz işgünü avantajını kullanmışlardır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile de teknoloji transferi sağlayarak üretimde avantajlı konuma geçmişlerdir. Ayrıca bahsedilen ülkelerdeki yoğun nüfus hem üretim hem de tüketim anlamında ülkeler avantaj sağlamıştır. Çünkü nüfusu fazla olan ülkeler hem ucuz işgücü sağlamakta hem de gelir arttıkça tüketimi arttırıcı ve iç piyasayı canlı tutucu bir imkan sağlamaktadır. Örneğin Çin dünyanın en fazla nüfusuna sahiptir ve bir çok yabancı yatırımcıyı ülkesine çekerek üretimini her yıl arttırmaktadır. Ancak bu üretim sadece ihracat amaçlı olmamakta ülke içindeki nüfusa da hitap etmektedir. Örneğin gelir arttıkça Çinliler bisiklet yerine araba talep etmeye başlamakta ve sadece Çin içinde bile birçok araba markası ortaya çıkmaktadır. Hem bu iç talebi karşılayabilmesi hem de artan nüfusa iş imkanı bulabilmesi için bu gibi ülkelerin sürekli olarak yüksek oranda büyümesi gerekir.

Güney Kore de bir ülkenin nasıl kalkınması gerektiği konusunda önemli bir örnektir. 1980 öncesi G.Kore ile Türkiye ekonomik açıdan aynı seviyelerde olmasına rağmen son 30 yılda hızla büyüyen G. Kore’de kişi başı gelir Türkiye’nin iki katına çıkmıştır. Bunda teknoloji ve eğitime verdiği önem önemlidir. Collins (1990) de Kore’nin fiziki ve beşeri sermayeye yaptığı yatırımların ekonomik büyümenin anahtarı olduğunu belirtiyor.

Güney Kore gibi diğer Uzakdoğu ülkeleri de düşük maliyetli üretim ve teknolojik ürünler ile hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girdiler. Ekonomideki gelişme ile birlikte dış ticarete de söz sahibi olmaya başladılar. Örneğin Çin son 15 yılda yaptığı atılımlarla dünyada en çok ihracat yapan ülkelerin seviyesine yükseldi. 1991’de dünya toplam ihracatının sadece %2’sini karşılayabilen Çin’in payı 2012 yılı itibariyle %11’i aşmıştır (Unctadstat, 2014). Çin, son yıllarda dünyada en çok ihracat yapan ABD ve Almanya’yı geçmiş ve 2012 yılı itibariyle ihracatını 2 trilyon dolar’ın üzerine çıkarmayı başarmıştır (Unctadstat, 2014). Dünya ihracatında gelişmiş ülkelerin payı giderek düşmekte ve gelişmekte olan ülkelerin payı da giderek artmaktadır.

2.2. TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİ

Türkiye Cumhuriyet’in ilanından bu yana dönem dönem farklı ekonomi politikalarıyla yönetilmiş ve değişik büyüme süreçlerinden geçmiştir.

2.2.1. Türkiye’de 1923-1980 Dönemi Ekonomik Büyüme

Türkiye 1923 yılına gelindiğinde önce I. Dünya Savaşı sonrasında da Kurtuluş Savaşı olmak üzere yıllarca savaşmış bir ülke konumundaydı. Savaştan çıkmış, fakir ve yıkılmış bir ülke olan Türkiye için ekonomide yapılması gereken çok şey vardı. Ülkenin yeniden inşası ve ekonominin düzelmesi için 1923’te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Ülkenin birçok yerinden değişik sektörlerdeki temsilcilerin katılımıyla yeni kurulan devletin iktisat politikalarının nasıl olacağı tartışılmıştır. Kongre sonucunda sanayi, tarım ve emek sektörlerinde yapılması gerekenler ortaya konmuştur. Özellikle o dönemde ülke ekonomisinde sanayi sektörünün etkisi çok azdı. Daha çok tarıma dayalı bir ekonomi bulunmaktaydı. Bu yüzden Atatürk de ülkenin sanayileşmesini ve halkın zenginleşmesini istiyordu. Bunun için devletin yanı sıra özel sektörün de bu konuda desteklenmesini ve teşvik edilmesini istiyordu. Bu destek için ticari bankaların kurulması öneriliyordu. Yatırım ve sanayileşme için iç tasarrufların yetersiz olması nedeniyle yabancı sermayeye de önem verilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca tarımda da aşar vergisinin kaldırılması, köylüye toprak dağıtılması, tarımda kullanılan makine teçhizatın gümrüksüz ithal edilmesi gibi tarımı destekleyici bazı önlemler öne sürülmüştür. Ayrıca çalışanların çalışma saatinden çalışma koşullarına ve hatta çocuk işçiliğiyle ilgili bir dizi önlem alınması kararlaştırılmıştır (Özgül, 2002: 113-114).

Savaştan çıkmış ve Osmanlıdan kalma ekonomik sıkıntılar ve borçlarla karşı karşıya kalmış bir ülkede ekonominin canlanması ve toplumun kalkınması için gereken önlemler İktisat Kongresi’nde ortaya konmuştur. Dışa açık ve özel sektörü teşvik eden politikaların benimsenmesi yeni bir ülkenin kuruluşunda beklenmedik bir durum olarak görülebilir. Ancak Lozan antlaşmasının bazı şartları gereği korumacı ticaret anlayışı bir süre daha uygulanamayacaktı. Aynı zamanda iç tasarruftaki yetersizlik nedeniyle özel sektör ve yabancı sermayeye olan ihtiyaç da kaçınılmazdı. Bu yüzden Cumhuriyetin ilk yıllarında dışa açık ve liberal bir ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Boratav (2013) da Türkiye ekonomi tarihinde 1923-29 dönemini açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak tanımlamıştır.

1924-1929 yılları arasındaki dönemde büyümeyi destekleyen en önemli sektör tarım sektörüdür. Aşar vergisinin kalkması, savaştan dönem erkeklerin üretime katılması ve diğer tarıma yönelik uygulanan politikalar tarım sektörünün sanayi sektöründen daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. 1929 yılı itibariyle tarım sektörünün GSMH içindeki payı sabit fiyatlarla % 49,8'e ulaşmış, sanayinin payı ise % 9,1'de kalmıştır (TÜİK, 2012: 732). Bu dönemde 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanan GSMH'ye göre ortalama gelir artışı % 10 iken tarım sektörü % 13'tür. Sanayi sektörü büyümesi %8 ile hem tarım sektöründen hem de genel büyümeden daha azdır. Sanayide istenilen büyümenin sağlanamaması diğer etkenlerle birlikte 1930 ve sonrasında farklı bir ekonomi anlayışını da beraberinde getirecektir.

1929 Büyük Buhran ile birlikte Türkiye'deki ekonomi anlayışı ve politikası da değişmeye başlamıştır. Özel sektörün beklenen yatırımı sağlayamaması ve ekonomik kriz nedeniyle 1930 sonrası daha çok dışa kapalı, korumacı ve devletçi bir ekonomi anlayışına geçilmiştir. Lozan antlaşmasından kaynaklı dış ticaret serbestliği de bu dönemde sona ermiştir. Ülkedeki bir çok önemli iktisadi kuruluş yabancıların elindeydi. Öncelikle bunların yabancılardan geri alınması sağlanmıştır. Sanayide yeterli gelişme sağlanamaması nedeniyle bu alanda da devlet eliyle yeni fabrikaların kurulması amaçlanmıştır. Özellikle doğal kaynakların bulunduğu yerde o kaynağın işlenmesi için fabrikalar açılmıştır. Özellikle dokuma, maden işleme, kimya, kağıt, taş ve toprak alanında planlamalar yapılmıştır. 1934 yılında planlı gelişme için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu dönemde Ruslardan da hem maddi hem de planlama aşamasında yardım alınmıştır. Bu dönem devlet eliyle sanayileşmeye dayalı bir büyüme sürecidir. 1930-39 yılları arasında milli gelirin ortalama büyüme hızı % 5,8'dir (Boratav, 2013: 72). Bu dönemde tarım kesimi sanayideki büyümenin gerisinde kalmıştır. Tarım sektörünün milli gelirdeki payı bu dönemde düşmesine rağmen 1939 yılı itibariyle % 43,2 olmuş, sanayi sektörünün payı da artarak % 15,5'e ulaşmıştır.

1940-45 yılları II. Dünya Savaşı nedeniyle ekonomik büyümenin kesintiye uğradığı bir dönemdir. Her ne kadar Türkiye savaşa girmese de yine de etkilenmiştir. Ekonomik daralma nedeniyle devletin gelir kaybını karşılayabilmesi için varlık vergisi ve aşırı andıran toprak mahsulleri vergisi yürürlüğe konmuştur. Savaşın fırsatlarından kazanç elde edenlere yönelik bir vergilendirme olarak görülen Varlık vergisi daha çok azınlıkları etkilemiştir. Bu dönemde milli hasıla % 6 gerilemiştir (Boratav, 2013: 86).

Savaş sonrası dönemde Türkiye hem siyasi hem de ekonomik açıdan farklı bir döneme girmiştir. Bu dönemde çok partili hayata geçişle birlikte 1930'dan bu yana yürütülen dışa kapalı korumacı anlayışın da değişmeye başladığı görülüyor. 1946-53 yılları arasında dış ticarete de liberal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu yeni dışa açık ekonomi anlayışı günümüze kadar gelen dış açıkların da bir başlangıcını oluşturacaktır. Bu dönemde yaşanan hızlı ekonomik büyüme (yıllık ortalama %10,2) süreci aslında savaş döneminde yaşanan kayıpların telafisi niteliğindedir (Boratav, 2013: 101). Bu dönemde tarım sektörünün payının yine %40'ların üzerinde kaldığı görülmektedir.

1954-61 dönemi liberal ticaret anlayışının terk edildiği ve devlet yatırımlarının genişletildiği bir ekonomik süreci kapsamaktadır. Dış kaynağa bağlı bir büyüme anlayışı nedeniyle bu dönemde öncekine göre daha düşük büyüme sağlanmıştır. Tarım sektörü bu dönemde sanayi sektöründen daha yavaş büyüdüğü için ekonomideki payı da düşmeye başlamıştır. Milli hasılanın ortalama yıllık büyüme hızı da % 4,4'tür (Boratav, 2013: 111).

1962 ve sonrasında ülke ekonomisini artık planlı ekonomi politikaları yönlendirmektedir. Kalkınma planları ve ithal ikameci anlayış ile yönetilen bir ekonomik süreç yaşanmıştır. Ticari kısıtlamalar ve ithal edilecek ürünlerin yurtiçinde üretilmesini öngören ithal ikameci anlayış bu dönemin önemli ekonomik yöntemlerindedir. Boratav (2013) 1962-76 arasında düzgün ve yüksek büyüme temposunun sürdürülebilmesini ekonomiye enjekte edilen dış kaynağa bağlamaktadır. Bu dönemde dış kaynaklı krediler ve işçi gelirleri de dış kaynak sayılabilir. Bu kaynaklar dış ticaret açığını kapatmada rol oynamıştır. Bu dönemde her ne kadar ithal ikameci bir sanayileşme anlayışı güdülse de bu üretim ihracata yeterince yansımamış ve ithalat talebindeki artış ile de dış ticaret açığı artmıştır. 1976 yılına gelindiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranının 3'te 1'e düşmüştür. Bu dönemde ortalama yıllık büyüme hızı % 6,8'dir (Boratav, 2013: 130). Bu dönemle birlikte tarım sektörünün ekonomideki payı hızla düşmeye başlamış, sanayi sektörünün payı da artışa geçmiştir.

1977-79 yılları hem ekonomik hem de siyasi anlamda çalkantıların olduğu bir dönemdir. Dövizde sürekli devalüasyona başvurulduğu, fiyatlar genel seviyesinin yükseldiği, bazı ürünlerdeki arz yetersizliği nedeniyle karaborsaların ve kuyrukların

oluştığı bir dönemdir. Bu dönemi Boratav (2013) içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci ve popülist modelin bunalımı ve bir uzantısı olarak tabir etmektedir. Gerçi ülke içindeki ekonomik ve siyasi çalkantıların yanı sıra 1974 petrol krizinin de gecikmiş de olsa bu dönemde etkisini göstermeye başlaması da dikkate alınmalıdır. 1961-1979 yıllarını kapsayan dönemi planlı karma ekonomi dönemi olarak tanımlayan Eğilmez ve Kumcu(2013) bu dönemde 1974 Petrol Krizi ve Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle karşılaşılan ekonomik ambargoyu dönemin ekonomisini olumsuz etkileyen önemli iki sorun olarak açıklamıştır. Bu dönemde yaşanan krizle birlikte 1980’de 24 Ocak kararları olarak bilinen yeni ekonomik önlemler ve sonrasında yaşanan askeri darbe Türkiye’nin yeni bir döneme gireceğinin de göstergesidir.

2.2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Büyüme

Türkiye 1980 yılına gelindiğinde 1977 sonrası başlayan ekonomideki sorunların çözümü için yeni kararlar almak zorundaydı. Ayrıca bu yıl içinde yaşanan askeri darbe de Türkiye’nin siyasetinde önemli bir değişime yol açmıştı. 1980 yılı hem siyasi hem de ekonomik açıdan yeni bir döneme girildiğini gösteriyordu.

1980 öncesi uygulanan ithal ikameci ve korumacı ekonomi anlayışı artık değişmeye başladı. Köklü değişimlerle birlikte Türkiye artık dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejisini uygulamaya başlamıştır. Tarihinde değişik dönemlerde uyguladığı dışa açık ekonomi anlayışı artık geri dönülemeyecek şekilde bu dönemden sonra da artarak devam etti. Döviz işlemlerindeki serbestliği belirleyen kambiyo rejimindeki değişiklikler ve ihracata yönelik büyüme anlayışı Türkiye’yi dış dünya ile daha fazla entegre etmeye başladı. 1980 sonrası yeni ekonomi anlayışı ile birlikte dışa açık kalkınma modeli uygulanmıştır. 1980’de ekonomik büyüme negatif olsa da 1980-88 döneminde ortalama % 4,8 büyüme sağlanmıştır.

Önceki dönemde yaşanan dış açık sorunu bu dönemde önemli ölçüde azaltılmıştır. 1980’de ihracatın ithalatı karşılama oranı % 36 düzeyinde iken bu oran 1983’te % 62’ye çıkmıştır. 1988 yılı itibariyle de % 81’i aşmıştır (TÜİK, 2012).

Tablo 2.3’te gösterilen 1980 sonrasında ekonomideki büyümenin sektörel dağılımına bakıldığında sanayi sektörünün hızlı büyüdüğü buna karşılık tarım sektörünün yerinde saydığı görülüyor. Bu dönemde hizmetler sektörünü de artış göstermiştir.

Tablo 5: Sektörlerin Büyüme Hızı(1980-1989)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	1,1	-3,3	-3,7
1981	-1,9	9,2	6,2
1982	3,1	4,9	3,2
1983	-0,9	6,3	7
1984	0,5	9,9	7,9
1985	-0,5	6,2	5,1
1986	4,6	11,1	6
1987	0,4	9,1	12,9
1988	7,8	1,8	0,5
1989	-7,6	4,6	0,9

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler(1923-2011)

1990 yılı ile birlikte hem ülke içinde hem de bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. 1990'lı yıllarda siyasi anlamda ülke içinde terörün tırmanması, komşu ülke Irak'ta yaşanan Körfez Savaşı, Rusya'nın dağılması gibi nedenler ekonomiyi de etkilemiştir. Ayrıca 1994 ekonomik krizi, 1997'de Uzak Doğu'da başlayan sonraki yılda Rusya'da ortaya çıkan ekonomik krizler ve Türkiye'ye etkileri ile birlikte 1999 Marmara depreminin yol açtığı kayıplar da ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Bu olumsuzlukların yanı sıra 1989 yılında ithalatı kolaylaştıran önlemlerin alınması ve gümrük engellerinin azaltılan kararların alınmasıyla ihracata dayalı sanayileşme modelinin başarısı da zayıflamaya başlamıştır (Apaydın, 2013: 108). İhracatın İthalatı karşılama oranına bakıldığında da zaten 1988'de ulaşılan % 81'lik düzeye artık ulaşma imkanı olmamıştır. 1995'te yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıyla da AB ülkeleriyle olan ticaret kısıtlamaları tamamen kalkmıştır.

1989'dan itibaren başlayan serbestleşme ile de ülke uluslar arası sermaye hareketlerinin etkilerine karşı da korumasız duruma gelmiştir. Dış açıkların yabansı sermaye ile karşılanması bir kriz durumunda da ülkeden sermaye çıkışı olması ülke ekonomisini sarsan etkiler bırakabilirdi.

1989 sonrasında Boratav (2013) siyasi çalkantılar ve koalisyon hükümetlerinin uygulamaları yüzünden popülizmin geri döndüğünü öne sürmüştür. Bu da işçi

maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. 1989-1993 yılları arasında ücret maliyetindeki artışlar ve KİT'lere dönük hazine desteğinin çekilmesi KİT'leri mali krize sürüklemiştir (Boratav, 2013: 176). Bununla birlikte kamunun iç ve dış borçlanmaya yönelmesi, bütçe disiplininin sağlanamaması ve faizdeki artışların ülkede borç sorununa dönüşmesi 1994 krizinin de olmasına katkı yapmıştır. Krizin önüne geçmek ve ekonomiyi tekrar rayına oturtabilmek için 5 Nisan kararları olarak bilinen "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" yürürlüğe girmiştir. Bu krizden sonra IMF ile olan ilişkiler artmıştır. IMF gözetiminde ekonomi politikaları uygulamak zorunda kalan Türkiye zaman zaman başarısızlığa da uğramıştır. Ancak Türkiye yine ekonomik açıdan sorunlar yaşamaya devam etmiştir. Tablo 2.4'de Türkiye'deki 1987-1997 dönemi ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Bu tabloya göre de görülmektedir ki Türkiye ekonomisi inişli çıkışlı bir dönem izlemiştir. 1989 ve 1991 yıllarında çok düşük büyüme oranları görülmektedir. 1994 krizi ise ekonomide % 5,5'lik bir küçülmeyi göstermektedir.

Tablo 2.4: Reel GSYİH ve Büyüme Oranı(1987 fiyatıyla)

Yıllar	Reel GSYİH(TL)	Büyüme Oranı(%)
1987	74 721 925	
1988	76 306 292	2,1
1989	76 498 311	0,3
1990	83 578 464	9,3
1991	84 352 830	0,9
1992	89 400 745	6,0
1993	96 590 371	8,0
1994	91 320 726	-5,5
1995	97 887 799	7,2
1996	104 745 152	7,0
1997	112 631 205	7,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2014

Gerek Uzak Doğuda başlayıp Rusya ve Türkiye'yi etkileyen ekonomik kriz gerekse de Türkiye'nin sanayi bölgesini yıkıma uğratan Marmara Depremi ekonomiyi tekrar zor duruma sokmuş ve 1999 yılında ekonomi reel büyümesi negatif olmuştur.

Türkiye 2000 yılına gelindiğinde enflasyonla mücadele etmek için yeni bir ekonomi programı uygulamaya koymuştur. Bu program ile döviz kurlarının kontrol edilerek enflasyonun düşürülmesi hedefleniyordu. Ancak 2000 yılının Kasım ayında başlayan finansal kriz 2001 Şubat ayında siyasi krizle birlikte ülke ekonomisine büyük

bir darbe vurmuştur. Döviz kontrolü imkansız hale gelmiş ve çapa kur sisteminden vazgeçilerek serbest döviz kuru benimsenmiştir. Bu da döviz fiyatlarında büyük dalgalanmalara ve artışlara neden olmuştur. 2001 yılı Türkiye için tarihindeki en önemli ekonomik yıkımlardan birini yaşadığı yıl olmuştur. Krizden kurtulmak için yine IMF ile görüşülmüş ve yeni bir ekonomik program uygulanması kararlaştırılmıştır. Kriz nedeniyle iktidardaki siyasi partiler büyük bir oy kaybı yaşamış ve yeni seçimle birlikte tek partili bir iktidar göreve gelmiştir. Yüksek desteğe sahip yeni iktidar ile siyasi risk ve belirsizlikler azalmıştır. Bu ve yeni ekonomik önlemlerle birlikte ülke ekonomisi düzelmeye ve hızlı bir büyüme sürecine girmiştir.

2001 krizi sonrası ülke ekonomisinde toparlanma yaşansa da büyümenin dayandığı sebepler tartışılır. Yüksek sermaye girişi döviz kurlarının değerlenmesini engellerken ithalatında artmasına neden olmuştur. Hem ihracat hem de ithalatta artış olmasına rağmen dış ticaret açığı artmış ve bununla birlikte cari açık da yükselmiştir. Bütçe disiplini ile sağlanan güven ortamı faiz oranlarının düşmesine neden olmuştur. Faiz oranlarındaki azalma yatırımı olumlu etkilediği gibi aynı zamanda tüketimi de tetiklemiştir. Özellikle ucuz ithalat imkanı tüketimi arttırıcı bir rol oynamıştır. Susam ve Bakkal(2008) da ucuz kredi, ucuz ithalat ve düşük döviz kuru politikaları ile reel sektörün canlandırılmaya çalışılarak Türkiye'nin ekonomik büyümesini gerçekleştirebildiğini ancak bununla birlikte ülkenin dış borç ve cari açık sorunuyla karşı karşıya kaldığını vurgulamıştır. Bu durumda, 2008'nin son çeyreğinde başlayıp 2009'da devam eden ABD kaynaklı küresel finansal kriz de Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Türkiye ekonomisi 2009'da %4,8 küçülmüştür.

Tabloda 2.5'de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi 1999, 2001 ve 2009 yıllarında küçülmüştür. Hatta 2008'in son çeyreğinde de küçülme yaşadığı için ekonomi o yıl da ancak % 0,7 büyüebilmiştir. Ancak Türkiye'nin kriz sonrasındaki yıllarda çok hızlı büyüme rakamlarına ulaşarak krizin etkisinden hızlı bir şekilde kurtulduğunu gösteriyor. Özellikle 2009 krizi sonrasında 2010 yılındaki % 9,2 ve 2011 yılındaki % 8,8 büyüme oranları bunun bir göstergesidir. Ancak son iki yılda bu rakamların çok gerisinde bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarını sürekli kılamadığını gösteriyor.

Tablo 2.5: Reel GSYİH ve Büyüme Oranı(1998 fiyatlarıyla)

Yıllar	Reel GSYİH(TL)	Büyüme Oranı(%)
1998	70 203 147 160	
1999	67 840 569 794	-3,4
2000	72 436 398 870	6,8
2001	68 309 352 088	-5,7
2002	72 519 831 007	6,2
2003	76 338 192 546	5,3
2004	83 485 590 611	9,4
2005	90 499 730 897	8,4
2006	96 738 320 212	6,9
2007	101 254 625 465	4,7
2008	101 921 729 924	0,7
2009	97 003 114 411	-4,8
2010	105 885 643 938	9,2
2011	115 174 724 189	8,8
2012	117 625 021 083	2,1
2013	122 388 466 377	4,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2014.

Dünyanın en büyük ilk on ekonomisi arasına girmeyi hedefleyen Türkiye için ekonomik büyümenin çok daha yüksek olması gerekiyor. Ancak bazı uzmanlar ve hatta ekonominin yöneticileri Türkiye'deki büyümenin kaliteli olmadığı, tüketime ve kamu harcamalarına dayandığı yönünde görüş bildiriyor. Ayrıca düşük kurla birlikte yüksek cari açık da ülke ekonomisinin risklerini artırıyor. Daha sağlıklı bir büyüme için üretime ve ihracata dayalı bir ekonomi anlayışına geçilmesi öngörülüyor. Ancak Türkiye'nin bunu engelleyen bir başka sorunu da ülke içi tasarruf oranlarının düşmesidir. 1998 yılında yurtiçi tasarrufların GSYİH'ye oranı % 24,3 iken bu oran 2010 yılında % 13,9'a düşmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Düşük tasarruf oranı nedeniyle ülkede yatırım için yeterli finansal kaynak oluşmamakta bu da dış borçlanma ve yabancı sermaye ihtiyacını doğurmaktadır. Ancak 2014-2016 yılları için açıklanan Orta Vadeli Program'da da yurtiçi tasarrufların artırılması yönünde önlemler alınması öngörülmüştür.

2.3. MALİYE POLİTİKALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar serbest ekonomi anlayışı yaygınlaşsa da devletin ekonomideki rolü önemini korumaya devam etmiştir. Özellikle Türkiye’de KİT gibi devlet kuruluşları piyasada önemli roller oynamıştır. Özelleştirmelerle birlikte Türkiye’de devlet piyasaları özel teşebbüslere bırakmaya başlamıştır. 1990’lı yıllarda özelleştirme yöntemi bütçe açıklarını kapatmak ve krizlerden çıkmak için amaç olarak kullanılarak istenmiştir. Ancak istenilen etki sağlanamadı. 2001 krizi sonrası ekonomik istikrar programıyla birlikte ekonomide iyileşme sağlanmış ve yüksek büyüme rakamları yakalanmıştır. Aynı zamanda özelleştirmelere de hız verilmiştir. Yıllarca yapılamayan özelleştirmeler kısa sürede yapılmaya başlanmıştır. Kamu bütçesi için de önemli gelir sağlanmıştır.

Devlet bir yandan özelleştirmeler ile piyasadan çekilirken bir yandan da kamu harcamaları ile ekonomide etkinliğini sürdürüyordu. Altyapı yatırımları ve büyük projeler kamu harcamaları yoluyla ekonomik büyüme katkı sağlıyordu. Ancak özellikle 2001 krizi sonrası vergi politikaları da ekonomide etkili olmuştur.

2.3.1. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi

Türkiye’de kamu harcamalarının gelişimi 1991 sonrası dönem için daha önce incelenmiştir. Kamu harcamaları makroekonomide ülke ekonomisinde önemli yer tutan unsurlardan biridir. Özellikle özel teşebbüsün yetersiz olduğu ülkelerde kamu yatırımları ve harcamaları ekonomiyi canlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Çarpan etkisiyle kamu harcamalarındaki değişim ekonomide daha yüksek bir büyüme etkisi yapabilmektedir. Türkiye’nin 1930’lu yıllarda ve 1960 sonrası uyguladığı korumacı ekonomi anlayışında devletin ekonomideki etkinliği fazlasıyla görülmekteydi. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan dışa açık ve özel teşebbüsü teşvik eden politikaların başarısız olması ve özel tasarrufların yetersizliği kamunun ekonomide öncü etkin rol oynamasını zorunlu kılmıştır. Zaman zaman dışa kapanan ülke ekonomisinde günümüzde dünya ile entegre olmuş, liberal ve dışa açık bir ekonomi anlayışı hakimdir. Ancak gelişmekte olan bir ülke olarak devletin ekonomi üzerindeki etkinliği halen devam etmektedir. Kamu İktisadi Teşekkülleri de devletin ekonomideki etkinliğini gösteren bir örnektir. Her ne kadar son yıllarda yapılan özelleştirmeler ile

KİT kuruluşlarının azalması sağlanmışsa kamu giderleri artmaya devam etmiştir. Kamuda çalışanların yüksek olması, sağlık ve sosyal harcamalarının artması ve diğer harcamalar kamu bütçesinde giderlerin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik büyümeye katkı sağlayan en önemli kamu harcamalarından biri de kamunun yaptığı yatırım harcamalarıdır. Özellikle enerji, ulaşım vb. altyapı yatırımları ve kamu mal alımları ülke ekonomisinin büyümesine doğrudan katkı yapmaktadır. Bu tip büyük yatırımlar kamu kaynaklarıyla yapılmasa da özel sektöre verilen ihaleler de sonuç olarak devletin ekonomideki etkinliğini arttırmaktadır. Son yıllarda Türkiye ekonomisindeki büyümeye eleştirel yaklaşan çevreler de kamu harcamaları ve tüketimin ekonomideki etkisinin yüksek olduğunu belirtmekte ve bunun sağlıksız bir ekonomik büyümeye neden olduğunu öne sürmektedir. Hükümetteki ekonomiden sorumlu siyasiler de bunu açıkça söylemektedir. Türkiye’deki hükümetler de kamu harcamalarını ekonomiyi canlandırmak ve bundan siyasi fayda sağlamak için sıkça kullanmıştır.

Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi veya ekonomik büyüme ile olan ilişkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinde de kamu harcamalarının etkinliğini analiz eden çalışmalar bulunmaktadır. Ancak kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi desteklediğini savunan Keynesyen görüşe karşı bunun tersini savunan görüş Wagner Kanunu olarak literatürde yerini almıştır. Wagner’in görüşüne göre kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeden kaynaklanmakta ve aralarında pozitif ilişki bulunmaktadır(Henrekson, 1993: 406). Wagner ve onun görüşünü takip eden iktisatçılara göre kamu harcamaları içseldir (Arisoy, 2005: 64). Nedenselliğin hangi yönde olduğu ekonomi politikalarını uygulamada siyasilere de yardımcı olacaktır. Eğer kamu harcamaları ekonomik büyümeyi sağlıyorsa kamu harcamaları önemli bir politika aracı olacaktır (Sigh ve Sahni,1984: 630).

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok uluslar arası çalışma mevcuttur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de bu ilişki değişebilir. Bu konuda Sattar (1993) kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini geliştirmekte olan ülkelerde pozitif bulurken gelişmiş ülkeler için negatif bulmuştur. Wagner Yasasını test eden çalışmalardan bazıları Gupta (1967), Peacock ve Wiseman (1961), Bird (1971), Oxley (1994), Payne ve Ewing (1996), Bohl (1996) ve Thornton (1999)’dur.

Türkiye için de Wagner yasası çerçevesinde kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Halıcıoğlu (2003), Şimşek (2004), Günaydın (2000), Demirbaş (1999), Sarı (2003), Terzi (1998), Yamak ve Küçükkale (1997) Türkiye ile ilgili yaptıkları çalışmalarda kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır.

Bu konuda yapılan çalışmalarda kamu harcamaları bir bütün olarak alındığı gibi kamu harcama çeşitlerine göre de büyüme ilişkisi incelenmiştir. Kar ve Taban (2003) eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının büyümeye etkisini pozitif, sağlık harcamalarının etkisini ise negatif bulmuştur.

2.3.2. Vergi politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi

Vergi politikası da maliye politikalarının önemli araçlarından biridir. Keynesyen iktisada göre vergi artışları daraltıcı maliye politikası anlamına gelmekteyken vergi oranlarının ya da miktarının düşmesi genişletici maliye politikası olarak bilinmektedir. Çünkü vergideki azalma harcanabilir geliri arttırmakta bu da yatırım ve tüketim harcamalarını arttırmaktadır. Ancak ülkenin ekonomik yapısı ve uygulanan vergi politikaları verginin ekonomik büyümeye etkisini farklı yapabilir. Örneğin gelir vergisinde ya da kurumlar vergisinde bir artış olursa harcanabilir gelir azalacağı için hem tüketim hem de yatırımlar olumsuz etkilenecektir. Ancak daha çok tüketim ürünlerinde ve hatta ithal ürünlerde vergi artışı yapılırsa bu ekonomik büyümeyi daha az etkileyebilir. Örneğin ithal ürünlerde yapılan vergi artışı yurtiçi üreticileri olumsuz etkilemeyecek aksine tüketicilerin ülke içi ürünlere yönelmesini sağlayacaktır. Son yıllarda Türkiye'nin uyguladığı gibi daha çok zorunlu mallarda vergi artışı yapılması tüketimin kısılmasına neden olmayacak ve bütçe gelirlerinin artmasını sağlayacaktır. Bu da kamu harcamalarına dönüşerek büyümeyi olumlu etkileyebilecektir. Bu yüzden vergi politikalarının nasıl olacağına bağlı olarak verginin büyümeye etkisi de değişebilmektedir.

Vergi indirimlerinin ekonomik büyüme ve etkinliği arttıracığı üzerine kurulmuş olan arz-yönlü iktisat teorisinin savunucuları, vergi indirimleri sonucunda toplam piyasa üretiminin ve toplam vergi gelirlerinin artacağını ifade ederler (Aktan, 1991: 83).

Vergide indirimin ekonomik büyümeyi arttıracağını öngören görüşler Vergi ile büyüme arasında ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalarda Durkaya ve Ceylan (2006) 1980-2004 yılları için yaptıkları çalışmada dolaysız ve dolaylı vergilerin büyümeye etkisini ayrı ayrı incelemiş ve dolaysız vergi ile büyüme arasında çift yönlü nedensel ilişki bulmuştur. Yılmaz ve Tezcan (2007) 1980-2005 yılları arası için yaptıkları çalışmada GSMH ile dolaylı vergiler arasında negatif, dolaysız vergiler arasında pozitif ilişki bulmuştur. Temiz (2008) 1960-2006 dönemi için yaptığı çalışmada toplam vergi gelirlerinin GSMH ile uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varmıştır (Mucuk ve Alptekin, 2008:161). Göçer vd. (2010) yine vergi geliri ile büyüme arasında pozitif ilişki bulmuştur. Gül ve Kenar (2009) Türkiye ve 27 AB üyesi ülkeyi kapsayan çalışmasında vergi geliri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi bulmuştur. Mangır ve Ertuğrul (2012) vergi yükü ile GSYİH arasında kısa ve uzun dönemde negatif ilişki bulmuştur.

Başarılı vergi politikalarının ekonomik büyümeyi arttırdığı yönündeki örnek yabancı çalışmalardan bazıları Kim (1992), King ve Rebelo (1990), Jones vd. (1993)'nin çalışmalarıdır (Şiriner ve Doğru, 2006: 45).

Cashin (1994), Engen ve Skinner (1996), Leibfritz, Thornton ve Bibbee (1997), Bleaney, Gemmell ve Kneller (2000), Folster ve Henrekson (2000), Bassani, Scarpetta, Hemmings (2001)'in çalışmaları negatif ilişkiyi ortaya koyan araştırmalardandır (Şiriner ve Doğru, 2006: 45). Widmalm (2001) da 23 OECD ülkesi için yaptığı çalışmada vergi gelirleri ile büyüme arasında negatif ilişki bulmuştur.

Ayrıca Lucas (1990), Engen ve Skinner (1992), Garrison ve Lee (1992), Koester ve Kormendi (1989) ve Rebelo (1993) da vergilendirmenin büyümeye etkisi olmadığı sonucuna varan çalışmalar yapmıştır (Mutaşcu ve Dänüleşiu, 2011: 95).

Görüldüğü gibi dönem ya da ülkeye bağlı olarak verginin büyüme ile pozitif veya negatif ilişkisi bulunduğu gibi aralarında herhangi bir ilişki bulunmadığı çalışmalar da literatürde bulunmaktadır. Özellikle yakın zamanda Türkiye için yapılan çalışmalar verginin ekonomik büyümeye etkisi olduğunu göstermektedir. Verginin ekonomik büyümeye etkisi vergi politikalarının da ekonomideki önemini göstermektedir. Uygulanan vergi politikaları neticesinde ekonomik büyümeyi hızlandırıcı bir etki yapabilir.

2.4. FAİZ DIŞI FAZLA VE EKONOMİK BÜYÜME

Faiz dışı fazla Türkiye’de 1994 ve sonrası için önemli maliye politikalarından biri olmuştur. Ekonomik büyümei etkileyen maliye politikaları açısından faiz dışı fazlanın direkt olarak büyümei etkilediği konusunda çalışma bulunmamakla birlikte faiz dışı fazla için uygulanan maliye politikalarının büyümei etkisi olmaktadır.

Faiz dışı fazlanın amacı borç yükü fazla olan ve yüksek bütçe açıkları verdiği için borcun ödenmesi ya da sürdürülebilmesi güç olan durumlarda sıkı maliye politikaları uygulayarak bütçenin rahatlatılmasıdır. Faiz dışı fazla ile faiz ödemeleri ve hatta anapara borç ödemesi gerçekleştirilebilir. EĞer faiz ödemesi için yeterli olmaz ise borçlanma ihtiyacı devam edecektir. Ancak yine de borçlanma ihtiyacını da düşürebilecek kadar yüksek bir faiz dışı fazla elde edilmesi de ekonomiye olan güveni arttırmada faydalı olacaktır.

Faiz dışı fazla hedefi ekonomide sıkı maliye politikalarını da beraberinde getirmektedir. Bu da ekonomide daraltıcı bir etki yapabilir. Ancak burada bütçe disiplini için harcamaların mı daha çok kısıldığı yoksa gelirlerin mi daha çok arttırıldığı da önemlidir. Kamu harcamalarının ve transfer harcamalarının azaltılması ya da önceki döneme göre daha az arttırılması kamu harcamalarının büyümei olan katkısını azaltacaktır. Ancak kamu harcamalarını kısmadan gelirler arttırılarak bütçede faiz dışı fazla verilmesi de sağlanabilir. Bu durumda kamu harcamalarının büyümei olumlu etkisi devam edecektir. Ancak bilindiği üzere gelirleri arttırmada en önemli etmenlerden biri de vergili gelirlerindeki artıştır. Vergi gelirlerini arttırmak için vergilerde bir artış olması da daraltıcı bir maliye politikası yöntemi olacaktır. Yüksek vergilendirmenin de yatırımlara ve tüketime etkisi olumsuz olacaktır. Özellikle yatırımları engelleyici vergilendirmeden kaçınmak gerekir. Bu durumda özellikle kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerden çok tüketim harcamalarından alınan dolaylı vergilerin araç olarak kullanılması daha uygun olacaktır. Nitekim Türkiye’de de son yıllarda vergi gelirlerinin dağılımına bakıldığında dolaylı vergilerin dolaysız vergilerden daha fazla olduğu görülüyor. Bu konuda Türkiye 2006 yılından itibaren kurumlar vergisini %30’dan %20’ye düşürerek ekonomiye katkı sağlayan firmaların yatırım için daha fazla finansal imkana kavuŐmasını sağlamıştır. Firma elde ettiği kardan daha az vergi vererek bunu yatırıma yönlendirebilecektir. Ayrıca harcamalar üzerinden alınan vergilerdeki artış da

bütçe gelirlerine önemli bir katkı da sağlamıştır. Özellikle ÖTV gibi yeni vergi kalemleri bütçe için önemli gelir getirici unsurlar olmuştur. Ayrıca ekonomi büyüdükçe ve tüketim arttıkça dolaylı vergiler vasıtasıyla bütçe gelirleri daha da artmaktadır. 1998'den bu yana tasarruflardaki düşüş ve tüketim harcamalarındaki artış da vergi gelirlerini arttırıcı rol oynamıştır.

Bütçede vergi dışında da gelir imkanları bulunmaktadır. Faiz dışı fazla için vergilerin arttırılması yerine özelleştirme gibi diğer gelir getirici yöntemlere başvurulması da ekonominin daralmasını önleyecektir. Türkiye de bu konuda son 15 yılda önemli adımlar atmıştır. 1986-2011 yılları arasında yapılan toplam özelleştirme tutarı 43 milyar dolar seviyesindedir. Ancak bu tutarın yaklaşık %90'ı 1998 ve sonrasında yapılan özelleştirmelerden elde edilmiştir. Hatta 2004 ve sonrasında yapılan özelleştirmelerin toplamı 34,8 milyar dolara ulaşmıştır (Doğan, 2012: 24). Bu da son on yılda özelleştirmenin kamu bütçesine katkısını göstermektedir.

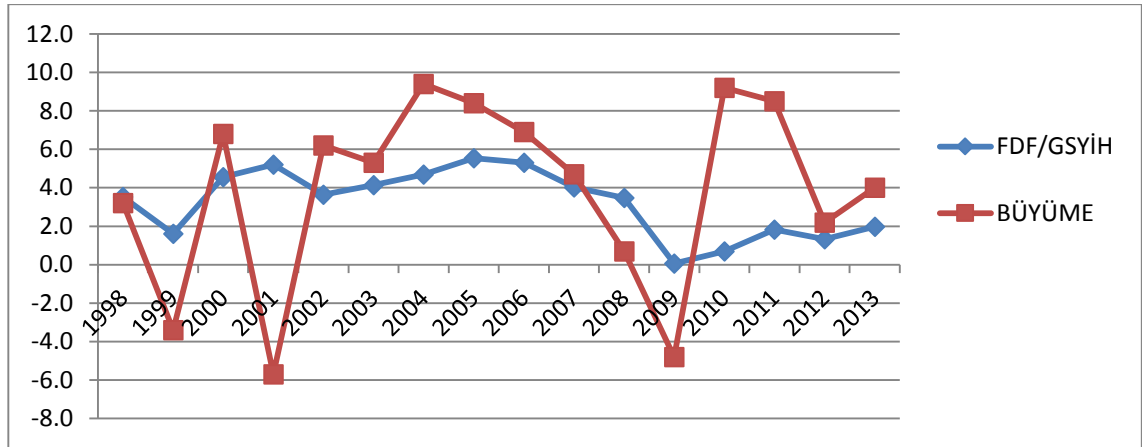
Faiz dışı fazlanın daha çok kamu harcamalarını kısarak ve vergileri arttırarak elde edildiği varsayıldığında ekonomik büyümeye etkisinin negatif olması beklenir. Ceyhan (2004) faiz dışı fazla ile büyüme arasında ters ilişki olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda borçluluk düzeyini düşürülmesi için IMF'nin görüşü olan faiz dışı fazlanın artırılmasından ziyade iç talep ve üretimin arttırılmasıyla sağlanabileceğini düşünmektedir (Ceyhan, 2004:45).

Faiz dışı fazla ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu savunanlar faiz dışı fazlanın dolaylı olarak büyümeyi destekleyebileceğini gözden kaçırıyorlar. Çünkü, büyümeyi olumsuz etkileyen ve Türkiye'de de krizlere neden olan en önemli etkenlerden biri de bütçe açıkları ve mali disiplindeki bozulmadır. Bütçe açıkları borçlanma ihtiyacını arttırarak faizlerin yükselmesine neden olmakta bu da hem yatırım hem de tüketimi olumsuz etkilemektedir. Ancak faiz dışı fazla ile bütçe disiplini sağlanabilirse kamunun borçlanma ihtiyacı azalacak ve faizlerde düşme sağlanacaktır. Nitekim Türkiye'de de uygulanan sıkı maliye politikaları ile bütçe disiplini sağlanmış ve faiz giderlerinin payı düşürülmüştür. Bu da kamunun daha az maliyetle borçlanmasını sağlamış ve kamu yatırımlarının azalmasını da önlemiştir. Bu yüzden faiz dışı fazlanın getirdiği olumlu sonuçlar ekonomi üzerindeki riskleri azaltarak güvenirliliği arttırmış ve faiz ve enflasyon gibi ekonomik istikrarı bozan unsurlar tehlike olmaktan

çıkıştır. Bu durum ekonomik büyümeyi de olumlu etkilemiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ile devletin vergi gelirleri ve diğer gelirleri artmaya başlamış bu da yine bütçe açığını kapatmada önemli katkı yapmıştır.

Bu çalışmanın da öngörüsü sanılanın aksine faiz dışı fazla ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğudur. Özellikle Türkiye'nin 1998 ve sonrasında 2013 yılına kadar geçen sürede faiz dışı fazla oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiye bakıldığında genellikle birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Özellikle 2001 krizi sonrasında uygulanan yüksek faiz dışı fazla oranı hedefleri ile yüksek büyüme oranları örtüşmektedir.

Şekil 2.1: FDF/GSYİH Oranı Büyüme Oranı Karşılaştırması

Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Şekil 2.1'de de görüldüğü üzere 2001 krizi haricinde faiz dışı fazla oranı ile büyümenin benzer hareket ettiği görülüyor. Türkiye'deki özellikle 2001 sonrası yaşanan büyüme sürecinin nedenleri dikkate alındığında bu korelasyonun olması şaşırtıcı değildir. Çünkü Türkiye'de mali disiplin sağlanırken ne kamu harcamalarında ne de vergi gelirlerinde azalma olmamıştır. Ancak gelirlerdeki artış harcamalardan daha fazla olduğu için faiz dışı fazla verme imkanı olmuştur. Ayrıca faiz dışı fazla verdikçe borçlanma ihtiyacı azalmış ve faiz oranları düşerek faiz giderlerinin bütçedeki payı giderek azalmıştır. Faiz giderlerindeki azalma faiz dışı fazla oranını daha fazla arttırmadan gelirlerin diğer kamu harcamalarına gitmesine olanak sağlamıştır. Böylece kamu harcamalarını azaltmadan faiz dışı fazla vermeye devam edilmiştir. Kamu harcamalarının azalmayıp artmaya devam etmesi ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Ayrıca faiz dışı fazla ile bütçe disiplini sağlanıp faiz oranları düşünce milli gelirin

artmasını sağlamış ve gelirdeki artışla birlikte vergi gelirleri de artmıştır. Bu durum bütçe açıklarının daha rahat kapanmasına ve kamunun daha rahat harcama yapmasına imkan vermiştir. Ayrıca vergi gelirlerinin artmasında 2001 ve sonrasında ÖTV gibi bazı yeni vergilerin çıkarılmasının da etkisi büyüktür. Özellikle ithalattaki artışla birlikte ithalden alınan KDV'deki artış ve otomobil, cep telefonu ve petrol ürünlerinden alınan yüksek oranlı vergiler bütçe için önemli gelir getirici unsurlar olmuştur. Burada dikkat edilirse vergilerin dolaylı olduğu ve daha çok zorunlu ya da fiyat esnekliği düşük olan ürünlerde vergi artışı yapılması nedeniyle verginin olumsuz etkileri yaşanmamıştır. Yani vergideki artış vergi gelirlerini arttırmıştır. Ancak günümüzde lüks olmaktan ziyade ihtiyaç veya zorunluluk haline gelen bazı ürünlerden alınan ÖTV gibi yüksek vergi oranları eleştiri konusu olmaktadır. Ancak gelir arttırıcı önlemler içinde de bu tip ürünlerde vergi artışı yapmak en kolay yollardan biridir. Özellikle bütçede dönem içinde açık beklenenden fazla olduğunda fiyat esnekliği düşük ürünlerde vergi artışı hükümet için bütçe açığını kapatmada önemli bir imkan sunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAİZ DIŞI FAZLA - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN

EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR

Literatürde faiz dışı fazla ile büyüme arasında direk ilişkiyi inceleyen çalıŐmalara rastlanmamakla beraber faiz dışı fazla ile büyüme arasında ilişki olduğu kabul edilmektedir. Genel görüş faiz dışı fazla ile ekonomik büyüme arasında ters bir ilişki olduğudur. Ancak Türkiye için bu durumun farklı olduğu bir önceki bölümde nedenleriyle anlatılmaya çalıŐılmıŐtır. Faiz dışı fazla ile büyüme arasında direkt ilişki kuran çalışmalar olmamakla birlikte kamu harcaması vergiler ve borçlanma gibi maliye politikalarının büyümeye olan etkileri hakkında çalışmalar mevcuttur. Faiz dışı fazlanın da kamu harcaması, vergi geliri ve borçlanma ile birebir bağlantılı olduğu dikkate alınırsa bu değişkenlerin büyümeyle olan ilişkisini ortaya koyan çalışmalar bu çalışma için de yol gösterici olacaktır. Kamu harcamaları ile büyüme arasında ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3.1: Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Yazarlar	Yöntem	Yıl ve Ülke	Sonuç
Terzi (1998)	Engle-Granger ve Granger Nedensellik	1938-1995 Türkiye	Ulusal gelir kamu harcamalarını etkiliyor
Yamak ve Küçükkale (1997)	Engle Granger ve Johansen Juselius	1950-1994 Türkiye	Kamu harcamaları ve büyüme arası uzun dönem ilişki var
Işık ve Alagöz (2005)	Nedensellik	1985-2003 Türkiye	Büyümeden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi var
Uysal ve Mucuk (2009)	Johansen Juselius koentegrasyon	1980-2006 Türkiye	Kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki var
Gül ve Yavuz (2001)	Granger nedensellik	1963-2008 Türkiye	Toplam kamu, cari, yatırım ve transfer harc. dan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi var
Sarı (2003)	Granger eşbütünleşme ve nedensellik	1987-2000 Türkiye	Ulusal gelir kamu harcamalarına neden oluyor
Şimşek (2004)	Nedensellik analizi	1965-2002	Kamu harc. ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik var
Romer (1990)	Cross-section	1960-1985 112 ülke	Toplam kamu harc. büyümeye etkisi(-), kamusal yatırım harc. Etkisi(+)
Alexander (1990)	Panel	1954-1984 13 OECD ülkesi	Kamu Cari harc. Büyümeye etkisi(-)
Kneller vd. (1998)	Panel	1970-1995 22 OECD ülkesi	Kamu yatırım harcamalarının etkisi(+), kamu cari harc. Etkisi(-)
Fölster ve Henrekson (1999)	Panel	1970-1995 23 OECD ülkesi	Toplam Kamu harc. Büyümeye etkisi(-)

Vergi politikalarının ekonomik büyümeye etkisini gösteren çalışmalar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.2: Vergi-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Yazarlar	Model	Yıllar ve Ülkeler	Sonuç
Temiz (2008)	Johansen eşbütünleşme ve nedensellik	1960-2006 Türkiye	Büyüme ile dolaylı vergiler (-), dolaysız vergi(+) ilişkili
Mendoza vd. (1997)	Panel	1965-1991 18 OECD ülkesi	Vergi oranları büyüme ilişkisi yok
Vedder (2001)	Ko-entegrasyon	1957-1997 ABD	Vergi ile büyüme arasında negatif ilişki
Engen ve Skinner (1992)	Cross-section	1970-1985 107 ülke	Verginin büyümeye negatif etkisi var
Gül ve Kenar (2009)	Panel	1980-2008 Türkiye ve 27 AB ülkesi	Büyüme ile vergi gelirleri arasında uzun dönemde ilişki var
Mucuk ve Alptekin (2008)	VAR analizi	1975-2006 Türkiye	Dolaysız vergilerden büyümeye doğru (-)

Tablo 3.2’de örnek olarak verilen çalışmalarda genellikle verginin büyümeye negatif etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. YÖNTEM

Türkiye’de Faiz Dışı Fazlanın Büyüme üzerindeki etkisini test etmek için ilk olarak Engle ve Granger (1987), tarafından bulunan daha sonra Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme (co-integration) analizi yapılacaktır. İki den çok değişkenli analizlerde VAR analizi uygulanması daha uygun olmaktadır. Ancak bu çalışmada iki değişken olduğu için Engle-Granger eş-bütünleşme yönteminin kullanılması daha uygun olacaktır.

Ekonomik analizlerde serilerin düzey değerleri ile çalışılmadığı zaman sonuçlar doğru çıkmayabilir. Durağan olmayan seriler ile yapılan analizlerde sahte regresyon ile karşılaşılabilir (Granger ve Newbold, 1974).

Bir serinin durağan olması için;

a) Sabit aritmetik ortalaması : $E(Y_t) = \mu$

b) Sabit varyansı : $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

c) Gecikme mesafesine bağlı kovaryansı: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu) \cdot (Y_{t-k} - \mu)]$ bütün t değerleri için k=gecikme mesafesi, şartlarını sağlaması gerekmektedir (Tarı, 2010: 375).

Serileri durağan hale getirmek için 1. ve 2. farkları alındığında yalnızca serinin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, serinin karakteristik özelliklerini de yok etmekte ve seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini ortaya koymak zorlaşmaktadır.

Eş-bütünleşme (co-integration) analizleri bu ihtiyacı cevap verebilmek için geliştirilmiş olup seriler durağan olmasa bile bu serilerin durağan bir doğrusal ilişkisi var olabileceğini ve eğer böyle bir doğrusal ilişki var ise bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir.

Eş-bütünleşme teorisine göre düzey değerlerinde durağan olmayıp aynı dereceden durağan hale gelmiş olan yani I(1)-I(1) 1. dereceden ya da I(2)-I(2) ikinci dereceden entegre olmuş serilerin düzey değerleri ile yapılan tahminden elde edilen hata terimi serisi durağan olduğunda bu ilişki sahte regresyon problemi barındırmayacaktır ve elde edilen sonuçlar güvenilir olacaktır. Eğer u_t hata terimleri serisi durağan ise iki zaman serisi arasında eş-bütünleşme var demektir (Tarı, 2010: 416).

Engle- Granger eş-bütünleşme testi:

$$Y_t = b_0 + b_1 X_t + u_t \quad (1)$$

Regresyon denklemi kullanılarak yapılmaktadır. Bu regresyon denkleminde hata terimleri serisi u_t elde edilir.

$$u_t = \delta u_{t-1} + v_t \quad (2)$$

2 no.lu denklemde Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi uygulanır. Eğer hata terimleri serisi u_t durağan ise seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır. Bu durumda serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ve serilerin düzey değerleri yapılacak tahminlerin sahte regresyon içermeyeceği düşünülür.

Denklem (1) deki b_1 katsayısı eş-bütünleşme katsayısı olarak adlandırılır.

Seriler arasında eş-bütünleşme olduğu görüldükten sonra seriler ile kısa dönem analizi ya da diğer ismiyle hata düzeltme modeli(ECM) yapılacaktır.

Hata Düzeltme Modeli (ECM) denklemi:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 ECT_{t-1} + v_t \quad (3)$$

Denklem (3) ile uzun dönemdeki dengeden uzaklaşmanın varlığı ve ortalamadan sapmaların her dönem ortalamaya nasıl yaklaştığı görülmektedir. Buradaki α_2 katsayısı önemlidir. Bu katsayıya uyarlama ya da ayarlama hızı da denilir. α_2 Katsayısı ortalamadan sapmayı gösterir. α_2 İstatistiksel olarak anlamlı ise sapma vardır. α_2 Katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ise sapmalar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır ve hata düzeltme mekanizması çalışıyor demektir.

3.3. VERİ

Bu çalışmada Türkiye’de kamu bütçesindeki faiz dışı fazlanın ekonomik büyümeye olan etkisini araştırmak için 1998Q1-2013Q4 dönemi arası çeyrek dönem verileri kullanılmıştır. Büyüme değişkeni için reel GSYİH’deki değişim oranını veren reel ekonomik büyüme oranı kullanılmıştır. Faiz dışı fazla verisi olarak da faiz dışı fazlanın GSYİH’ya yüzde oranı kullanılmıştır. Reel ekonomik büyüme oranı BUY ve Faiz dışı fazlanın GSYİH’ya yüzde oranı ise FDF ile gösterilmiştir. Her iki değişkene ait veriler Türkiye Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım sisteminden alınmıştır.

BUY: GSYİH reel büyüme oranı(%)

FDF: Faiz dışı fazla/GSYİH oranı (%)

BUY ve FDF verilerinin ekonometrik analizi E-Views 7.0 programı kullanılarak yapılmıştır. BUY ve FDF verilerinin ilk olarak grafikleri çizilmiş ve mevsimsel etkiye sahip olduğu anlaşılan BUY ve FDF değişkenleri için Hareketli

Ortalamalar Yöntemi(Moving Average Method) ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılmış veriler:

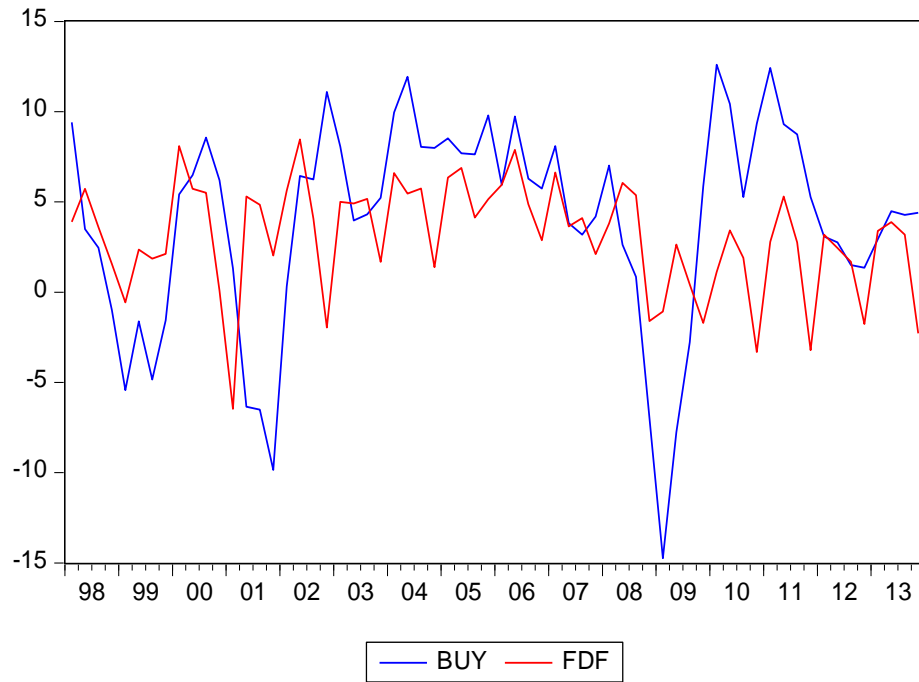
BUYSA: Mevsimsellikten arındırılmış büyüme oranı

FDFSFA: Mevsimsellikten arındırılmış faiz dışı fazla oranı

3.4. UYGULAMA VE BULGULAR

Faiz dışı fazlanın ekonomik büyüme etkisini incelemek için yapılan uygulamada Engle-Granger eş bütünleşme analizi kullanılmaktadır. Bu analizden önce ADF birim kök testi yapılmıştır. Daha sonra uzun dönem analizi tahmin edilmiştir. Sonrasında hata düzeltme modeli için hata düzeltme terimi serisi elde edilmiştir. Son olarak da kısa dönem analizi yapılarak hata düzeltme modelinin çalışıp çalışmadığı analiz edilmiştir. Analiz için yapılan aşamalar aşağıda belirtilmiştir. Ancak bu aşamalara geçmeden önce iki değişkenin trendlerinin benzeyip benzemediğini kontrol etmek gerekir. Böyle seriler ile yapılan uzun dönem analizde trendler birbirini götürmekte ve böylece serilerin birbirine olan etkileri ortaya çıkarılabilmektedir. Bunu görebilmek için iki değişkenin grup grafiğine bakılır.

Şekil 3.1: FDF ve BUY Grup Grafiği

3.4.1. Ön Testler

Eş bütünleşme analizine geçmeden önce değişkenlerin düzeyde durağanlığı incelenmelidir. Çünkü serilerin düzeyde durağan olmaması gerekir. Düzeyde durağan değilse farkı alınarak aynı düzeyde durağan hale gelip gelmedikleri incelenmelidir. Buna göre bu aşamada BUYSA ve FDFSA değişkenlerine birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 3.3: ADF Birim Kök Testi

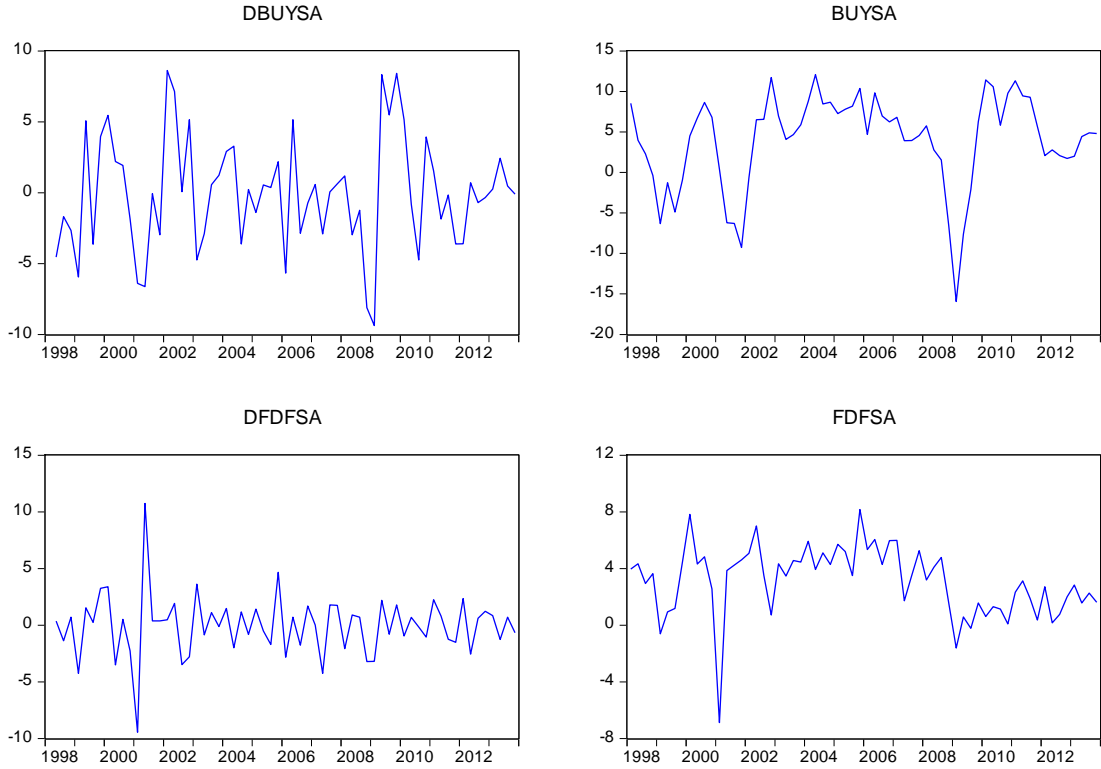
Değişken	ADF Testi	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
BUYSA	-1.555104 (0.1118)	-2.604746	-1.946447	-1.613238
FDFSA	-0.765270 (0.3805)	-2.605442	-1.946549	-1.613181
Δ BUYSA	-6.982473 (0.0000)	-2.604746	-1.946447	-1.613228
Δ FDFSA	-7.750775 (0.0000)	-2.606163	-1.946654	-1.613122

Not: Test biçimi olarak düzey değerde ve birinci farklarında bütün değişkenler için sabit terim ve trend kullanılmamıştır. Parantez içindeki değerler birim köklerin olasılık değerlerini vermektedir. Gecikme uzunlukları için Akaike Bilgi Kriteri(AIC) kullanılmıştır.

Birim kök testine göre iki değişkenin de düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Daha sonra birinci farkı alınarak tekrar birim kök testi yapılmış ve iki serinin de 1. dereceden durağan hale geldiği görülmüştür. Engle-Granger eş-bütünleşme analizi için gerekli ön koşul sağlanmıştır. ADF birim kök testi kullanılarak yapılan analizin sonuçları tablo3.1’de belirtilmiştir.

Şekil 3.2’de değişkenlerin düzey değerleri ve birinci farkı alınmış hali grafikleri gösterilmektedir.

Şekil 3.2: Değişkenlerin Düzey Değer ve Birinci Fark Grafikleri

3.4.2. Uzun Dönem Analizi

Sonraki aşamada değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak uzun dönem analizi yapılır. Serilerin durağanlığı kontrol edilip iki serinin de $I(1)$ 'de durağan olduğu yukarıdaki Tablo 3.3'de ADF testi sonuçları ile görülmüştür. Dolayısıyla eş-bütünleşme yapılabilmesi için gerekli ön koşul sağlanmıştır. Uzun dönem modelinin çalışmaya uyarlanmış şekli şu şekildedir:

$$BUYSA = \beta_0 + \beta_1 FDFSA + u_t$$

Uzun dönem denklemi düzey değerleri ile tahmin edilip hata terimleri serisi elde tahmin edilip u_t elde edilmiştir. Denklem tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.4: Uzun Dönem Analizi

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık değeri
FDFSFA	0.732288	0.281255	2.603642	0.0115
C	1.685627	1.106223	1.523768	0.1327
R²		0.098		
Düzeltilmiş R²		0.084		
F-istatistiği		6.778952		

Tablo 3.4’te verilen sonuçlara göre uzun dönem denklemi şu şekilde yazılır:

$$BUYSA = 1,68 + 0,73 FDFSFA$$

Bu tahmin sonuçlarına göre faiz dışı fazla oranındaki %1 lik bir artış büyümeyi % 0,73 oranında artırmaktadır.

3.4.3. Engle-Granger Eş-Bütünleşme Analizi

Birçok makroekonomik değişkenler düzey değerlerinde durağan olmayabilir. Ancak seriler arasında eş-bütünleşme var ise serilerin düzey değerleri ile yapılacak olan analiz sonuçlarında sahte regresyon problemi ile karşılaşılmayacaktır. Fakat, uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin dinamik davranışları denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterir. Bu, eş-bütünleşmiş değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu süreçle ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli olarak adlandırılır (Peker ve Göçer, 2012: 164).

Uzun dönem analizinden hata terimleri serisi elde edilmiş olup, bu hata terimi serisine ADF ve CRDW testleri uygulanmıştır. Hesaplanmış olan test istatistik sonuçları, mutlak değer olarak tablodaki kritik değerden büyük olduğundan, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Test sonuçları Engle-Granger (1987) kritik değerleri ile karşılaştırılmış ve sonuçlar Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.5: Eş-Bütünleşme İlişkisi

ADF_{hes}	ADF_{tab}	$CRDW_{hes}$	DW_{tab}	KARAR
-4.32*	-3.77	2.04*	0.511	Eş-Bütünleşme Var

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde

Tablo 3.5’de görüldüğü üzere, Hem hesaplanan ADF hem de hesaplanan CRDW’nin %1 anlamlılık düzeyindeki Engle-Granger (1987) kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunduğunu söylenebilir. Böylelikle, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve seriler ile yapılacak olan analizlerin sahte regresyon sorunu içermeyeceği görülmüştür.

Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu görülmüş olup bundan sonra kısa dönem analizinin yapılması uygundur.

3.4.4. Kısa Dönem Analizi

Kısa dönem analizi, ECM hata düzeltme modeli ile gerçekleştirilmektedir. Kısa dönem regresyon denklemi aşağıdaki gibi yazılmıştır.

$$\Delta BUYSAt = \beta_0 + \beta_1 \Delta FDFSAt + \alpha ECT_{t-1} + ut$$

Bu hata düzeltme modelinde Δ ile gösterilen değişkenler serilerin birinci derecede farkının alındığını ifade ediyor. ECT_{t-1} ise, uzun dönem analizden elde edilen hata düzeltme teriminin bir dönem gecikmelidir. Bu terimin işaretinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması; uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin tekrar uzun dönem denge düzeyine yakınsadıklarını göstermektedir.

Kısa dönem hata düzeltme modelleri, EKK ile tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 3.6’da gösterilmiştir.

Tablo 3.6: Kısa Dönem Analizi

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık değeri
DFDFS	0.322033	0.174259	1.848012	0.0695
ECT(-1)	-0.278028*	0.085386	-3.256115	0.0019
C	-0.055576	0.462923	-0.120056	0.9048

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde

Tablo 3.6'daki sonuçlar incelendiğinde, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu çıkmıştır. Bu sonuca göre; uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığı ve serilerin tekrar uzun dönem denge değerine yakınsadığı görülmüştür. Hata düzeltme teriminin katsayısına göre bu sapmaların her dönem % 27'sinin ortadan kalktığı söylenebilir. Yani bu sapmaların 3,7 dönem yani 11,1 ay sonra ortadan kalkacağını ifade eder. Ayrıca yine kısa dönem analizde faiz dışı fazlanın katsayısı pozitif ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Katsayının istatistiksel olarak anlamlı olması, yapılan uzun dönem analizin güvenilir olduğu olduğuna da bir delil teşkil eder.

SONUÇ

Bu çalışmada devletin gelir gider dengesi içinde önemli bir yeri olan faiz dışı fazla kavramı incelenmiştir. Özellikle bütçe giderleri fazla olan ve sürekli bütçe açığı veren ekonomilerde bu sorunu düzeltmek için faiz dışı fazla önemli bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Sürekli bütçe açığı sonucu borçlanma ihtiyacı artmakta ve borçlanma sorunu ortaya çıkmaktadır. Faiz ödemelerinin yükselmesi bütçede faiz giderlerinin yükünü arttırmakta ve devletin diğer harcamalarını engellemektedir. Devlet bütçesinde açıkların ve borçların sürdürülemez hale gelmesi ekonomik istikrarı da bozucu etki yapmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için öncelikle bütçe disiplini sağlanarak faiz dışı fazla verilmeli ve faiz giderlerinin karşılanması sağlanmalıdır.

Türkiye faiz dışı fazla kavramı ile ilk kez 1994 krizi ile tanışmıştır. Son dönemde özellikle 2009 yılında faiz dışı fazla hedefini dünyada yaşanan kriz nedeniyle tutturamamış ancak sonraki dönemde bu hedefi tutturur hale gelmiştir.

Bu çalışmada bütçe açıkları ve borç sorunları yaşamış Türkiye için faiz dışı fazlanın bütçedeki önemi ve gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca faiz dışı fazlanın ekonomiye yaptığı etkiler ve sonrasında ekonomik büyümeye nasıl bir katkı sağladığı incelenmiştir. Yapılan uzun dönem analizi, faiz dışı fazla oranındaki %1'lik bir artışın büyümeyi % 0,73 oranında artırdığı sonucunu ortaya koymuştur.

Yine tez çalışmasında faiz dışı fazlanın GSYİH'ye oranı dikkate alınarak ekonomik büyüme oranına etkisi Engle-Granger eş-bütünleşme analizi yolu ile test edilmiştir. Türkiye'nin 1998-2013 yıllarını kapsayan son 15 yıllık çeyrek dönem verileri ile yapılan analiz sonucunda faiz dışı fazlanın uzun dönemde ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Kısa dönem sapmalarında 3,7 dönem sonra ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır. Faiz dışı fazla hedefleyen ekonomilerde devlet, harcamaları kısarak bu hedefe ulaşmak isteyebilir. Bu durumda devletin ekonomideki etkinliği azalarak daraltıcı bir maliye politikası ile ekonomik büyüme olumsuz etkilenebilir. Bütçeyi açığını azaltmak, borçlanma ihtiyacını azaltmak ve faiz ödemeleri için yeterli düzeyde faiz dışı fazla sağlamak için kamu harcamalarını azaltmak ve vergi gelirlerini arttırmak gerekecektir. Ancak bu çalışmada Türkiye'nin son dönemlerde yaşadığı büyümeye faiz dışı fazlanın olumlu katkı yaptığı görülmektedir. Çünkü faiz dışı fazla hedefleyen hükümet bunu yaparken vergi gelirlerini de arttırmayı başarmıştır.

Faiz dışı fazla ile borç yükünü hafifletmiş, faiz oranlarının da hızla düşmesiyle ekonomik istikrar sağlanabilmiştir. Giderek düşen faiz oranları ve borçlanma ihtiyacındaki azalma ile yatırımlar ve harcamalar artmıştır. Özel sektör yatırımları ve hane halkı harcamalarındaki artış ekonomik büyümeye olumlu katkı yapmıştır. Aynı zamanda faiz giderlerinin bütçedeki oranının düşmesi hükümetin faiz dışı harcamaları daha fazla ve rahat yapmasını sağlamıştır.

Devletin mal ve hizmet alımı harcamalarındaki artışı yine büyümeyi olumlu etkilemiştir. Bu da göstermektedir ki faiz dışı fazla ile bütçenin disipline edilmesi faiz oranlarını da düşürerek ekonomik istikrarı sağlamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Kısa dönemde faiz dışı fazla için uygulanan daraltıcı politikalar ekonomik istikrarın getirdiği güven ile ekonomik büyümeyi olumlu etkilemiştir. Bu da göstermektedir ki faiz dışı fazlanın büyümeyi olumsuz etkileyeceği görüşü faiz dışı fazlayı sağlamak için uygulanan maliye politikalarına göre değişebilmektedir. Ekonomide daraltmaya neden olmaksızın elde edilebilecek faiz dışı fazla büyümeyi destekleyecektir. Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik büyümeye faiz dışı fazlayı hedefleyen maliye politikalarının getirdiği ekonomik istikrarın etkisi görülmektedir. Borçlanma oranları düştükçe ve faiz giderlerini bütçedeki payı düştükçe faiz dışı fazla ihtiyacı da azalmaktadır. Bu da bütçe gelirlerinin büyümeye katkı sağlayacak alanlara harcanmasını kolaylaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (1996) *Kamu Maliyesi*, Gazi Büro Kitabevi: Ankara
- Akdoğan, A. (2003) *Kamu Maliyesi 9. Baskı*, Gazi Kitabevi: Ankara
- Aktan, C. C. (1991) “Talep Yönlü İktisat ve 1970’li Yılların İktisadi Sorunları” *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, c.28, s.3. ss.33-47
- Alexander, W. R. (1990) ‘Growth: Some Combined Cross-Sectional and Time Series Evidence from OECD Countries’, *Applied Economics*, s.22, ss.1197-1204.
- Apaydın, F. (2013) *Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Ardıç, H. (2004) *1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü: Ankara
- Arısoy, İ. (2005). “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Çukurova Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.14, s.2, ss.63-80.
- Bird, R. M.,(1971) “Wagner’s Law of Expanding State Activity”, *Public Finance/Finances Publiques*, s.26, s.1, ss.1-26
- Bohl, M. T.,(1996) “Some International Evidence on Wagner’s Law”, *Public Finance/Finances Publiques*, (51), No. 2, s. 185-200.
- Boratav, K. (2013) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi: Ankara
- BSB(2006) *IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu, Ankara
- BUMKO(2014) *Bütçe büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri*, <http://www.bumko.gov.tr/TR,157/butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri.html> (18.04.2014)
- Cansız, H. (2006) “Türkiye’de Devlet Bütçelerinin Değişen Hedefi: Faiz Dışı Fazla Kavramı” *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, c.8, s.1, ss.67-87.

- Ceyhan, M. S. (2004) “Faiz Dışı Fazla Nedir? Türkiye’de Mevcut Faiz Dışı Fazla ve Reel Faizler ile Kamu Borçları Eritilebilir mi?(Muhtemel Senaryolara Göre Üç Projeksiyon)” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c.5, s.2, ss.31-46.
- Collins, S. M. (1990) “Lessons from Development from the Experience in Asia: Lessons From Korean Economic Growth” *American Economic Review*, c.80, s.2, ss. 104-107
- Darıcı, H. (2004) “Faiz Dışı Fazla Niçin Yeterli Olmuyor?” *Maliye Dergisi*, s.146, ss.58-68.
- Demirbaş, S. (1999) ”Cointegration Analysis-Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey,1950-1990” *University of Leicester Discussion Papers*, 99/2
- Doğan, N.(2012) *Rakamlarla Özelleştirme Türkiye’de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonunun Kaynak Kullanımları,Özelleştirme İdaresi Başkanlığı: Ankara*
- Dönek, E. (1999) “Türkiye’de Bankacılık Sektörü ve İç Borçlanma”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, c.14, s.165, ss.38-57
- Engen, E. M. ve Skinner, J. (1996) “Taxation and Economic Growth”, *NBER Working Paper*, s.5826
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987) “Co-integration and Error Correction Representation, Estimation, and Testing” *Econometrica*, s.55, ss.251-276.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2013) *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi: İstanbul
- Geithner, T. (2002) *Assessing Sustainability*, IMF Report, Policy Development and Review Department
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş. ve Dam, M. M. (2010), “Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Dergisi*, s.28, ss.97-110
- Granger, C. W. ve Newbold, P. (1974) “Spurious Regressions in Econometrics” *Journal of Econometrics*, c.2, s.2, ss.111-120.

- Göktaş, Ö. (2008) “Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi” *Ekonometri ve İstatistik*, s.8, ss.45-64.
- Gupta, S. (1967) “Public Expenditure and Economic Growth: A Time Series Analysis”, *Public Finance/Finances Publiques*, s.22, ss.423-466.
- Gül, E. ve Kenar, B. (2009), “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Ekonomik Yaklaşım*, c. 6
- Gül, E ve Yavuz, H. (2001) “Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi”, *Maliye Dergisi*, s.160, ss.72-85
- Günaydın, İ. (2000) “Türkiye için Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi” *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, s.175, ss.70-86.
- Gürdal, T. (2008) “Türkiye’de Faiz Dışı Fazla ve Borçların Sürdürülebilirliği” *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, c.10, s.2, ss.417-442.
- Gürdal, T. ve Yardımcıoğlu, F. (2005) “Türkiye’de Faiz Dışı Fazlanın Gelişimi ve Ekonomik Etkileri Açısından Değerlendirilmesi” *Sayıştay Dergisi*, s.58, ss.21-39.
- Halıcıoğlu, F. (2003) ”Testing Wagner's Law for Turkey, 1960-2000” *Review of Middle East Economics and Finance*, c.1,s.2, ss.129-140.
- Hazine Müsteşarlığı (2014) *Kamu Finansman İstatistikleri*, <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=-H7deC+LxBI8=&mid=59&cid=12&nm=33> (04.05.2014)
- Işık, N. ve Alagöz, M, (2005) “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.24, ss.63-75
- İFESAM (2013) *2014 Türkiye Ekonomisi Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Performansı Raporu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
- Johansen, S. (1988) “Statistical Analysis of Cointegration Vectors” *Journal of Economic Dynamic and Control*, s.12, ss.231-254.

- Johansen, S. Ve Juselius, K.(1990) “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, s.52, ss.169-210.
- Kalkınma Bakanlığı (2014) Ekonomik Sosyal Göstergeler, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx> (04.05.2014)
- Kar, M. ve Taban, S. (2003) “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.58, s.3, ss.145-169
- Keyder, N. (2003) “A Note on the Debt Sustainability Issue in Turkey” *ERC Working Papers in Economics*, c.3, s.2, ss.1-14.
- Mangır, F. Ve Ertuğrul, H. M. (2012) “ Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1988-2011 Türkiye Örneğı” *Maliye Dergisi* s.162, ss.256-265
- Mendoza, E. G., Milesi-Ferretti, G. M., Asea, P. (1997) “On the Ineffectiveness of Tax Policy in Altering Long-Run Growth: Harberger’s Superneutrality Conjecture” *Journal of Public Economics*, s.66, ss.99-126
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. “Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Var Analizi (1975-2006)” *Maliye Dergisi*, s.155, ss.159-174
- Mutaşcu, M. I. ve Dănuleşiu D. C. (2011), “Taxes and Economic Growth In Romania. A Var Approach”, *Annales Universitatii sApulensis Series Oeconomica*, c.13, s.1, ss.94-105.
- Oxley, L. (1994) “Cointegration, causality and Wagner’s Law”, *Scottish Journal of Political Economy*, s.41, ss 286-298.
- Özgüven, A. (2002) “Türkiye İktisat Kongresi(17 Şubat-Mart 1923)”, *Journal of İstanbul Kültür University*, s.2002/2, ss.109-124.
- Payne, J. E. and B. T. Ewing (1996) “International Evidence on Wagner’s Hypothesis: A Cointegration Analysis”, *Public Finance/Finances Publiques*, c.51, s.2, ss.258-274.

- Pazarlıoğlu, M. V. ve Çevik, E. İ. (2007) “Verimlilik, Ücretler ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği” *Yönetim ve Ekonomi*, c.14, s.2, ss.
- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1961) *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Londra: George Allen and Unwin.
- Peker, O. ve Acar, Y. (2010) “Türkiye’de Konsolide Bütçe Açıklarıyla- İç Borçlanma Faiz Oranları Arasındaki İlişki: Ekonometrik Analiz” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c.11, s.193-206.
- Peker, O. ve Göçer, İ. (2012) “Bütçe Açıklarının Ampirik Analizi” *Yönetim ve Ekonomi*, c.19, s.1, ss.163-178.
- Sahni, B. S ve Singh B. (1984). “On the Causal Directions Between National Income and Government Expenditure in Canada”, *Public Finance*, 39 (3), 359-393.
- Sarı, R. (2003) "Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir ile İlişkisi", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, s.209(Ek), ss.25-38.
- Sattar, Z. (1993) “Public Expenditure and Economic Performance: A Comparison of Developed and Low-Income Developing Economies,” *Journal of International Development*, c.5, s.1, ss.27-49
- Sayar, N. (1975) *Kamu Maliyesi, Kamu Gelir ve Gider Prensipleri*, Sermet Matbaası: İstanbul
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2004) “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?” *Maliye Dergisi*, s.155, ss.72-88.
- Şimşek, M. (2004) “Türkiye’de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme, 1965-2002”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1/2), 37-52
- Şiriner, İ. ve Doğru, Y. (2006) *Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*, Dipnot Yayınları: Ankara.
- Tarı, R. (2010) *Ekonometri*, Umuttepe Kitabevi: Kocaeli Üniversitesi
- TCMB (2014) *Kamu Borç Sürdürülebilirliği*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bülten, s.24

- TCMB (2014) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> (19.04.2014)
- Temiz, D. (2008) “Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: 1960-2006 Dönemi” 2. *Ulusal İktisat Kongresi*
- Terzi, H. (1998) ”Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, s.142, ss.67-78.
- Thornton, J.(1999) “Cointegration, Causality and Wagner’s Law in 19th Century Europe”, *Applied Economics Letters*, s.6, ss.413-416.
- Tural, A. (1987) *Türk Bütçe Sistemi*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı: Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı
- TÜİK (2012) *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, s.3890, Türkiye İstatistik Kurumu: ANKARA
- Ulusoy, A. (2001) *Devlet Borçları*, Derya Kitabevi: Trabzon
- Unctadstat (2014) United Nations Conferance on Trade and Development Data Center, <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> (04.05.2014)
- Uysal, D. ve Mucuk, M. (2009) “Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, c.46, s.527, ss.39-48
- Ünsal, E. M. (2001) *Makro İktisat*, İmaj Yayıncılık: Ankara
- Vedder, R. (2001) *Taxes and Economic Growth*, http://www.taxpayersnetwork.org/_Rainbow/Documents/Taxes%20&%20Economic%20Growth,%20Dr.%20Vedder.pdf (20.04.2014)
- WEO(2014) World Economic Outlook Database, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx> (05.05.2014)
- Widmalm, F. (2001) “Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better Than Others?”, *Public Choice*, s.107, ss. 199-219.

- Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997) " Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, s.131, ss.5-14.
- Yılmaz, F. ve Tezcan, N. (2007) "Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme", *8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Hülya UÇAL
Doğum Yeri ve Tarihi : Nazilli 13.03.1979

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Matematik Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Matematik Öğretmenliği
(Tezsiz Yüksek Lisans)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Yozgat Akdağmadeni İmam Hatip Lisesi(2003-2005)
Sultanhisar Yasemin Lutfiye Lisesi(2005-2006)
Nazilli, Nahit Menteşe Kız Teknik ve Meslek Lisesi
(2006-...)

İletişim

e-posta Adresi : hulyaucal@yahoo.com

Tarih : 08.07.2014